

МАМАЖОН МУҲИТДИНОВ

МАРОҚЛИ
ҲИКОЯЛАР

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИИ КОМИТЕТИ
«ЕШ ГВАРДИЯ» НАШРИЕТИ
ТОШКЕНТ — 1980

Муҳтарам китобхон, ўсмир дўстим!

Сиз инсон ҳаётининг энг жозибали палласи — ўсмирлик йилларининг қайтарилмас дамларини бошингиздан кечирмоқдасиз. Болаликдан катталиikka ўтиш жараёни ҳисобланган бу даврда киши жисмоний, ақлий, ахлоқий ва ижтимоий жиҳатдан ўсиб камол топади. Инсон қалби ана шу даврда романтик хаёлларга тўлади, у ажойиб ишлар қилиб оламни қойил қолдирмоқчи бўлади, элга, ватанга фойдали киши бўлиб етишиш йўлида кўп нарсага интилади. Буюк кишиларнинг таржимаи ҳолларига назар солсангиз, улар ўсмирлик давларидаёқ ҳаммани ҳайратга соладиган ишлар, кашфиётлар қилганликларига гувоҳ бўласиз. Бу китобда инсон ақлу заковати ўсмирлик даврида нималарга қодир бўлганлиги ҳақида, хусусан, буюк шахматчиларнинг ўсмирлик даврида эришган ютуқлари тўғрисида, болалар шахматини кенг ёйиш, ривожлантириш борасида фикр юритамиз.

М $\frac{70803-74}{356 (04)-80}$ 106-80 4702570000

© Издательство «Еш гвардия», 1980

ЗАКОВАТ САМАРАСИ

Ишчи, колхозчи, зиёлилар ҳамда ўқувчиларни коммунистик руҳда тарбиялашда интернационал, ахлоқий, эстетик, меҳнат ва жисмоний тарбиянинг форма ва методларини такомиллаштириш зарурлиги ҚПСС XXV ва Ўзбекистон Қомпартияси XIX съездларида алоҳида таъкидланди. Бу борада шахматчилик ҳаракати, шахмат воситаси билан тарбиялаш, шахмат маданияти ҳам муносиб ўрин тутди.

«Шахмат — аjoyиб ақл гимнастикасидир»,— деган эди В. И. Ленин.

Асрлар давомида ўзгариб, такомиллашиб келган ақл-идрок ўйини — шахмат — халқлар ижодининг мевасидир. Шахмат инсонда ақлий мусобақаларнинг қизиқарлироқ формаларига эҳтиёж туғилиши натижасида пайдо бўлган. Фурсаддан фойдаланиб, шахмат ўйинининг фазилатларидан сўз очмоқчимиз.

Минг йил бурун яшаб ижод қилган Урта Осиёлик машҳур олим ва тенги йўқ шахматчи Абубакр ас-Сулий китобида шундай сатрлар битилган: «...Ўйинлар ичида ва подшоҳларнинг энг севимли машғулоти орасида шатрапж (яъни шахмат)дан кўра яхшироқ нарса борлигини ҳеч ким билмайди. Ажам (араблардан ташқари мамлакатлар) подшоҳлари ҳаммавақт болаларига ўзга илмлардан кўра шахматни кўпроқ ўргатганлар. Ажамларнинг фикрича, шахмат ўйнамайдиган бола ўйнайдиган болага нисбатан отасининг назаридан четроқда қолган ҳисобланади...»

Турли замонларда яшаган улуғ зотлар шахматнинг моҳияти ҳақида жуда кўп ибратли сўзлар айтишган, ундаги объектив кураш мотивидан ўз асарларида фойдаланишган.

Х асрда яшаган машҳур географ ва файласуф олим Абу Зайл ал Балхий шундай дейди: «Мен шунинг учун ҳам шахмат шайдосиманки, у ўйновчиларнинг ақл-идроки нималарга қодир эканини аниқлаб, сирли ва чигал нарсаларни яққол мисолу манзарага айлантириб, кутатса ва сезса бўладиган ҳолда бир ипга тизиб беради; бу тушунишни ривожлантиради...»

«Шахмат шундай тузилганки, ташқи кўринишидан ҳаммабоп ўйиндир. Ажиб гўзаллик, имкониятларнинг турли-туманлиги унга хос нарса, шунинг учун ҳам одамлар шахматга қизиқадилар, шунинг учун ҳам у барча миллатлар орасида кенг ёйилган, бинобарин, уни кашф этган зотлар ҳар қанча ғурурлансалар оз...» Бу гапларни биз XI асрда яшаган олим Ар-Роғиб Исфаҳонийнинг «Шахмат этикаси» деган рисоласидан олдик.

Шахмат авлодларга ҳамроҳ бўлиб, ёшу қарини, мутафаккиру ижодкорларни, аскарлар лашкарбошилари ўз байроғи остида тўплаб, асрлар ва қитъалар оша етиб келган ўйиндир. У асрлар давомида ўрганилса-да, сирасорини ҳали ҳам пинҳон тутиб, шунинг билан ҳануз абадийлигини сақлаб келади.

«Ҳаётни мен шахматсиз, китоб ва овсиз сира тасаввур этолмайман»,— деб ёзади Л. Толстой.

Бундан беш йил муқаддам Москва давлат университетининг механика-математика факультетида «Шахматга турлича нуқтаи назар билан ёндошганда» деган мавзуда мунозара ўтказилди. Унга раҳбарлик қилган машҳур олим, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, академик А. Ю. Ишлинскийдан: «Шахмат, унинг сирасорини билиш учун шунчалик куч-ғайрат сарфлашга арзийдими, ўзи?» деб сўраганларида, у: «Арзийди,— дейди.—

Чунки шахмат инсонга у сарфлаганидан кўра кўпроқ наф беради».

Болалар тарбиясига бағишланган асарлар орасида Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, СССР Педагогика фанлари академиясининг мухбир аъзоси Б. А. Сухомлинскийнинг «Қалбим болаларга ҳадя» деган китоби диққатга сазовор. Машҳур педагог фикрлаш маданиятини тарбиялаш — ўстириш тўғрисида гапириб, шахматга жиддий эътибор беради. Чунончи, ўз тажрибаларига таяниб, у шундай дейди:

«...Ўғил болалар ва қизлар жон деб шахмат тахтасига яқинлашар эканлар, бу ўйин фикрлашни тартибга солар, хаёлни бир жойга тўплашга кўмаклашар эди. Энг муҳим фазилати эса хотирани кучайтиришидир. Шахмат тахтаси менга Люба ва Павелдаги математик тафаккурни намоен этишга ёрдам берди. Шахмат ўйинига қадар (бу болалар учинчи синфда ўйнай бошлаган эдилар) мен улар тафаккуридаги ўткирлигу тиришқоқликни сезмаган эдим. Ақлий қобилият ва хотирани бекаму кўст тарбиялашни шахматсиз тасаввур этиб бўлмайди. Шахмат ўйини ақлий маданиятнинг бир бўлаги сифатида бошланғич мактаб ҳаётига кириши даркор. Шахмат — изчил мантиқий тафаккур қилишнинг ажойиб мактабидир».

Бундан 40 йил муқаддам республикамизда биринкетин пионер саройлари ва уйлари, болалар техника станциялари, театрлари, боғлари очилиб, минглаб ёшларни ўз қучоғига олди. Бу муассасалар болаларни коммунистик руҳда тарбиялаш ишини янада яхшилаш, турли соҳаларга бўлган қизиқишларини орттириш, дастлабки малакаларни ҳосил қилиш сингари вазифаларни адо этарди .

Билимдон шахматчилар уларни бирлаштирган тўғракларда таҳсил кўрган эдилар. Чунончи, Ю. Авербах, В. Смыслов, М. Тайманов, Т. Петросян, М. Таль, Б. Спасский, А. Карпов, Н. Гаприндашвили сингари

забардаст гроссмейстерлар ҳам пионер саройларида тарбия топганлар. Тошкентдаги Ленин номли республика пионерлар ва ўқувчилар саройида бу ишга дастлаб Ўзбекистоннинг илк чемпиони, устоз Азмиддин Хўжаев бош-қош бўлган ва кўпгина қобилиятли шогирдлар етиштирган эди. Кейинчалик болалар, ўсмирлар, ёшлар спорт мактаблари, уларнинг қошида шахмат бўлимлари очилди, баъзи ерларда, чунончи, Тошкент, Бухоро, Самарқанд, Чирчиқ шаҳарларида махсус болалар ва ўсмирлар шахмат мактаблари ташкил этилди.

Эндиликда баъзи умумий таълим мактабларида шахмат дarsi ўтилмоқда, ҳатто болалар боғчаларининг тарбиявий ишлар режимида шахмат машғулотлари ҳам ўз ўрнини эгалламоқда.

Мамлакатимизда ва чет элларда ўтказилган педагогик, психологик ва физиологик текширишлар, 5—6 яшар болалардаги билимларни ўзлаштириш ҳамда умумий ўсишнинг потенциал руҳий, физиологик имкониятлари ҳозиргача фараз қилинганидан кўра анча юқори эканлигидан далолат беради.

Ўзига хос шахмат оламига сайр қилиш бола ақлини мавҳум мантиқий тушунчаларни билишга кўмаклашадди. «Жанг» қилишга қизиқиб қолган боланинг бетоқат бўлмай, бир жойда ўтира олишига, диққат эътиборини бир нарсага, айти вақтда катак тахтадаги воқеалар жараёнига қаратишига эса шубҳаланмаса ҳам бўлади. Бу жуда зарур фазилат. Шахмат ўйнайдиган болалар қунтлироқ бўладилар. Шунинг учун ҳам дарсларни яхшироқ ўзлаштирадилар. Шахмат доналарининг қиймати шунчалик аниқ чегаралаб қўйилганки, бу уни математик формаларга солиш имконини беради. Бу ҳол шахматчини мантиқий хулосалар ёрдамида берилган дастлабки нуқтага кўра, маълум натижаларга интилишга чорлайди. «Менинг фикримча,— дейди ГДРлик файласуф, кибернетика олими, профессор Г. Клаус,— аниқ мантиқий тафаккурни ўстиришда мантиқ

дарслигидан фойдалангандан кўра, шахмат (жиддий партияларни назарда тутаяпман) билан шуғулланган маъқулроқ. Негаки, одам таълимнинг бошқа усуллари-га қараганда ўйин жараёнида тузукроқ ўрганади. Бунда кураш элементи бор-да».

Маълумки, инсон фантазияси ўзгармас миқдор эмас. Фантазия чегаралари одамнинг машғулоти-га боғлиқ бўлиб, у кенгайиши ва торайиши мумкин. Шахмат ўйини фантазияни қўзғотади ва ўстиради. Бу шахматнинг яна бир фазилатидир.

Одам саргузаштларни севади, бу унга ҳаётий заруратдир. Оғир синовлар эвазига эришилган галаба одамга қувонч бағишлайди. Шахматдаги галаба ҳеч нарса билан чоғиштириб бўлмайдиган лаззат ҳисси туғдиради. Бинобарин, шахмат ўйини руҳиятни тетиклаштиришга ёрдам беради. Камдан-кам шахматчи мастер бўлиб етишади. Лекин шахмат ўйини ҳаммани бирдек ва доимо ўзига тортаверади.

Биз «етти ўлчаб бир кес» деган мақолни мукаммаллаштирмоқ ниятида эмасмиз, бунга ҳожат ҳам йўқ. Унинг маъносига яна бир назар ташлаб кўрмоқчимиз, холос. Айтайлик, биров буни етти минутда уддаласа, бошқа биров уч-тўрт минутда меъёрига етказиб қўяди. «Тез ва соз» деган иборанинг маъноси шу. Шахмат ўйини пайтида шундай чигал вазиятлар тез-тез такрорланиб турадики, уларни тўғри ечиш учун мавжуд вариантларнинг энг қулайини топа билиш талаб этилади. Лекин ўйинчи маълум муддат билан чегаралаб қўйилади.

Шахматчи оз вақт ичида кўп нарса қила олмаса, ниятига ета олмайди. Шунинг учун ҳам мантиқий масалаларни еча оладиган электрон ҳисоблаш машиналари яратиш устида бош қотираётган олим, инженер, конструкторлар шахматдан ажойиб модель сифатида фойдаланмоқдалар.

Хулоса қилиб айтганда, шахмат 70 ёшли академикка ҳордиқ бағишлаб, етти яшар боланинг ақлини пешлар

экан, бу ўйинни омма орасида янада кенг ёйиш — замон талабидир. Яқиндан бошлаб Ўзбекистон телевидениеси программасидан ўрин олган «Шахмат мактаби» ҳам бу борадаги дастлабки ижобий қадамлардан биридир.

«Халқимизнинг юксак даражадаги маданиятини эътироф этувчи кўрсаткичлардан бири — совет шахматчиларининг кўп марталаб эришгаётган галабалари мамлакатимизда шахматнинг кенг ёйилганлиги билан таърифланса бўлади», деб ёзган эди 1948 йилда СССР Фанлар академиясининг президенти С. И. Вавилов. Одам ўз тараққиёти йўлида шундай бир ўйинни топганки, унинг қондаларию тузилишида диалектиканинг абстракт ва шу билан бирга жудаям соф формада акс эттирилган қонунлари намоён бўлади. Шахматнинг кўп асрлардан бери яшаб келаётганлигининг боиси ҳам ана шунда: у доимо янгидан-янги авлодларни ўзига ром қилиб келмоқда.

Ҳозир республикамызда фақатгина уюшган, яъни секция, тўғаракларга қатнашиб, мусобақаларда ўйнаб турадиган шахматчиларнинг ўзи 200 минг кишидан ортиқдир. Умуман дилхуши учун шахмат сурадиганлар эса камида бир миллионга яқин.

Избосканининг Лўғумбек қишлоғида бўлганимда, ажойиб, кенг ва чароғон кўчаларию замонавий биноларини кўриб: «Шаҳар эканку»,— деб ҳайрон бўлганим рост. Охунбобоев номли колхоз истироҳат боғида шахмат шайдолари билан суҳбатлашганимда ва 27 тахтада бир йўла ўйин сеанси ўтказганимда оддий ҳаваскорларнинг ўткир мушоҳадаларидан мамнун бўлганим ҳам кечагидай ёдимда. Баъзиларига ютқаздим ҳам. Суҳбатдошларим орасида (300 га яқин одам тўпланган эди) механизатор, ўқувчи, инженер, медиклардан тортиб, колхоз партия ташкилотининг секретаригача бор эди. Сеанс тугагач, даврамиз фавворали чойхонага кўчди. Бу ерда меҳнат унумдорлигининг кўнгилдагидек эканлиги кишиларнинг кайфи чоғлигидан, деса бўлади. Аҳо-

лининг маданий-маиший эҳтиёжлари иложи борича тўлароқ қондирилган жойда шунақа бўлади-да. Кейинги ўн йил ичида қишлоқ жамоли нечоғлиқ ўзгариб кетгани-ю, одамларнинг умумий савияси қанчалик кўтарилганини тасаввур қилиб турибман. Бошқа областларимизда ҳам маданият саройи, стадион ва спорт залларига эга бўлган колхоз-совхозларимиз борлигини ўз кўзим билан кўрганман.

Бироқ, баъзида шундай воқеалар ҳам содир бўлиб туради. Институтда ўқийдиган Р. исмли бир шогирдим спорт мастерлигига номзод бўлгач, шаҳар чемпионатида қатнашадиган бўлиб қолди. «Илтимос, газетага ёзадиган ҳисоботларингизда менинг номимни кўрсатманг...»— деди у. Маълум бўлишича, унинг бир ўқитувчиси: «Шахмат ўйнасанг — институтдан ҳайдатаман»,— деган экан. Ҳамиша аъло баҳоларга ўқийдиган шогирдга бундай муомаланинг нима кераги бор?! «Киши нимага тушунмаса ўшани ёмон кўради»,— деган экан аллома Беруний бундан минг йил илгари. Менимча, ҳалиги ўқитувчининг шахматни ёмон кўришлигини бошқаларга ҳам ёйиши шарт эканми?!

Республикамиз корхоналари, муассасалари, ўқув юртлари, колхоз ва совхоз дала шийпонларида кўпинча тушки дам олиш пайтларида шахмат ўйналади. Бундай машғулот чарчоқни ёзиши турган гап. Лекин баъзилар бунини суниистеъмол қиладилар: баҳсга берилиб кетиб, иш вақти, овқатланиш пайтини ҳам унутиб қўядилар.

Менимча, маълум вақтларда расмий мусобақалар ташкил этиб турилса, ишқибозлардаги шахмат баҳсига бўлган эҳтиёж қондирилади.

Қадимда махсус шахмат мажлислари ўтказиб турилгани Беруний, Низомий, Навоий, Бобир, Сервантес, Шекспир, Пушкин, Тургенев, Л. Толстой, Куприн, Менделеев, Прокофьев, Фурқат, Ҳамза ва бошқа улуг зотлар унинг актив иштирокчиси бўлганликлари тарих зарварақларидан маълум. Ҳозирда ҳам шундай шахмат йи-

финлари тез-тез бўлиб туради. Уйғун домла, Етим Божонов, Сайфи Олимов сингари кўплаб машҳур ёзувчи, санъаткорлар билан дона суришганмиз, уларнинг шахмат ҳақидаги қизиқ-қизиқ ҳикоя, латифаларини эшитиб, мириқиб ҳордиқ чиқарганмиз. Машҳур олимларимиз Ё. Тўрақулов, Ҳ. Усмонов, Д. Соҳибов, Совет Иттифоқи Қаҳрамони Солиҳ Умаров ва бошқалар ойда бир ёки икки мартаба тўпланишиб, шахмат кураши орқали ҳордиқ чиқарадилар. Уларнинг ҳар бирида ҳатто 5—6 талаб ажойиб шахмат бор. Чамаси бунинг ўрнини бошқа ҳеч бир машғулот тўла босолмайди. Меъёр бўлгач, бу нарса ишга халақит бермайди, балки дам бериб, ижодга чорлайди.

Шахматда ҳаваскорлик ўйинлари ақлий кучларни тетиклаштирувчи восита бўлса, узоқроқ давом этувчи жиддий турнир учрашувлари миянинг ҳақиқий гимнастикаси, ақлий қобилиятларни «чарх»ловчидир.

Жамики буюк шахматчиларнинг таржимаи ҳоллари саҳифаларини варақласангиз, уларнинг ажойиб ютуқларига пойдевор айни ўсмирлик йиллари қўйилганига гувоҳ бўласиз. Шу жиҳатдан ҳозирги замоннинг таниқли шахматчиси, икки марта жаҳон чемпиони унвонини олган, қатор-қатор халқаро турнирларнинг голиби Анатолий Карповнинг зафарлари ибратлидир.

Шундай муваффақиятларга эришиб бораётган Майя Чебурданидзе, Нона Йоселиани, Гарри Гаспаров, Артур Юсупов сингари қатор-қатор истеъдод соҳиблари билан ҳақли равишда фахрланамиз.

„ШОҲ“

Анатолий Карпов жаҳоннинг 12-расмий чемпиони, деб эълон қилинганига ҳали ҳеч қанча бўлмаган, атиги битта халқаро турнирда ўйнашга улгурган эди. СССР халқлари VI ёзги спартакиадаси программасидаги шахмат мусобақалари 1975 йил ёзида Ригада ўтказилди. Янги жаҳон чемпиони Ленинград командасининг пеш-

қадами сифатида ўйнади. Иштирокчилару тамошабинлар, ҳакамлару журналистлар — бутун шахмат аҳлининг асосий эътибори Анатолий Қарповда, унинг ўйинларида бўлди.

Ригада чиқадиган «Шахматы» журнали мухбирининг А. Карпов билан қилган суҳбатидан парча келтириб, мухлисларни чемпионнинг ўша пайтдаги фикр-ўйларини, кайфияти билан таништирсак:

«— Чемпионлик шуҳрати серташвишми?

— Очигини айтганда, баъзан, ҳеч кимга кўринмасам, деб қоласан. Ўйиндан бўш кунлари томошабин сифатида залда пайдо бўлган пайтларимда ҳатто бўлажак рақибларимнинг ўйинларини кузатиш учун имкон тополмайман. Ҳамиша ўнлаб кишиларнинг бир хилдаги саволларига жавоб қайтариш ва юзлаб китоб, дафтар, конвертларга имзо чекишга тўғри келади. Йўқ, мен умуман хотира учун дастхат ёзиб беришга қарши эмасман, бироқ бир киши, ҳатто у жаҳон чемпиони бўлса ҳамки, ҳадеб имзо чекаверсинми? Баъзан қўлинг толганидан бирон кишига дастхат бергинг келмаса, орқаваротдан: «Ҳали ёш бўла туриб, бурни кўтарилиб қолибди чемпионнинг», деяётганларини эшитасан.

— Фаолиятнинг истаган бир соҳасида қандайдир мақсадга эришгач, одамда яна бир бошқа соҳада ўзини кўрсатиш истаги бўлади, дейдилар. Жаҳон чемпиони унвонини олгач, сизда шундай хоҳиш пайдо бўлмадими?

— Жаҳон чемпиони бўлиш — ҳар бир спортчининг муқаддас орзуси. Лекин шахматда спорт кураши ижодкорлик билан чамбарчас боғлиқдир. Ижодий изланиш эса чегара билмайди. Бинобарин, ҳар бир санъат туридаги каби шахматдаги ижод ҳам битмас-туганмасдир. Шунинг учун жаҳон чемпиони деган унвон унинг эгасига фақат юксак сифатли маҳсулот беришдек маълум мажбуриятлар юклайди. Менинг ўйинимда ҳали ҳам маълум камчиликлар бўлиб, уларни йўқотишни биринчи галдаги вазифам деб биламан. Кўришиб турибдики,

шахматдаги ишларнинг ўзи ҳам менга етарли. Чинакам шахматчи ҳеч қачон шахмат олишувларисиз яшай олмайди. Мен бўлсам шахматни жуда севаман, шу сабабли барча йirik мусобақаларда қатнашишга ҳаракат қиламан. Менинг турнирда иштирок этишим, фақатгина очко олиш учун кураш бўлмай, балки такомиллашиш мактаби ҳамдир. Шунинг учун энг яхши партияларимни келгуси мусобақаларда ўйнайман, деб ўйлайман.

— Агар шахматчи бўлмаганингизда, ким бўлардингиз?

— Унда мен... шахматчи бўлардим. Мен ўзимни сира ҳам шахмат олаmidан четда тасаввур этолмайман. Агар дунёда шахмат бўлмаганда, уни ўйлаб топиш керак бўлур эди. Бироқ, хайриятки, инсоният бу ҳақда аллақачонлароқ қайғурган. Шахматни жондан севадиганларни тушуниш қийин бўлса керак. Лекин шахматга бефарқ қаровчиларни тушуниш — ундан ҳам қийинроқ».

Гапларини амалда тасдиқлаётган янги жаҳон чемпионининг 1975 йил июнь ойида Югославияда ўтказилган улкан халқаро турнирда ва июль ойида ўтган СССР халқлари VI спартакиадасида бирон марта ҳам ютқазмай ғалаба қозонгани унинг пишиқ ўйин услуби тантанаси бўлди. Сентябрь ойида Италиянинг Милан шаҳрида улкан гроссмейстерлар ўзаро куч синашдилар. Яна ҳеч ким А. Қарповдан ўзиб кета олмади. Шахмат оламининг ёш тождори ўз мавқеини тагин ҳам мустаҳкамлаб қайтди. Буни қаранг: 1972—1976 йиллар мобайнида А. Қарпов 307 партия ўйнаб, шундан атиги 14 тасида ютқазибди, холос. 157 тасини ютиб, қолганини дуранг қилибди. 1973 йилдан бошлаб жаҳоннинг энг яхши шахматчисига бериладиган Оскар соврини билан ҳар йили А. Қарпов тақдирланиб келмоқда. Жаҳон чемпионлари — шахмат «шоҳ»лари-ю, «малика»ларининг буюклиги шундаки, улар юксак даражадаги турли мусобақаларда мислсиз ғалабаларга эришиш билан бирга шах-

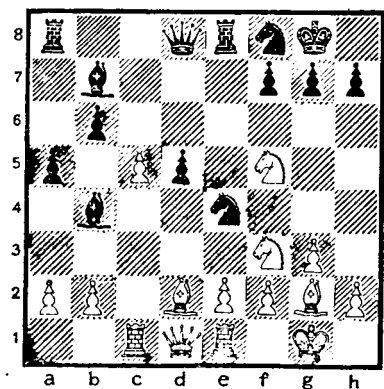
мат санъатини янгиликлар билан бойитиб келганлар. Бири шахмат маҳоратининг унгача номаълум бир қонунини очган бўлса, иккинчиси маълум қоидаларни янгича талқин этган, учинчиси эса шахматнинг бирор соҳасини иложи борича такомиллаштирган. Хўш, шахмат оламининг ўн иккинчи тождори Анатолий Карпов қайси фазилати билан миллионлаб мухлисларни хушнуд этмоқда? Аввало, унинг 24 ёшга тўлмасданоқ шахмат тахтига кўтарилгани ва шундан буён кўрсатаётган актив фаолиятини қайд этмоқ даркор. Унинг жаҳон чемпиони деб эълон қилинганига олти йил бўлди, шу орада Карпов юксак даражадаги кўплаб турниру матчларда иштирок этиб, кўпчилигида ғолиб чиқди. Бунга гениал рус шахматчиси, жаҳоннинг тўртинчи расмий чемпиони, рус гроссмейстери Александр Алёхиннинг ўттизинчи йиллар бошидаги, даниялик Бенг Ларсеннинг 1967—1968 йиллар орасидаги, америкалик гроссмейстер Роберт Фишернинг 1969—1972 йиллардаги шов-шув кўтарган натижалари билан таққосласа бўлади. Чемпион бўлганидан кейинги дастлабки йилларда Карпов қатнашган мусобақалар географиясига разм солинг-а: Любляна, Скопле, Порторож (Югославия), Милан (Италия), Амстердам (Голландия), Бад — Лаутерберг (ГФР), Монтілья, Лас-Пальмас (Испания), Лондон, Тбилиси, Москва, Ленинград... Мусобақалардан бўшаган пайтларида Сибирь ва Узоқ Шарқда, мамлакатимизнинг яна бошқа шаҳарларида бўлиб, мухлислари билан суҳбат қургани ҳолда бир йўла ўзини сеанслари ўтказишга ҳам улгурганини айтмайсизми! Бир неча ой давомида Карпов Англия шахматчилари билан телевидение орқали сиртқи матч ўйнади. Жавоб юришлар қилаётган жаҳон чемпионини телевидение ҳафтада бир бор кўрсатиб турди. Шу тadbирнинг ўзи Карповнинг шахмат санъатига бўлган қизиқиши нечоғли зўр эканидан дарак беради.

«Шахмат чемпионлиги унвони бир шахсгагина те-

гишли эмас, у бутун шахмат аҳлининг мулкидир», дейди Қарпов. Чемпионнинг ҳар томонлама актив фаолияти бу фикрни яққол исботлайди.

Одатда жаҳон чемпионининг ижодий йўли барча шахматчилар, ҳатто гроссмейстерлар учун ҳам намунадир. Қарповнинг ўйинларидан нусха кўтараётганлар оз эмас, аммо 64 катакли тахтада вужудга келувчи турли-туман мураккаб, чигал, ажиб мазмунга тўла вазиятларни Қарповчалик талқин қила оладиганлар камдан-кам топилади.

Мана бу вазият Москвада ўйналган Европа VI чемпионатида Венгрия—СССР командалари пешқадамлари учрашувида юзага келган эди:

(1-диаграмма)

Оқ доналарни сурган Лайош Портишнинг охири юриши — 16. dc? дан кейин шу вазият содир бўлди. Борди-ю, бунинг ўрнига 16.a3 юрганда ҳам 16... С:d2 17. К:d2 Фf6! дан сўнг f5 даги от сустлашарди. Диаграммадаги ҳолатда ўйин шундай давом эттирилади: 16... К:d2 17. К:d2 Фg5! (1-ди а г р а м м а).

Бирданига иккала оқ от ҳужумда қолди. Ҳозир 18. Ке3 бўлса, 18... Ле:3 19. fe Ф:e3 ва оқлар ютқизади.

18. Kd6 C:d2 19. K:v7.

Оқларнинг ихтиёрида ҳозир ўйинни 19.h4 ёки 19. с6 тарзида давом эттириш имкониятлари ҳам бор эди. Буларни ўзингиз тахтада кўриб чиқинг. Ажойиб вариантларни кўздан кечиргач, ҳаммасида ҳам афзаллик қо-

раларда эканига ишонасиз. Балки, Портиш учун ду-
рустроқ имконият яратувчи вариантни топарсиз?

19. К:в7 С:e1 20. Ф:e1 Л:e2 21. Ф:e2 Ф:c1+ 22. Фi1
Фd2! 23. св (23. с6 бўлса, 23... Лс8 24. Фв5 Фс1 ва 25...
Ф:с6) 23... Лс8. Оқлар таслим бўлди, чунки энди улар ё
фарзинидан ажрайди ёхуд 24. Фв5 Лс2 дан сўнг мот
бўлади.

— Агар мен ана шу ўйинни кўрмаганимда,— дейди
чехословакиялик гроссмейстер ва журналист М. Фи-
липп,— қора доналар билан ўйнаган Карповнинг 23
юришдаёқ Лайош Портишдек забардаст шахматчи —
тож талабгорини мағлуб этишига сира ишонмасдим.

М. Ботвинник жаҳон чемпиони бўлган вақтларда,
эндиликда кучли шахматчиларни ютиш унга ҳам жуда
қийинлашаётгани, у кучи тенг шахматчиларнинг бирин-
чиси эканлигини айтган эди. Бундай мавқе Карповни
қаноатлантирмаслиги кўриниб турибди. Ҳозирги чем-
пион кучи тенгларнинг пешқадамигина эмас, уларнинг
энг кучлиси бўлишга интилмоқда.

Инженер ва гроссмейстер, журналист ва адиб Алек-
сандр Котов «Правда» газетасида босилган мақоласида
СССР чемпионатларини чинакам шахмат университети
деб атаган эди. Чемпионатларимизнинг бу савияга эри-
шиши учун спорт ташкилотлари кўпгина муҳим тадбир-
ларни амалга оширдилар. 1924 йили шахмат ишлари
Олий физкультура совети ихтиёрига ўтказилди. Бу жу-
да фойдали ва ҳаётий тадбир эди. «Шахмат — оммани
маданий тарбиялаш қуролидир», деган шиорни ўша
даврда совет шахмат ташкилоти ва унинг раҳбари, ота-
шин большевик Н. Криленко ўртага ташлаган эди.
Мамлакат чемпионатларини мунтазам ўтказиш эса
шахматни кенг ёйиш ва саралаш мусобақалари жараё-
нида қобилиятли ёшлар сафини кенгайтириш ишига
ёрдам берди. 1927 йилда ўн олти ёшида СССР чемпио-
нати жадвалида бешинчи ўринни эгаллаган М. Ботвин-
ник кейинги ана шундай мусобақаларда чинакам шах-

мат университети сабоқларини олди ва йигирма ёшида мамлакат чемпиони бўлди. Орадан кўп ўтмай, у халқаро майдонда ҳам муваффақият қозонди. Бу мустақкам йўлга тушиб олган совет шахмат мактабининг катта ғалабаси эди.

Илк ютуқлар шахмат мухлисларининг қизиқишини оширди, шахматнинг меҳнаткаш омма турмушига тобора сингиб боришига сабабчи бўлди. Ҳозир СССРда элликка яқин гроссмейстер, 600 дан ортиқ мастер, минглаб мастерликка номзод ва биринчи разрядли ўйинчилар бор. Шахмат оламидаги олий унвонларнинг деярли барчасини совет шахмат мактаби вакиллари қўлга киритган. Бунда 1920 йилдан бошлаб ўтказиб келинаётган мамлакат чемпионатлари айниқса катта ўрин тутгани ҳаммага маълумдир. Мамлакат 44-чемпионатида (1976 йил) жаҳон чемпиони Анатолий Карпов ҳам иштирок этишини эшитган мухлислар бениҳоя хурсанд бўлдилар. Баҳс бошланмасдан олдин уларнинг дилида: «Йигирма йил мобайнида жаҳон чемпиони биринчи марта мамлакат биринчилигида қатнашиш истагини билдирмоқда. Бир томондан, бу — қалтисроқ ҳаракат. Чунки турнирда биринчилиكنи ололмаса юксак мавқеига путур етмасмикан?..» деган мулоҳазалар ҳам туғилган эди. Аммо бундай деб ўйловчилар шахмат тожини олгандан сўнг ўтган бир ярим йил ичида ўнтача йирик мусобақада иштирок этиб, деярли барчасини ғалаба билан якунлаган 25 ёшли А. Карповнинг кучига шубҳа билан қараш ўринсиз эканини ҳам тан олардилар. Буни 1975 йили у билан жаҳон чемпионлиги учун беллашишдан бош тортиб тождан қуруқ қолган америкалик Р. Фишер ҳам кўп ўтмай тан олди. Бўлмаса, у Карповни ўзи билан тахта узра учрашишга кўндириш ниятида гоҳ Японияга, гоҳ Испанияга йўл олармиди! Энди тож тақдири борасида Фишер эмас, балки Карпов ўз ҳукмини ўтказадиган вақт келганини америкалик шахматчи ҳам пайқаган кўринади.

Мамлакат чемпионатида аввало, собиқ тождорлар — В. Смыслов, М. Таль, Т. Петросян, бақувват гроссмейстерлар — Е. Геллер, Л. Полугаевский, қолаверса, таланти ёшлар — О. Романишин, Ю. Балашов, И. Дорфман, Р. Ваганян ва бошқалар борлиги олтин медаль учун кураш ғоят кескин ўтишидан далолат бериб турарди. Чемпионатнинг учдан бир қисмида машҳур гроссмейстерлар эмас, балки И. Дорфман, Ю. Балашов сингари ёшлар ўзларини кўрсатдилар. Шу орада биттадан ўйинни бой бериб, уч-тўрттадан дуранг қилган Қарпов билан Петросян жадвалнинг ўрталаридан жой олиб турдилар. Яна шунча учрашув бўлиб ўтгач, ниҳоят ҳамма нарса ўрнига келгандек эди: 12 имкониятдан 7,5 тадан очко жамғарган Балашов, Петросян ва Қарпов олдинга ўтиб олдилар. Навбатдаги учрашувлар пешқадамлар ва уларнинг муҳлисларини ҳаяжонга солди. Балашов устма-уст икки ўйинни ютган бўлса, Петросян шогирди Ваганяндан енгилиб, бунинг ҳиссасини Купрейчик билан бўлган ўйиндан чиқарди. Жаҳон чемпиони эса иккала ўйинни ҳам ўша кунлари тугаллай олмади. Кечиктирилган ўйинлар натижасини ҳамма интизорлик билан кутарди.

Истеъдодли ёш гроссмейстерлар Б. Гулько билан Р. Ваганяни енгилди осон бўлмади. Тунларни бедор ўтказиб, кечиктирилган вазиятларни ғоят синчковлик билан таҳлил қилиб чиққан Қарпов нафис маҳорати туфайли ниятига етди. Охириги уч тур олдидан у яна Балашовга етиб олди: иккаласи ҳам 14 имкониятдан 9,5 тадан очкога эга эди. Якунловчи 17-тур олдидан — маррага бир қадам қолганда, жаҳон чемпиони асосий рақиби Балашовдан ярим очко ўзиб кетишга улгурди. Охириги куни Балашов собиқ жаҳон чемпиони М. Таль билан тезгина дурангга имзо чеккандан кейин ҳам Қарпов Григорьян билан кескин курашни давом эттираварди. Унинг ўрнида бошқа шахматчи бўлганда, дурангга кўнарди-да, олтин медални нақд қилиб қўярди. Йўқ,

уни чемпионлик эмас, ўзининг жаҳоний мавқен безовта қиларди. Карпов бу сафар ҳам унвонга яраша матонат кўрсатиб, 12 очко билан СССР чемпионлигини ҳам қўлга киритди.

Чемпиондан кейинги ўринни эгаллаган Балашовни ҳисобга олмаганда, кейинги совринлар ҳам ҳақиқий эгаларини топди: бронза медаллари жаҳон чемпионлигига талабгорлар Петросян билан Полугаевскийга тегди. Чемпионатда 150 тадан ортиқ партия ўйналди. «Тез пишар» учрашувлар бўлмади ҳисоб. Ҳар бирини таҳлилдан ўтказган шахматчи ўзига хос шахмат университети сабогидан баҳраманд бўлади.

* * *

Статистикани севувчиларнинг ҳисобига кўра, рақиблар ўйинга тайёргарлик ҳамда кечиктирилган позицияларнинг таҳлилини назарда тутмаганда жаъми 175 соат шахмат тахтаси ёнида ўтказишибди. Ҳар бири ҳал қилувчи бўлиши мумкин бўлган 1500 юришни улар 93 кунда қилишибди. Ҳозиргача энг узоқ матч Алёхин — Қапабланка олишувида юз берган эди. А. Карпов билан В. Корчной ўртасидаги яккама-якка олишув бундан 18 кун ортиқ давом этиб, бу борада янги рекорд бўлди. Жаҳон биринчилиги учун ўтадиган матч қанчалик руҳий ҳамда жисмоний куч талаб этишини ҳатто тасаввур қилиш ҳам қийин. Айниқса Багиодаги матчда. Уч ой аёвсиз шахмат жанглари, уч ой интеллектлар, характерлар, ниҳоят, дунёқарашлар ўртасидаги курашни тасаввур этиб кўринг, а! Ҳеч бир спорт турида, ҳеч бир кураш турида бунчалик катта куч сарфланмайди. Бундай чинакам марафонча масофанинг охириги метрларида ғалабани қўлга киритган Анатолий Карповнинг маҳорати, спорт иродасига қойил қолмай бўлмайди.

Карповнинг ғалабаси ҳақ ва қонунийдир. Унинг шахмат олимпи сари йўли — алпинистнинг таваккалига сакраши эмас, балки спорт чўққисини оғишмай забт

этишидир. Анатолий Карповнинг ҳар бир қадами мақсад сари интилиш ва ишонч руҳи билан суғорилгандир.

Мақсад сари интилиш — талантининг эмас, балки характернинг хусусиятидир. Ҳатто даҳолар ўз қобилиятларини шундай энгилтаклик билан турли масофаларга сочиб юборганларки, кейин уларни бир жойга тўплай ололмаганлар. Чунончи, физик Томас Юнг генийларга хос истеъдод билан дунё юзини кўрди. Бутун умр бўйи у физика, медицина ва археология ўртасида жонини жабборга берди. Расм солишга ҳаракат қилди, ҳатто циркчи ҳам бўлди — дорбозлик қилди. Натижада у лаёқатли физик сифатида қолдира оладиган меросининг озгинасинигина жаҳонга ҳадя этолди, холос.

Карпов атрофдаги пейзажга берилиб кетмай, мақсад сари тўғри йўлдан адашмай борди. «Шахмат — менинг ҳаётим» — деган эди Анатолий бир вақт ва ўзини бутунлай шунга бағишлади.

Мана Карповнинг спорт биографиясига хос оддий сатрлар: 9 ёшида — биринчи разрядли шахматчи, 11 ёшида — спорт мастерлигига номзод, 15 ёшида — спорт мастери, 18 ёшида ўсмирлар ўртасида жаҳон чемпиони, халқаро мастер, 19 ёшида гроссмейстер, 23 ёшида — тож талабгори, 24 ёшида — жаҳон чемпиони бўлди, 27 ёшида эса бу унвонни ҳимоя қила олди. Борди-ю, математикавий исботлаш методи универсал десак, у ҳолда муваффақиятларининг қонунийлигига бундан ортиқ исботнинг ҳожати йўқ. Баъзан бу олдиндан программа-лаштириб қўйилгандек туюлади.

Албатта, табиат Карповни сира камситмаган. Талантга меҳнатсеварлик қўшилса ҳосил мўл бўлади. Бироқ жаҳон чемпиони бўлиш учун янада кўпроқ нарса талаб этилади: бу — чемпионга хос характер бўлиб, қаҳрамонлик, ғалаба қилишга бўлган ташналик, юксак спорт чўққиларига интилиш даркор. 1974 йилги тож талабгорлари мусобақаси бошланиш арафасида эди. Ушанда ҳеч ким Анатолий Карпов ғолиб чиқади, дейиш-

га ботина олмаган эди. Ўзи эса пировард, аниқроғи чексиз мақсадини аниқлаб олган эди. «Энг кучлилар билан рақобат қилиш, яъни ўз устунлигини исботлаш... ўйиндан келадиган асосий шодликнинг рамзидирки, бусиз ҳаётни тасаввур эта олмайман», деган эди у.

Биринчи бўлиш! Чинакам спортчининг гурурига гурур қўшувчи омиллардан бири ана шу бўлиб, энг пинҳон кучларни ҳаракатга келтирувчи зўр доридир. Спорт гурури жўш урар экан, хотиржамликка ва иродасизликка ўрин йўқ. Мана шуларнинг ҳаммаси Қарповга шахмат олимпи сари бўлган узоқ йўлни қисқартирди, мардлик ҳамда маҳорат эса тантанавор дамларни яқинлаштирди. Унинг олдида ҳали бақувват, номдор шахмат жангчилари турарди, лекин Қарпов уларга қараб: «Мен тахта ёнига бораётиб, ҳеч кимдан қўрқмайман ва ҳеч қачон қўрқувга ёки иккиланишга бормайман», деган эди. «Чемпион бўлиб олгач, инсон характеридаги қайси хусусиятларни кўпроқ қадрлайсиз?» деган саволга Қарпов бамисоли олдинги гапларини давом эттиргандек: «Мақсадга эришиш йўлидаги мардлигу бардошни», деб жавоб берди. Жаҳон чемпиони деган унвон фақатгина фахрли бўлмай, балки маккорона ҳамдир. У одамни юксакларга кўтаради, шу билан бирга уни боқибегам қилиб ҳам қўяди. Ҳа, энди нимага интилиш керак?

Албатта, ижодий стимул деган нарса бор, чунки санъат чегарани билмайди. Бироқ шахматнинг ижодий томонини спорт жиҳатидан ажратиб бўлмайди, юксак даражали гроссмейстерларни эса бутун куч-ғайратни сарфламай енгиш қийин. Бунинг устига дарҳол катта шахмат «жанг»ига киришиш учун унчалик ҳожат ҳам йўқ. Бинобарин, чемпион иккинчи даражали турнирларда қатнашиб, осонроқ ғалаба қозонишни афзал қўраркан, ўзига «каникул» қилиш учун имконият яратади. Баъзан бу нарса одат тусига кириб қолади. Шахмат эса ундан дарров ўч олади, иродасизликни кечирмайди. Яна қаттиқ синовлар бошланганда жаҳон чемпиони (бу

нарса кўп марта учраган) психологик жиҳатдан тайёр эмаслиги билиниб қолади.

1969 йили Б. Спасский матчда Т. Петросьянни енгиб чиққач: «Шундай қилиб, мен жаҳон чемпиони бўлиб олдим. Бироқ, унвонни фақат олибгина қолмай, тасдиқлаш ҳам керак. Энг қийини балки шудир. Жаҳон чемпиони энг илғор шахмат ғояларининг байроқдори бўлиш учун интилиши керак. Энди мен спорт саралашларидан ташқари мусобақаларда қатнашиш имкониятига эга бўлган эканман, эркинроқ ўйнамоқчиман, нимагаки қодир бўлсам ҳаммасини шахмат санъатига ҳада этмоқчиман», деган эди.

Афсуски, бу фақат декларациягина бўлиб чиқди; Спасский ваъдасининг устидан чиқа олмади. Фишер билан бўлган матчга қадарли ўтган уч йилни у катта шахматдан йироқда ўтказди: энг кучли турнирларда ўйнамади. Рейкьявикдаги матч Спасский учун аччиқ натижа берди. У узоқ вақтгача қийналиб олдинги мавқеини тиклашга уринди, бунга эришганда эса вақтни бой бергани билинди.

Анатолий Қарпов салафлари хатосини такрорламади. «Менимча,— деган эди у 1975 йилнинг 3 апрелида бўлиб ўтган «тож» кийгизиш маросимида,— жаҳон чемпионининг энг асосий ишларидан бири — ўйновчи шахматчи бўлиш керакки, турли мамлакатларнинг одамлари чемпионни шахмат тахтаси ёнида кўришлари, гроссмейстерлару мастерлар у билан куч синашиш имкониятига эга бўлсинлар: чемпион уларни, улар эса чемпионни ўргатсинлар, бир-бирларидан ўргансинлар. Шунинг учун мен мунтазам суратда мамлакат ҳамда халқаро мусобақаларда қатнашиш зарурлигини дилимга қаттиқ тугиб қўйдим».

Чемпионнинг сўзлари ишлари билан уйғун бўлди. У энг кучли халқаро турнирларда, командалараро мусобақаларда, СССР чемпионатида қатнашди. Уч йил мобайнида Қарпов 14 турнирдан 12 тасида ғолиб чиқди.

Ажойиб ғалабаларни қўлга киритар экан, жаҳон чэмпиони ўз маҳоратини тиниқлаштириб борди, жанговарлик руҳини тоблади, ўзига бўлган ишончини мустаҳкамлади. Багио матчига у ана шундай тобланган, шайланган ҳолда етиб келди. Ҳамма унинг ғалаба қилишига ишонарди.

Бу кейинги ярим аср давомида ўтказилган биринчи лимитсиз (ўйинлар сони чекланмаган) матч бўлди. Матч бирор томоннинг олтига ғалабасигача ўйналар, дуранглар ҳисобга олинмас эди. Бундай регламент бошқача тактикани талаб этарди. Лекин қанақа тактикани? Буни ҳеч ким билмасди, 1927 йилги Қапабланка — Алехин матчидаги тажриба фақат қиёсий тавсиялар берарди, холос. Бунинг устига ҳисоб 5:5 бўлиб қолса, Қапабланка чемпионлик унвонини сақлаб қоларди. Багиода эса чемпион бундай қулайликдан маҳрум эди.

Дастлабки етти ўйинда томонлар разведка билан шуғулланиб, барчасини дуранг билан яқунладилар. Аммо рақиблар турлича имкониятларни қўлдан чиқарган ҳоллар ҳам юз берди. Чунончи, тож талабгори бешинчи, чемпион эса еттинчи ўйинда ютуқни бой бердилар. Бироқ, тож талабгори мураккаб вазиятларда ўйлашга кўп вақт сарфлаши ва цейтнотда мўлжалдан янглишиши кўриниб турди. Стратегик прессинг тактикаси Карповга ташаббусни қўлга олиш имкониятини бера бошлади.

Жаҳон чемпиони саккизинчи партиядо рақиб позициясини тор-мор этиб, дастлабки ғалабага эришди. Испанча ўйиннинг Қорчной тайёрлаган очиқ варианты қаттиқ зарбага учради. Ун биринчи партиядо Қорчной ҳисобни тенглаштирди, лекин матчнинг бу қисмида унинг муваффақияти шу билан чекланди. Ун учинчи ва ўн тўртинчи партиядо кризис — танглик бошланди. Курашни чигаллаштириш тактикаси яна ўз самарасини берди. Қорчнойнинг цейтнотда қилган хатоларини сираям тасодифий деб бўлмайди. 14-партиядо испанча пар-

тиянинг очиқ варианты Қорчнойга тағин нохушлик келтирди.

Қарпов яққол устунликка эришди. Ун еттинчи ва йигирма биринчи партияларда галма-гал берилган зарбалар яккама-якка олишув ҳисобини ўзгартмади — 4:2. Қарпов ғалаба қилган йигирма еттинчи партия тож талабгорини қийин аҳволга солиб қўйди. Ҳисобнинг 5:2 га етганлиги тез орада чемпион ўз унвонини сақлаб қолажагидан хабар бериб турарди.

Лекин худди шу пайтда сира кутилмаган воқеалар юз бера бошлади.

«Мен ноқулай психологик аҳволда қолдим,— деди А. Қарпов ТАСС мухбири билан бўлган суҳбат чоғида.— Мен ажраб қоладиган нарса бор эди. Рақиб эса чамаси мағлубиятига кўниб таваккалига дона сура бошлади. Шу пайтда чарчаганим айниқса билина бошлади...» Шундай қилиб, Қорчной ҳисобини тенглаштириб олди.

5:5. Бунақаси ҳеч қачон бўлмаган эди. Қураш оқибати охирги партияда ҳал бўлган ҳоллар бор, лекин бу маълум миқдордаги учрашувлар билан чекланган матчларда рўй берарди. Томонларнинг бирига ютуқ, иккинчисига дуранг зарур бўлиб қолган тақдирдагина шундай бўлган. Бағиода эса мақсадга фақат ғалаба, биттагина ғалаба элтарди! Иккаласи ҳам шунга муҳтож эди. «Ўттиз биринчи партияда дурангни қўлдан чиқаргач,— деб давом этди А. Қарпов,— ҳамма нарсадан кўра дам олиб, аламли хатолар юкидан халос бўлиш керак эди... Оқ доналар билан ўйнаган ўттиз иккинчи партияда бўладиган қаттиқ жангга отландим, жуда яхши вазиятга эришгач эса: «Шошилма!»— дея ўзимни босиб турдим. Эришилган устунликдан тезроқ фойдаланаман, деган орзу мени кўп марта адаштиргани хаёлимдан кетмас эди».

Бу ўйин Қарповнинг яққол устунлигида кечиктирилб, эртасига Қорчной ўйинни давом эттирмасданоқ

таслим бўлди. 6:5 ҳисоби уч ой давом этган матчнинг хулосаси. Бу натижани жаҳон чемпиони қандай баҳолайди? «Бу энг қийин савол бўлса керак. Матч жуда бой аспектларга эга»,— деди чемпион. Қандай аспектларга? Аввало, психологик аспектларга.

Қорчной билан шахмат тахтаси узра учрашганлар унинг қўпол одамлигини биладилар. «Нима бўпти, айрим кучли спортчилар, жумладан, шахматчилар нобоб характерга эга бўладилар»,— дея жавоб беришлари мумкин. Бу тўғри. Лекин кўп нарса атроф муҳитга боғлиқ. Қорчной ўзидаги бор шахмат қобилиятини мамлакатимизнинг граждани бўлган пайтда намоён этди. Ватанидан жудо бўлгани эса характерининг ёмон томонларини яққол намоён қилди.

«Мен ғалаба қозонишимга ишонардим,— деди А. Карпов матч тугагач.— Менинг ғалабамга ишонганларга ташаккур. Мен узоқ Багиода Ватанимнинг эгиборини муттасил сезиб турдим. Ҳар куни менга табрик ва кўтаринки сўзлар битилган хату телеграммалар келиб турди. Улар ҳатто космосдан ҳам келди. «Биз сенинг ғалаба қозонишингга ишонамиз!»— дейишди В. Ковалёнок билан А. Иванченколар Филиппин устидан учиб ўтаётиб орбитал комплекс бортидан».

Ҳа, мамлакатимиз ўз чемпионини қўллаб-қувватлаб турди, чемпион ҳам унинг умидларини оқлади. Анатолий Карпов жаҳоннинг энг кучли шахматчиси эканлигини яна бир карра исботлади.

**ТАСС МУХБИРЛАРИ БИР ҚАТОР ХАЛҚАРО
ГРОССМЕЙСТЕРЛАРГА МУРОЖААТ ЭТИБ, БАГИОДАГИ
МАТЧ ЯКУНИ ҲАҚИДА ФИКР БИЛДИРИШЛАРИНИ
ИЛТИМОС ҚИЛДИ**

«Ҳозирги кунда жаҳон чемпиони Анатолий Карповга тенг келадиган шахматчи йўқ,— дейди америкалик гроссмейстер ҳамда таниқли шахмат шарҳловчиси Роберт Бирн.— Багиодаги кескин матч икки услубдаги

устанинг принципиал мусобақаси бўлиб, унинг натижаси ёш совет гроссмейстерининг устунлигини намоиш этди».

Бирн Карпов билан бўлган ўз учрашувлари тажрибасига таяниб, жаҳон чемпионининг ўйинида аввало ажойиб позициявий тафаккур мавжудлигини, бу эса унга энг яхши юришларни кўриш, тез ва аниқ ўйнаш қобилияти ато этганини алоҳида уқтириб ўтди. Бирининг фикрича, энг охирги, ҳал қилувчи учрашув Карповнинг энг яхши партияси бўлди.

«Ҳали матч бошланмасданоқ Карповнинг ғалаба қилишига имоним комил эди,— дея таъкидлади Копенгагенда машҳур даниялик гроссмейстер Бент Ларсен.— Шунинг учун ҳам у жаҳоннинг энг кучли шахматчиси, деган унвонни олди... Менимча, Карпов 27-партияни муваффақиятли ўйнади. Бу ўйин давомида совет гроссмейстери ўзининг жангчилик қобилиятини ва шахмат маҳоратини жуда яққол намоиш этди. Мен бу матчнинг энг чиройли партияси бўлди, деб ҳисоблайман».

Даниялик гроссмейстер айтди-ки: «Кўп мутахассислар, айниқса, ҳаваскор-мухлислар ўйин дуранг билан тугаса, эътиборга лойиқ бўлмайди, деб ҳисоблайдилар. Мен аминманки, бу нотўғридир. 23-партия бунга мисол бўла олади. Карповга тан бермай илож йўқ: бу ўйинда у аниқ ва чиройли тарзда мустаҳкам мудофаа қила олди. Агар умуман матч қандай давом этгани ҳақида гапириладиган бўлса, менимча, у жуда чўзилиб кетди, Рақиблар чарчашди. Чунончи, Карпов 20- ва 22-партияларни ютиши мумкин бўлса-да, юта олмади. Лекин ҳар қалай, Карпов қийин ҳолатлардан рационал равишда чиқиб кетишни билади».

«Анатолий Карпов жаҳондаги ҳамма шахматчилардан яхшироқ ўйнайди. Бунинг у тож талабгори устидан эришган ғалабаси билан исботлади»,— деди ГФРлик гроссмейстер Роберт Хюбнер.

«Карпов,— деб таъкидлади Хюбнер,— барча янги-

ликларни жуда тез пайқаш ҳамда ўзлаштиришни ва бу билан ўз билимларини бойитишни билади. Бу жуда муҳим омилдир. Шунингдек, бошқа энг муҳим омиллардан яна бири А. Қарповнинг тез ўйнай билишидир».

«Анатолий Қарповни ғалаба билан табриклайман,— деган сўзлар билан бошлади гапини машҳур халқаро гроссмейстер Светозар Глигорич.— Жуда ёш бўлишига қарамай, Анатолий Қарпов классик услуби билан ажралиб туради. Менга у жуда ёқади. Қарпов ушбу мураккаб матчга жуда яхши тайёргарлик кўрди ва айтиш мумкинки, ўйиндан ўйинга ўсиб борди».

«Жаҳон чемпиони,— деб таъкидлади Глигорич,— юксак жанговарлик фазилати ҳамда, айниқса, охирги ҳал қилувчи ўйинда ажойиб характерининг кучини намойиш этди». Югославиялик гроссмейстернинг сўзларига қараганда, Анатолий Қарпов агар ютишга шошилмаганда матчни олдинроқ ютиши мумкин эди.

«Анатолий Қарпов,— деди венгриялик гроссмейстер Г. Барца,— бугунги кунда, шубҳасиз, жаҳоннинг энг кучли шахматчисидир. Бағиодаги ғалаба бунинг яна бир исботи бўлиб, бу ерда Қарпов ўзининг яхши фазилатлари — нафис тактикавий маневрлар қилиб, чуқур стратегик фикрлашни кўрсатди. Аргентиналик кекса гроссмейстер М. Найдорф: «Ёш Анатолий қонуний равишда чемпионликни қўлга киритди. У охирги партияни жуда бошлаб ўйнади...»

Жаҳон чемпиони Қарпов ўз унвонини иккинчи бор сақлаб қолганига ҳали бир йил ҳам бўлмай туриб «тож даъвогарлари» аниқланди. Бу нимаси? Матчлар уч йилда бир бўладику?! Лекин ягона тож талабгори икки йилда аниқланиб, учинчи йили у тождор билан учрашди. Туркум мусобақалар нималардан иборат эканини айтиб ўтайлик.

1) — Миллий федерациялар — мамлакатлар биринчилиги.

2) — Зоналар турнири — 12 та.

3) — Зоналараро турнирлар.

4) — Талабгорлар ўртасида чорак, ярим финал ва финал ўйинлар... Охирги голиб Карповга рўпара бўлади. Утган йили зоналараро турнирлар ўтказилди. Уларнинг биттаси Ригада ўтди. М. Таль биринчи, Л. Полугаевский — иккинчи, учинчи, тўртинчи ўринларни эса венгриялик З. Рибли билан А. Адорян эгаллади. Таль билан Полугаевский тож талабгорларининг чорак финалига йўлланма олди. Учинчи йўлланма учун венгриялик ёш гроссмейстерлар ўзаро 6 партиядан иборат қўшимча матч ўйнадилар. Унда А. Адорян голиб чиқди.

Иккинчи зоналараро турнир Бразилияда ўтиб, жаҳон экс-чемпиони Т. Петросян, ГФР вакили Р. Хюбнер ва венгриялик Л. Портиш талабаси билан тугади. 1979 йили тўрт совет ва тўрт чет эллик забардаст гроссмейстер ўртасида беллашувлар бўлиб, келгуси йили Карпов билан матч ўйнайдиган ягона тож талабгори аниқланади.

Аёллар ўртасида ўтказилган зоналараро турнирларнинг натижалари янада қувончлидир. Айниқса Тбилисилик дугоналар — жаҳон вице чемпиони Нана Александрия, 18 ёшлик Нино Гурнели, 17 ёшлик Нана Йоселианиларнинг тож талабгорлигига кўтарилганлиги совет шахматчиларининг, аввало, ёш ҳаваскорларнинг кўнглини хушнуд этди. 1980 йили аёллар ўртасида жаҳон чемпиони Тбилисилик Майя Чибурданидзеининг ҳам рақиби маълум бўлади.

Утган йили ноябрь ойида Халқаро шахмат Федерацияси тож талабгорлари ўртасида қуръа ташлаб, уларни чорак финалларга ажратди. Шунга кўра А. Адорян (Венгрия) Р. Хюбнер (ГФР) билан, Л. Портиш (Венгрия) Б. Спасский (СССР) билан, М. Таль (СССР) Л. Полугаевский (СССР) билан ва ниҳоят Т. Петросян (СССР) В. Корчной (беватан) билан учрашадиган бўлди.

„МАЛИКА“

Аёллар ўртасида дастлабки жаҳон чемпионати 1927 йили Лондонда ўтказилиб, 21 ёшли Вера Менчик голиб чиққан эди. Жаҳон шахмат маликаси деган юксак унвон асли Москвада туғилиб, ота-онаси билан кейинчалик Лондонга кўчиб кетган бу истеъдодли чех қизига кетма-кет етти марта насиб этди. 1962 йили грузин қизи Нона Гаприндашвилига маликалик шаҳодатномаси берилганда у ҳам атиги 21 ёшда эди.

Вера Менчик 17 йил мобайнида чемпионлик даражасини сақлаб, 1944 йили фашистлар Лондонни бомбардимон қилган пайтда ҳалок бўлди. Нона 1965, 1969, 1972, 1975 йилларда тож талабгорларига қарши курашда ўз унвонини муваффақият билан ҳимоя қилиб, беш карра жаҳон чемпиони номини олди. 1978 йили у яна тож талабгори билан куч синашишди. Бу ҳақда қуйироқда ҳикоя қиламиз.

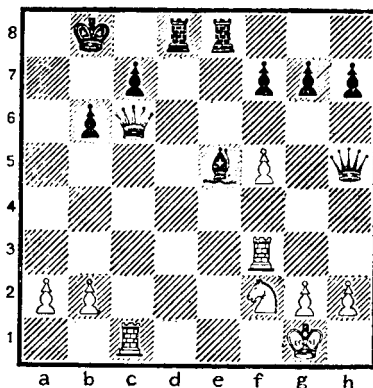
Хўш, Гаприндашвилининг «малика»лиги яна қанча давом этаркин, деган савол кўпчиликни қизиқтирарди. 1976 йили мамлакат чемпионатида биринчилик уёқда турсин, дастлабки бешликдан ҳам жой ололмаган Нона Гаприндашвили ҳисобдан чиқиб қолаёзди. Жаҳонда ягона аёл гроссмейстер учун бу чемпионат биринчи бор муваффақиятсизлик келтиргани рост. Аммо ҳар қандай спортчи учун ҳам мунтазам совриндор бўлиш қийин. Бу унинг муайян вақтдаги курашга шайлиги, жисмоний ҳамда руҳий ҳолатларига боғлиқ.

Орадан кўп ўтмай, Нона ўзини шу қадар оқладики, шахмат олами ҳайратга тушди. Америка Қўшма Штатларининг Лон-Пайн шаҳрида ўтказилган халқаро турнирда ўн бир мамлакатдан 14 гроссмейстер ва 16 халқаро мастер ҳамда шунча америкалик шахмат мастери қатнашди. Улар орасида москвалик гроссмейстер Юрий Балашов билан Нона Гаприндашвили ҳам бор эди. Шартга кўра, швейцарча усулдаги бу мусобақада ҳар

бир қатнашчи тўққизтадан учрашув ўтказиши керак эди. Ниҳоятда кескин ўтган курашлар оқибатида тўрт голибнинг бири ягона аёл шахматчи бўлиб чиқди. Бу шахмат тарихида биринчи ноёб воқеадир. Аёллар ўртасида биринчи бўлиб гроссмейстерликка кўтарилган Нона Гаприндашвили эркаклар учун белгиланган гроссмейстерлик талабларини ҳам шараф билан адо этди! 1976 йилнинг кузида Нона Гаприндашвили Польшанинг Сандомир шаҳрида ўтказилган шахмат фестивалида қатнашди. У кўпгина эркак гроссмейстерларни орта қолдириб, иккинчи совринни олди. Нона машҳур совет гроссмейстери Д. Бронштейндан атиги ярим очко кейинда қолди, холос.

Бу вазият Польшанинг кўп марта чемпиони А. Шнапик (оқлар) билан Н. Гаприндашвили учрашувида қораларнинг 24-юришидан кейин вужудга келган эди. (2-д и а г р а м м а).

Ўйин шундай давом эттирилди: «25. Лh3 (Бу юришни қилгач, оқлар «тугун» ҳадемай ечилишидан умидвор эди). Бунинг ўрнига бирданига 25. Ла3? бўлганда, қоралар 25... С:h2+! ўйнаб тезгина ютарди. (Бу ажойиб вариантни ўзингиз мустақил кўриб чиқинг.) 25... Фg5 26. Ла3 (Қора шоҳ мотдан қутулиши қийиндек кўринади. Аммо аёллар ўртасида жаҳон чемпиони ажойиб тактикавий зарбалар кўмагида зафарли йўлни олдиндан Ф:c1+!! 27. Ф:c1 С:b2! 28

(2-диаграмма)

белгилаб қўйган эди). 26... Ла8+ (28. Ф:b2? бўлса, 28...

Ле! X) 28... Кр:а8 29. Фс6+ Крб8. Қораларнинг икки руҳи оқ фарзидан кучли экани тез орада маълум бўлди.

Жаҳон шахмат маликаси унвонини узоқ вақт — 16 йил мобайнида ўз қўлида сақлаб келган Нона Гаприндашвили — Ленин ордени кавалери, Грузия ССР Олий Советининг депутаты, республика Ленин комсомоли мукофотининг лауреати.

17 ёшли Майя Чибурданидзенинг катта шахмат даргоҳига қадам қўйганига ҳали унчалик кўп вақт бўлгани йўқ. Аммо эришган ғалабалари жаҳоншумул. Грузия шахмат мактабининг бу икки етакчи вакили ўртасида матч бошланиши олдидан ажойиб фикрлар билдирилди.

Шулардан айримларини келтирамиз.

Н. Думбадзе, Грузия ёзувчилар союзининг секретари: «Бир неча йил бурун (мен ўшанда «Нианти» журнаliga редакторлик қилардим) биз жаҳон чемпионини редакцияга таклиф қилган эдик. У саволларимизга қизиқарли жавоб бериб, бир неча тахтада бир йўла ссанс берди. Ушандан бери биз жуда дўстлашиб қолганмиз...

Ёш рақибининг таланти ва бетўхтов парвози кишини ҳаяжонга солмай қўймайди. Нонага рўпара бўлгунга қадарли Майя ўзининг энг юксак интилишлари жиддий ҳамда асосли эканини аниқ исботлади. У сўзсиз юксалишда. Лекин, менимча, Нона ҳам шахмат тахтида ўтиришдан асло зерикканича йўқ. Хуллас, матч жуда қизиқ ўтиши муқаррар».

Р. Двали, Грузия ССР Фанлар академиясининг академиги: «Икки совет спортчиси, Грузия шахмат мактабининг икки вакили энг юқори даражада баҳс юритишдан кайфинг чоғ бўлмайдими. Жаҳон биринчилиги учун бўладиган матчда Гаприндашвили билан Чибурданидзенинг учрашаётганлигида мен аввало жаҳон чемпионининг хизматларини, унинг жуда бообрў шахс эканлигини кўраман. Унга кўплар эргашди, ҳозир ҳам шахматга меҳр қўйган юзлаб, минглаб қизлар эргаш-

моқда. Майя Чибурданидзе ҳам ўшалар орасидан етишиб чиққан энг ёрқин истеъдодлиларнинг биридир».

Г. Цитлидзе, колхоз раиси, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони: «Бизнинг катта меҳнат коллективимизда шахмат — ҳордиқ чиқариш ва спортнинг энг севимли турларидан бири. Нона Гаприндашвили колхозимизга келиб кетгач, бизда шахмат жуда оммалашиб кетди. Ушанда у жаҳон чемпионлигига талабгор бўлиб чиққан эди. Эсимда, колхозчилар билан бирга у янги цитрус ўсимликлари боғини барпо қилишда қатнашган эди. Уша куни 150 туп ўсимлик ўтқазилган участкани ҳозир ҳам бизда «Нонанинг боғи» деб аташади ва уни жуда севиб парваришлаб, йилига мўл ҳосил олиб келишади».

В. Цулухидзе, руставелилик инженер, биринчи разрядли шахматчи: «Ҳар бир шахматчи янглиғ менинг учун бу матч, аввало, жуда улкан спорт байрамидир. Менимча, иштирокчиларнинг асл мавқелари бир-бирига ўхшамаслиги учун ҳам бу воқеага қизиқиш ортаяпти. Бир томонда — атоқли спортчининг улкан тажрибаси-ю, тобланган жанговар характери, иккинчи томонда — ёш тож талабгорининг шижоату таланти. Албатта, айтиш мумкинки, йиллар ўтган сайин Нонанинг ўйини баркамоллашмоқда, у вазиятларни ажиб тарзда талқин қилиб, юксак техника кўмагида афзалликка эришмоқда, эндшпилларда кучлилик қилмоқда (тажриба ўз ишини бажармоқда). Бироқ Майя ҳам кейинги вақтларда анчагина нарсага эришди. У мақсад сари қаттиқ интилувчан, меҳнатсевар (фақатгина машғулот пайтларида эмас, балки тахта узра кураш кетаётганда ҳам) шахматчи. Ҳозир унинг ўйинларида амалий жиҳатдан заиф жойлар йўқ. Бунинг устига унинг характери ҳам жанговар. Бинобарин, матчнинг жуда қизиқ ўтиши нақд».

Р. Чхеидзе, кинорежиссёр, СССР халқ артисти:

«Яқинда матбуотда жаҳон аёллар шахмат олимпиадасида қатнашадиган СССР терма командаси состави тасдиқлангани тўғрисида хабар эълон қилинди. Коман-

да асосан грузин шахматчиларидан иборат. Командага Н. Гаприндашвили ва М. Чибурданидзедан бўлак яна кўп марта мамлакат чемпиони Нана Александрия ҳам киритилибди. Запас ўйинчилиikka талабгорлар рўйхатида уларнинг яна бир ҳамюрти — қизлар ўртасида Европа кубоги эгаси Нана Иоселиани ҳам бор. Бу тўртликнинг шундоққина кетида ҳали жуда ёш Нино Гуриели, опа-сингил Кетино ва Нино Мелишвиллар туришибди. Ҳаммасини санаб адоғига етиб бўлармиди!»

* * *

Ригалик халқаро гроссмейстер Айвар Гипслиснинг жаҳон чемпиони Нона Гаприндашвилининг асосий тренери бўлиб қолганига кўпчилик қизиқади. Бир сўз билан айтганда, бунинг сабаби битта: унинг иш услуби, назарий билимлари, характери Нона Гаприндашвилига мос тушган. А. Гипслис Ригада чиқадиган «Шахматы» журналининг бош редактори. Шунинг учун ҳам жаҳон чемпионига тез-тез Латвияда бўлиб туришга тўғри келади. Матч бошланмасдан бир-икки ой олдин Гаприндашвили журнал редакциясида бўлганда адабий ходимлардан бири ундан интервью олмақчи бўлди. Чемпион розилик билдирди. Мухбир журнал бош редактори, Нонанинг тренери А. Гипслиснинг: «Фақат матч қандай тугайди?— деган саволни бера кўрма. Умуман шахматдан камроқ оғиз оч. Бу ҳақда ҳамма сўрайвериb жонига теккан»,— деган маслаҳатини ёдда тутган ҳолда чемпионга рўпара бўлди.

— Сизга қандай мурожаат қилсамикин?

— Оддийгина — Нона, деб,— деди Гаприндашвили. Сўхбат бошланиб кетди.

— Нона, мен сиздан жаҳон биринчилиги учун ўтадиган матч ҳақида сўрайман. Чунки, сиз берадиган жавоб менга тахминан аён.

— Буни қаранг-а. Хўш, нима дер эканман?

— Айтардингизки, Майя кейинги пайтларда жуда ўсиб кетди, кураш қаттиқ ва ютиш қийин бўлади, ле-

кин сиз унвонингизни сақлаб қолниш учун барча кучингизни сарфлайсиз.

— Ҳа, тўғри. Мен худди шундай деб жавоб берардим. Демак, бу мавзунини тугатдик, деса бўлар-а...

— Айтингчи, Нона, сиз одамлардаги қандай фазилатларни кўпроқ қадрлайсиз?

— Биринчи галда ҳалолликни. Ҳалол одамда эса ҳаммавақт яна бошқа ажойиб фазилатлар ҳам бўлади.

— Нона, сиз яхши кўрган ўйинга яқинларингиз ва севган одамларингиз қандай қарашади?

— Яхши қарашади. Ойим ўрганиб қолган-у, лекин менинг учун кўп қайғуради. Уғлим нуқул ютишимни пойлайди. Турмуш қилганимга тўққиз йил бўлди. Шу орада менинг тез-тез ва узоқ муддатга уёқ-буёққа кетиб қолишим борасида эрим билан бирор марта ҳам «сан-ман»га борганимиз йўқ.

— Узоқ вақт онлаингиздан ажраб юришга ўзингиз қандай чидайсиз?

— Кураш жараёни аввалига ўзига шунчалик тортиб, забт қилиб оладики, уйингни ҳам ўйлашга вақт қолмагандай бўлади. Бир неча кун ўтгач, зерика бошлайсан. Айрилиқнинг сўнгида кунларни санашга тушасан, одатда, Тбилисига, уйга кетгинг келаверади...

— Нона, дўстлик ҳақида сиз қандай фикрдасиз? Дўстларингиз кўпми ва уларни сиз қай йўсинда танлайсиз?

— Биринчидан, дўстларни танламайдилар. Иккинчидан, одамларга нисбатан муносабатимни юқорида айтиб ўтдим: энг асосийси — ҳалоллик. Дўстсиз яшаб бўлмайди. Дўстларимнинг бир қисмини шахмат туфайли орттирдим...

— Нона, меҳмон кутишни ёқтирасизми?

— Билиб қўйинг, бу савол грузин аёлига оғир болади.

— Санъатга муносабатингиз қалай?

— Мен балетни, театр, кинони, эстрада куйларини

севаман. Қайси шаҳарда мусобақада ўйнамайин, музейларни, албатта бориб кўраман...

— Нона, жамоат ишларига муносабатингиз қандай?

— Мен Грузия ССР Олий Советининг депутатиман. Ўзингизга маълум, депутатлик бурчи кўп вақт ҳамда куч-ғайрат сарфлашни талаб қилади. Лекин мен жамоатчилик фаолиятдан фойда топмаганларни рисоладаги одам қаторида тасаввур эта олмайман.

— Нона, жаҳоннинг ҳозирги сиёсий аҳволини сиз қандай баҳолайсиз?

— Бу жудаям умумий савол ва унга анча узоқ вақт жавоб беришга тўғри келарди. Мен бир нарсани албатта айтиб ўтмоқчиман; ҳеч қачон ва ҳеч қандай шароитда уруш бўлмаслиги керак. Планетамиздаги барча аёлларнинг бош сиёсий йўли шу.

— Нона, бутунлай шахматсиз суҳбатимиз тугамайдиган кўринади. Биргина «маккорона» савол: Аёллар орасидаги шахматда янги талантлар пайдо бўлишига қандай қарайсиз?

— Умидворман. Янги юлдузлар порлашидан хурсандман...

— Биласизми, Нона, мен кўпинча нима учун аёллар, ҳар қалай ҳозирча эркаклардан бўшроқ ўйнайдилар, деб ўйлардим. Менимча, бунинг сабабларидан бири ҳиссиётлари зўрлиги бўлса керак. Аёл киши ўзига ёққан юришдан, ҳатто заифлиги яққол кўриниб турган бўлса ҳам, воз кечиши қийинроқ...

— Гапингизда жон бор. Лекин янада муҳимроқ омиллар мавжуд. Биринчидан, вақт масаласи. Аёллар эркакларга қараганда бандроқ бўладилар. Дарвоқе, кўпгина қизлар ўзлари билан тенгдош ўғил болалардан сира паст ўйнамайдилар, аммо катта бўлиб қолгач, орда қоладилар. Иккинчидан, аёл киши курашга камроқ мослашган. У — тинчлик, осойишталик тарафдори.

Бунақаси ҳали сира бўлмаган эди. Зўр шахматчиларнинг ажойиб қобилиятлари болалик чоғларидаёқ намоён бўлган ҳоллар бор. Бироқ жаҳон миқёсидаги даражага кўтарилганлари қадар озмунча вақт ўтмаган. Кўтарила олмай қолган ҳолатлар ҳам кўп сезилган. Бизнинг асримизда ёш қизлар кўпгина спорт чўққиларини эгаллашга қодир. Сузиш, гимнастика, фигурали учишда болаларнинг катталарга хос рекордлари оддий бир нарса бўлиб қолди. Лекин шахматда, бу ақлий курашда бутунлай ўзгача фазилатлар керак.

Майя Чибурданидзе — камёб талант соҳибаси. Албатта, 17 яшар чоғида ҳеч ким — на ўсмирлар, на қизлар жаҳон шахмат тожини забт этолмаган эди. «40 йиллик муаллимлик фаолиятимда, — дейди СССРда хизмат кўрсатган тренер Михаил Васильевич Шишов, — минглаб ёш шахматчилар қўлимдан ўтди. Лекин Майя сизгари истеъдодли қизни учратмаган эдим. Эшитиш қобилияти ажойиб, ёки оламини бошқача тасаввур этадиган идрокли болалар ҳам бўлади. Уларнинг музикавий ёки бадий қобилиятлари жуда эрта куртак ёзади. Аммо шахмат — абстракт ўйин. Бундай абстракт тушунчалар, одатда, каттароқ ёшда намоён бўлади. Борди-ю, таъбир жоиз бўлса, Майя Чибурданиздеда мутлақ шахматни «эшитиш» қобилияти ва тафаккурни максимал даражада концентрациялаш истеъдоди яққол намоён бўлган...»

Бу гап айтилганига олти йил бўлди. Ушанда, Майя 13 яшар бўлиб, шундай бир суҳбат бўлиб ўтган эди.

— Шахматни севасанми?

Кулади.

— Нима учун шахматни севасан?

— Уйнашни яхши кўраман-да.

— Ютишними ёки ютқизишними?

Кулади.

— Ютқизиб қўйсанг, хафа бўласанми?

— Агар тренерим сўкса...

Бу воқеадан тўрт йил ўтди. Шахмат энди эрмак ёки қизиқишгина бўлмай қолди. «Энди,— деган эди Майя,— менинг учун бу — ўйин эмас, балки ҳаёт бўлиб, вужудимни қамраб олди».

Шахматчилар қийин йўлдан шахмат олимпиага кўтарилгунча узоқ, ҳатто ўнлаб йиллар ўтган. Майя Чибурданидзе бу йўлни «бир нафас» билан ортда қолдирди. У шахмат билимларини электрон ҳисоблаш машиналари тезлигида ўзлаштира борди. У жуда кўп мусобақаларда қатнашди. Мана ўшалардан баъзилари. Майя Чибурданидзе халқаро мастер даражасини 1974 йили Руминиянинг Брашова шаҳрида олди. 13 ёшли қизча дадил биринчи ўринни эгаллаб, ўзидан катта рақибларини уч очко ортда қолдириб кетди! Икки йилдан сўнг у қизлар ўртасида СССР чемпиони бўлди. Кейин Тбилисидаги халқаро турнирда голиб чиқди. Майя аёллар ўртасида ўтказилган мамлакат чемпионати финал мусобақаларида тўрт карра иштирок этиб, 1977 йилда СССР чемпиони унвонига сазовор бўлди. 1976 йилги зоналараро турнирда иккинчи-учинчи ўринларни баҳам кўриши Майяни тож талабгорлари даврасига қўшди. Чорак финалда вице-чемпион Нана Александрияни, ярим финалда — Е. Ахмиловскаяни, финалда эса Н. Гапдиндашвилининг кўп йиллик рақибни, у билан уч карра чемпионлик учун куч синашган Алла Кушнирни енгди. Майяда болалигиданоқ тактикавий истеъдод намоён бўлган эди. У ҳаминша ҳужумнинг ва комбинациянинг пайида бўларди. 1973 йили Тбилисида СССР ва Югославия командалари ўртасида анъанавий ўртоқлик матчи ўтказилди. 12 ёшли Майя қизлар тахтасида ўйнади. Югославияликлар янглишиб бу тахтага ҳам ўз мамлакатларининг аёллар ўртасида чемпиони В. Қалхбререни олиб келишибди. Бундан хижолат тортиб улар кучлар нисбати тенг бўлмай қолди-ку, деб узр сўрашди.

Ҳақиқатан ҳам кучлар нисбати тенг бўлмади: 4:0 ҳисобда Майя ғолиб чиқди.

1973 йили 12 ёшли Майя мактаб ўқувчилари мамлакат чемпионатида қатнашганидан кейин Н. Гаприндашвили шундай деб ёзган эди: «Юқори даражадаги шахматчи бўлиши учун Майяда барча имкониятлар бор. Катта, устод шахматчилардан гроссмейстер Э. Гуфельд билан учрашиб қолиш Майя учун зўр аҳамиятга эга бўлди. Гроссмейстер бор куч-ғайрати ва билимини ёш шогирди Майяга сингдириб боришга киришди. Майянинг ўйини кўп қиррали, техникавийроқ тус олиб, назарий билимлари кенгайиб борди».

Н. Александрия билан бўлган матчининг бир партиясида Майя эндшпилдаги афзаллигидан фойдалана олмади. Ўйиндан кейин Гуфельд Майяни спорт мастери, таниқли шахмат журналисти В. Хенкиннинг ҳузурига олиб келди.

— Марҳамат қилиб айт-чи, бундай позицияларда Смилов қандай ўйнаган бўларди,— деди Гуфельд Хенкинга қараб қизни унга юзлаштирар экан.

Хенкин ўн минутча жаҳон экс чемпиони ижоди ҳақида сўзлаб берди. «Бундан Майя фойда қилдими-йўқми билмадим,— деб ёзади Хенкин.— Аммо тренернинг тутган йўли менга ёқди».

Бу жиҳатдан биз грузин шахмат мактабига тасаннолар айтишимиз зарур. Майя ана шулар орасидан етишиб чиқди-да.

Америкалик таниқли гроссмейстер С. Решевскийдан болалик чоғларида, мураккаб вазиятларда ҳатто жуда тажрибали шахматчиларни ҳам доғда қолдирувчи йўллари қандай қилиб топа билганини сўраганларида, у: «Шахмат ўйнаш менинг учун нафас олишдек табиий бир нарса эди. Бунинг учун ўзимни койштиб ўтирмасдим»,— деб жавоб берган.

Майя ҳам ўзи ҳақида худди шундай дейиши мумкин эди. Нафис дид-идрок, ўткир комбинациявий фаросат,

тез топа билиш, фавқулодда ҳозиржавоблик сингари фазилатларнинг ҳаммаси унда мужассамлашган — табиат шундай суратда программалаштириб қўйгандек туюлади.

Қизиқ бир эпизод. Жаҳон биринчилиги учун бўлган матчдан олдин Майя Вильнюсда ўтказилган эркаклар халқаро турнирида иштирок этди. Турнир қатнашчилари орасида 67 ёшли америкалик гроссмейстер С. Решевский ҳам бор эди. Майя билан Решевскийни 50 йиллик умр ажратиб турарди! Учрашув дуранг билан тугади.

Майя Чибурданидзенинг Тбилисидаги уйида шахмат китоблари ёнида Нона Гаприндашвилининг фотосурати бор. Буни Майя бир неча йил муқаддам Кутаисидан олиб келган бўлиб, ўшандан бери ундан ажрамайди. Қизлик ҳаяжони жўш урган, чуқур мулоҳазаларга толган онларда Майянинг нигоҳи кўпинча жаҳон чемпионининг жиддий қиёфасига тушиб қоларди. Йўқ, қизча ҳали шахмат тожи ҳақида ўйламасди. Унга интиларди, холос. Жаҳоннинг кўпгина пойтахт шаҳарлари Тбилисидаги шахмат саройига ҳавас қилса арзийди. Грузиянинг катта ва кичик шаҳарларида махсус шахмат мактаблари очилиб, буларда ёш шахматчилар билан республиканинг энг яхши тренерлари машғулот ўтказишади. Бу ўз мевасини берапти...

Майя 15 ёшида Грузия эркаклар чемпионатида қатнашди. У олтинчи ўринни эгаллаб, бир қанча мақтовга лойиқ ғалабалар кучди. Мана унинг грузиялик энг кучли шахматчилардан бири билан ўйнаган партияси.

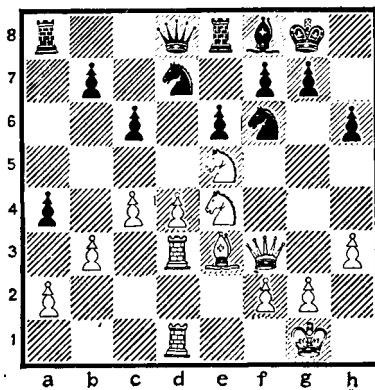
М. Чибурданидзе — Э. Убилава: 1. e4 Kf6 2. e5 Kd5 3. d4 d6 4. Kf3 Cg4 5. Ce2 e6 6. h3 Ch5 7. 0—0 Ce7 8. c4 Kb6 9. Kc3 0—0 10. Ce3 Kd7 11. v3 b 12. K:e5 C:e2 13. Ф:e2 c6 14. Ltd1 Kf6 15. Cf4 Ле8 16. Фf3 a5 17. Лас1 h6 18. Ld3 Cf8 19. Ce3 a4 20. Ke4 Kbd7 21. Lcd1.

Алехин ҳимояси қўлланган дебют юришларидан кейин Майя ўз доналарини қандайин ажойиб суратда

жойлаштирганига разм солинг. Қораларнинг аҳволи танг, фарзин флангида қарши ўйинга интилиш эса даров чипакка чиқарилади. (3-д и а г р а м м а).

21... Фа5 22. К:f6+Кf:6 23. С:h6 ab 24. ab Фb4 25. Сg5 Се7 26. h4 Фd6 27. h5 с5 28. h6 cd 29. h7+ Қоралар таслим бўлди. Сабабини ўзингиз текшириб кўринг. «Эркакча» ўйин эмасми, бу, ахир!

1975 йили Нона Гаприндашвили бешинчи марта жаҳон чемпиони гултожи билан безанганда тантанали мажлисда қатнашганлар орасида Майя Чибурданидзе ҳам бор эди. Ушанда 14 ёшли қизча яна уч йилдан сўнг шахмат маликаси билан яккама-якка олишувга киришаман, деб ўйлаганмикан!

(3-диаграмма)

Н. Гаприндашвили билан ўйнаш жуда қийин, бунга жаҳоннинг барча кучли шахматчи аёллари тан беришган, ишонишган. Ўз шубҳаларини енгиш 17 ёшли қизга осон бўлмади. 17 ёшли қиз ўз қўшинларини майдонга дадил йўллаб, жангга солиш учун озмунча куч, идрок ва сабр-тоқат намоёиш қилмади!

Майя тўртинчи партиядан кейиноқ олдинга ўтиб олди-ю, бутун матч давомида «тутқич» бермади. 15-партия охиргиси бўлди. 94-юришда у дуранг бўлгач, ҳисоб Чибурданидзе фойдасига 8,5:6,5 га етди. Малика ўзгарди.

Гаприндашвили ўзи учун оғир бир дамда рақибини табриклайди, буни бошқалар эшитмади. Аммо Нона ёш рақибини қучоқлаб, аёлларга хос назокат билан ўпга-

нини ҳамма кўрди. Тан бериш деб мана буни айтадилар.

Бундай ишончни Майя ҳам оқлашга қодир!

ИЗИ ЙЎҚОЛМАЙДИГАН ГРОССМЕЙСТЕР

Америкалик гроссмейстер Роберт Фишер жаҳоннинг ўн биринчи расмий чемпиони бўлишдан хиёл олдинроқ, аниқроғи, 1972 йил бошларида «Физкультура ва спорт» нашриёти унинг «60 та унутилмас ўйиним» деган китобини нашр этди. Китобнинг бу русча нашрига сўзбоши ёзган жаҳон экс-чемпиони Василий Смыслов ўз фикр-мулоҳазаларини шундай бошлайди: «Замонамизнинг ҳеч бир шахматчиси ҳақида Роберт Фишер тўғрисидагидек кўп ёзишмаяпти, баҳслашишмаяпти ва гапиришмаяпти...»

Ҳақиқатдан ҳам у шахмат тарихида ўзига хос из қолдирди. Балки... яна шахмат оламига қайтар.

— Фишер,— дейди ўн марта Югославия чемпиони Светозар Глигорич,— оддий америкаликка ўхшаб, «ишқилиб пул бўлса бас» дейдиганлардан эмас. Чунончи у, ўзи ичмайдиган пивони, ўзи ишлатмайдиган устарани реклама қилишдан бош тортди. Ҳолбуки, бунга кўнганда мўмайгина пул ишлаб оларди.

— Карпов билан ўйнамаганлигининг асосий сабаби шуки,— дейди Глигорич,— Фишер узоқ вақт шахматга яқинлашмади. Объектив шахматчи эмасми, ҳар қалай, мағлубиятдан жуда хавотирланади. Унинг назарида Карповга фақат тасодифан ютқазиб қўйиши мумкин. Бундай бўлишдан эса жуда қўрқади. Фишер Халқаро шахмат федерациясининг расмий мусобақаларида қатнашмаса ҳам қачонлардир у шахматга қайтиши турган гап.

Энг ғалати, ўзига бино қўйган ва кучига ишонадиган, айни вақтда ҳам қайсар-у, ҳам истеъдодли, шахмат тожини кийишга муяссар бўлганлардан бири Роберт

Жеймс Роберт Фишер эканлиги сир эмас. Мухлислар унинг таржиман ҳоли, ижодий йўли, у билан боғлиқ воқеалар борасида кўп сўрашади, мактублар йўллашади.

Бир вақтлар у: «Менинг учун шахмат — баайни ҳаётнинг ўзи»,— деган эди. Лекин афсуски, саккиз йилдирки, Фишер расмий мусобақаларда кўринмаяпти. Жаҳон чемпиони бўлиб олгач, 30 йил давомида унвонини ҳеч кимга бермасликни ваъда қилган Фишер, унга қарши тараф бўлиб чиққан Анатолий Карпов билан матч ўйнаб, ўз унвонини ҳимоялаш ўрнига бундан бош тортиб, «тахт»дан тушди-қолди. Айб ўзида!

Бундан тўққиз йилча бурун жаҳон экс-чемпиони, техника фанлари доктори Ботвинник: «Шахмат Фишернинг ягона, шу билан бирга ҳурматга лойиқ ихтисосидир. Уни шахмат учун туғилган, деса бўлади. Бинобарин, унинг шахматдан четлашишини кони зарар, деб тушунмоқ даркор»,— деган эди. Хўш, вужуди қарама-қаршиликлардан иборат бу шахснинг — Фишернинг ўзи ким? Роберт Фишер 1943 йил 9 мартда Чикагода (АҚШ) туғилди. Бобби, яъни Роберт икки яшарлигида отаси — биофизик Жерард Фишер оиласини ташлаб кетади. Опаси Жоан уни шахматга ўргатганда Бобби эндигина олти яшар бола эди. Шу пайтларда онаси болалари билан Нью-Йоркка кўчиб келишган эди. Отасиз қолган, кичкинтойлигида чинакам уй нималигини билмаган (ўсмир чоғидаёқ у оиласидан чиқиб кетган) Бобби ўзини шахмат билан юпатди, ундан лаззат топди. Назарида жонсиз ёғоч доначалар тирилар ва унинг дўстларига айланиб борарди. Кўпгина истеъдодли болалар ҳақиқатни китобдан топганлари каби Бобби уни шахматдан топди.

У шахматга зўр эътиқод билан ёндашди, унинг учун ўйин ягона мақсад ва куч манбаи бўлиб қолди.

Ун ёшидаёқ мастерлик даражасига етди. Орадан кўп ўтмай, 13 ёшли Роберт кутилмаган галабаларни қўлга

кирита бошлади. 1957 йили у АҚШнинг учта чемпионатида — ўсмирлар, очиқ ва расмий биринчиликларида ғолиб чиқди. 15 ёшида жаҳон биринчилиги зоналараро турнири қатнашчилари сафидан жой олди. Бу мусобақада у гроссмейстерлик унвонига ва шу билан бирга жаҳон чемпионлигига талабгор деган даражага эришди. Бунгача шахмат тарихида ҳеч ким бу ёшда на гроссмейстер бўлмаган, на тож талабгори. 1959 йилги тож талабгорлари турнирида 5—6-ўринлар билан кифояланди. Лекин бу ва бундан кейинги мусобақаларда кўрсатган натижалари 16 ёшли Робертни жаҳон шахмат сардорлари сафига олиб кирди.

1962 йили Кюрасаода тож талабгорлари орасида яна биринчи бўлмади. Кейинги туркум мусобақалардан ўзини тортиб юрди... Ниҳоят, Макс Эйве ташаббуси билан ўтказилган «Аср матчи»да қатнашишга розилик берди. Бунда СССР шахматчилари жаҳоннинг қолган мамлакатларида яшовчи барча энг кучли гроссмейстерлардан тузилган терма команда билан куч синашган эдилар. 1970 йили Белградда ўтказилган тўрт даврли бу тарихий учрашувда Фишер биринчи тахтада ўйнаши мўлжалланган эди. Аммо даниялик Бент Ларсен билан жанжаллашиб ўтирмай, у иккинчи тахтада дона суришга рози бўлди. Фишер Петросянни 3:1 ҳисобида енгач, яна унинг ғолибона юриши бошланди. Маълум босқичларда М. Тайманов, Б. Ларсен, Т. Петросян ва ниҳоят Б. Спасскийни мағлуб этиб, жаҳоннинг 11-чемпioni бўлди. Бунга у ҳавас қилса арзигулик кун тартиби, ўта ишчанлик қобилияти (машқлар ва мусобақалар даврида), маълум вазиятларда ортиқча ўйламаслик сингари фазилатлар эгаси бўлгани учун эришди. Бу — баҳсга ажратилган вақтдан рационал фойдалана билиш демакдир. Буни Карпов ҳам кўп таъкидлайди. Фишердек талант соҳибининг тахта ёнига йўламаётгани шахмат аҳли учун шубҳасиз, катта талафотдир. Мана унинг 22 йил муқаддам ўйнаган партияларидан бири.

ФИШЕР — ЛАРСЕН

Парторож, 1958 йил.

Бу партия ўйналганда Фишер эндигина 15 баҳорини кўрган бола, рақиби — даниялик Бент Ларсен эса 23 ёшли, анчагина танилиб қолган гроссмейстер эди. Аммо 21 киши иштирокидаги бу зоналараро турнирда биринчи олтиликдан жой олган Фишер жаҳон чемпионлигига талабгорлар мусобақасига йўлланма олган бўлса, Ларсен 16-ўрин билан кифояланган эди.

1. e4 c5 2. Kt3 d6 3. d4 cd 4. K:d4 Kf6 5. Kc3 g6.

Томонлар, аниқроғи, қоралар сицилианча ҳимоя деб аталувчи дебютнинг «дракон» вариантыни таплади. Қораларнинг d6, e7, f7, g6, h7 пиёдалари жойлашувига эътибор беринг-а, худди илон изига ўхшайди. Дебютнинг номи рамзий равишда драконни, яъни аждаҳони эслатади.

6. Ce3 Cg7 7. t3 0—0 8. Фd2 Kc6 9. Cc4 K:d4 10. C:d4 Ce6 11. Cb3 Фа 5 12. 0—0—0b5

Агар 12... C:v3 бўлса, 13. св! дан кейин қоралар оқ шоҳга ҳеч қанақа ҳужум бошлай олмайди. Борди-ю, шу вазиятда барча сипоҳларни тахтадан олиб ташланса, вужудга келувчи пиёдали эндшпиль оқлар учун хунук: фарзин қанотидаги учта оқ пиёдага жавоб берадиган иккита қора пиёда бору, аммо нариги томондаги бешта қора пиёдага қарши тўртта оқ пиёда бардош бера олмайди. Лекин эндшпилгача ҳали анча гап бор. Бунақа вазиятларда ким олдин рақиб шоҳини нишонга ололса, мўрра — ўшаники.

13. Kрb1 b4 14. Kd5 C:d5.

14... K:d5? бўлса, 15. C:g7 Kр:g7 16. edCd7 17. Ld e1 дан сўнг оқлар яққол афзалликка эришади. Улар h2 — h4 — h5 ёрдамида тезгина ҳужумга ўтади.

15. C:d5 Лас8?

Бундан 15... K:d5 16. ed Ф:d5 17. Ф:b4 варианты яхшироқ эди.

16. Сь3! Лс7 17. h4 Фб5.

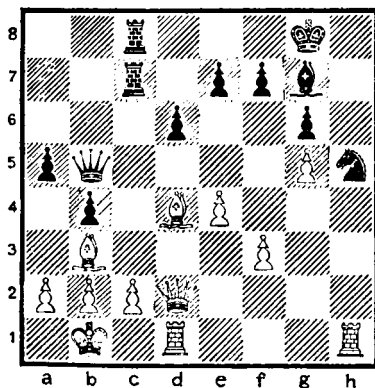
Қоралар ҳам «а» пиёдасини суриб қарши ҳужумга ўтмоқчи. 17... h5 бўлганда, 18. g4 hg 19. h5! gh (19... К:h5 бўлса, 20. С:g7 Кр:g7 21. fg Кf6 22. Фh6+) 20. fg К:e4 (20... hg 21. Лdg! e5 22. Се3 Лd8 23. hС6 ёки 20... К:g4 21. Лdg! С:d4 22. Л:g4+! hg 23. Фh6 дан кейин оқлар ютади) 21. Фе3 Кf6 (21... С:d4 22. Ф:e4 Сg7 23. Л:h5) 22. gh e5 23. h6.

18. h5 Лfc8.

18... Қ:h5? бўлса, 19. С:g7 Кр:g7 20. g4 Кt6 21. Фh6+ Кpg8 22. g5 Кh5 23. Л:h5 gh 24. g6! hg 25. Ф:g6+Кdh8 26. Фh6+Кpg8 27. Лg1+, ёки 18... gh бўлса, 19. g4! hg 20. fg К:e4 21. Фh2 Кg5 22. С:g7 Кр:g7 23. Лd5 Лс5 24. Фh6+ ва ҳоказо.

19. hghg 20. g4 a5 21. g5 Кh5.

21... a4 бўлса, 22. gf ab. 23. fg bc+24. Ф:c2! e5 25. Фh2. (4-диаграмма).

(4-диаграмма)

Қоралар а5—а4 юролса бас. Аммо ўшанга улгурмайди-да!

22. Л:h5! gh 23. g6 e5.

23... e6 бўлса, 24. gt+ Кр:t7 25. С:g7 Кр:g7 26. Лg1+Кph7 27. Фg2 Фе5 28. Фg6+Кph8 29. Лg5 Лg7 30. Л:h5+Кpg8 31. С:e6+Кpf8 32. Лf5+Кре7. 33. Лf7+— оқлар ютади. 24. gf+Кpt8 25. Се3 d5!

25... a4? бўлса, 26. Ф:d6+Ле7 27. Фd8+! Л:d8 28. Л:d8 Ле8 29. Сс5+ ва кейинги юришда мот.

26. ed! Л:f 7

26.. a4 бўлса, 27. d6! ab 28. dc — ютуқ.

27. d6! Лf6 28. Сg5 Фb7.

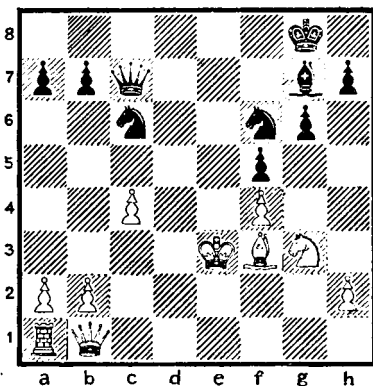
Агар 28... Фd7 бўлса, 29. Фd5! Фf7 (29... Лt7 30. Сe7 +!) 30. С:f6 Ф:d5 31. С:g7 ва ҳоказо.

29. С:f6 С:f6 30. d7 Лd8 31. Фd6+ таслим.

Энди Фишер ижодидан яна бир намуна келтирамиз:

5-диаграммадаги вазият 1960 йили Лейпцигда ўйналган Летелье — Фишер партиясида содир бўлган. Юриш қоралар — Фишердан. У амалга оширган ажойиб комбинацияни топиш — сизга ҳавола, дўстлар.

„ШАХМАТ ПЕЛЕСИ“

(5-диаграмма)

Жаҳон чемпионлигига талабгор ягона гроссмейстерни аниқлашга уч йил вақт кетади: 1948 йилдан буён, яъни совет шахмат ташкилоти халқаро шахмат федерациясига аъзо бўлиб кирган ва совет гроссмейстери М. Ботвинник жаҳон чемпионлигини қўлга киритганидан кейин шундай қонда ҳамон ҳукм суриб келмоқда. Бу билан буржуа шахмат оламида салкам юз йилча давом этиб келган айрим бемаъниликларга чек қўйилди: катта маблағ тўплаб олган ҳар қандай гроссмейстер эмас, балки зўрларнинг зўригина тождор билан яккама-якка беллашадиган бўлди. Энди у кўплаб тўсиқларни сингиб ўтиши, «тегирмон»дан бир неча бор бутун чиқиши керак. Бундай «тегирмон»нинг биринчиси — миллий шахмат федерацияларининг чемпионатларидир. Шуларда ғолиб чиққан

юзга яқин мамлакат вакиллари 11—12 зонага бўлиниб ўзаро баҳсга киради. Бунда ҳам ғолибликни қўлга киритганлар зоналараро турнирига йўлланма оладилар. Шунини илова қилмоқчимизки, 1973 йилдан бошлаб зоналараро турнирлар битта эмас, иккитадан ўтказиладиган бўлиб қолди. 1976 йили уларнинг биттаси Филиппин ороларида, иккинчиси Швейцарияда бўлиб ўтди. Ҳар иккаласида йигирма нафардан қирқ забардаст шахматчи тож талабгори деган даража берувчи олти йўлланма учун ўзаро курашди. Филиппин турниридан бразилиялик Э. Мекнинг, москвалик Л. Полугаевский ва чехословакиялик В. Горт жаҳон чемпионлиги учун талабгор даражасига кўтарилди.

1966 йилнинг охиридаги навбатдаги жаҳон биринчилигининг Лотин Америкаси шахматчилари учун ўтказилган зона турнирида диққатга сазовор яна бир воқеа юз берди: Панно, Болбочан ва Фогельман сингари таниқли гроссмейстеру мастерлар қатори Эрике Мекнинг деган бир бола ҳам ғолиб чиқди. 14 яшар бу боланинг ғалабаси катта шов-шувга сабаб бўлди. Футболчилар ватани Бразилияда Эрикени «Шахмат Пелеси» деб атаб, унинг ютуқларини интизорлик билан кута бошладилар. Уни ҳар йили Гастингсда ўтадиган анъанавий халқаро турнирга жўнатиб турдилар. Уша турнирларнинг бирида ғолиб чиққан собиқ жаҳон чемпиони М. Ботвинник ёш Мекнингнинг маҳоратига катта баҳо берди. Ҳа, айтганча, уни узоқ сафарга кимнинг ҳисобидан юборамиз, деб ҳеч ким бош қотириб ўтирмади, негаки, Эрикенинг отаси — банкир. Англиядан қайтиб келгач, у зона турнири ғолиблари ўртасидаги қўшимча турнирда биринчи бўлиб, 1967 йили Тунисда ўтадиган зоналараро турнирга йўлланма олди. 15 ёшли бола учун бу улкан муваффақият эди, албатта. Шу ёшда Роберт Фишер зоналараро турнир ғолиби сифатида жаҳон чемпионлигига талабгорлар сафидан жой олган бўлса, Мекнинг унинг рекордини такрорламаса-да, турнир жадва-

лининг ўртасидан ўрин эгаллади: 15 ёшли Энрике кўпгина таниқли гроссмейстерларни мағлуб этиб, кўпчиликка намуна бўлди. Мекинг 1970 йилги зоналараро турнирда ҳам қатнашди, аммо талабгорлар сафига яна қўшила олмади. Ниҳоят, 1973 йилнинг июль-август ойларида ватани — Бразилияда ўтказилган зоналараро турнирда ниятига етди. Интервьюларидан бирида у: «...иккинчи ўрин — Л. Портишники, учинчи ўринга совет шахматчиларидан бири чиқади», дейиш билан биринчи ўрин ўзиники бўлишини яшириб ўтирмади. Бунинг устига тож талабгорлари мусобақасининг чорак финалларида бирида Анатолий Карпов билан куч синашиш иштиёқидалигини билдирди. 21 ёшли бразилиялик Мекинг чинакам ғалаба қозонди: кўпни кўрган 18 забардаст шахматчи орасида мағлубият аламини чекмаган ягона гроссмейстер шу бўлди — 7 ғалабаю ўнта дуранг! Бу билан турнир жадвалининг энг юқори поғонасига кўтарилди.

— Зўр ишчанлик Мекингга хос фазилатлардандир, — деган эди М. Таль. — Бу ёш ва услуби пухта гроссмейстернинг шиддат билан илгарилаётганини асосан шу билан шарҳлаш мумкин. Тож талабгорлари ўртасида қуръа ташлангач, Мекинг чорак финалда В. Қорчной билан ўйнаши аниқланди. АҚШнинг Огаста шаҳрида бразилиялик ёш шахматчи дастлабки кунларданоқ тажрибали рақибига арзигулик муҳолиф эканлиги маълум бўлиб қолди. Дастлабки учрашувнинг жаъми ўн соатча давом этиб, сўнгра дуранг бўлганлиги бунинг далилидир.

Э. Мекинг Огастага етиб келган кунни журналистларга қизиқ гап айтди: «Биргина Қорчной билан бўладиган ўйинга тайёргарлик кўриш учун жаъми минг соат шахмат тахтаси ёнидан жилмадим. Қорчнойни илгари ҳам ютганман, бу ерда ҳам устун келмоқчиман». Лекин дастлабки етти уйиндан бештасини дуранг қилиб иккитасини бой бергач, оғир аҳволда қолди. Айрим учра-

шувларда у афзалликка эришади-ю, аммо тажрибанинг камлиги билиниб қоларди. Тўққизинчи ўйиннинг юзинчи юришига борганда дуранг қилганлиги ҳаливери матчда енгилмаслигини кўрсатарди. Ҳа, 12-партияда Мекинг дастлабки ғалабасини нишонлади. Аммо кейингисиде енгилиб, тож талабгорлари сафидан чиқди.

Аввалги туркум мусобақаларда тож талабгори даражасига кўтарилган Мекинг Халқаро шахмат федерацияси тасдиқлаган низомга кўра зоналараро турнирдан бошлагани ва 1976 йили Филиппинда биринчи бўлгани-яни юқорида кўрсатиб ўтдик. Ҳа, мусобақа бошидан то охиригача пешқадамликни қўлдан бермади. 19 имкониятдан 13 очко олди.

— Ортиқча гаплар ўрнини энди вазминлик, ижодий пухталик эгаллаётгани турнирдаги интизоми ва ўйинларидан билиниб турибди,— деди В. Горт. 24 ёшли Мекингнинг ҳар қандай зўр шахматчи учун ҳам муносиб рақиб бўлиб қолганлиги Анатолий Карповга ҳам аниққа ўхшарди. Бироқ, тож талабгорлари чорак финал матчида ноқулай рақиб — Лев Полугаевскийга рўпара келиб қолди. Битта ўйинни бой бериб, қолганини дуранг қилган Мекинг бу гал ҳам мақсадига эриша олмади. У ҳали ёш: келгуси туркум мусобақаларнинг зоналараро турнирида қатнаша бошлаганда атиги 27 ёшга тўлади. Ҳеч ким уни энг кучли чет эллик гроссмейстерлар рўйхатидан чиқаришга ботина олмаслиги муқаррар.

Бу вазият 1976 йили Филиппинда бўлиб ўтган зоналараро турнирда ўйналган О. Панно (Аргентина)— Э. Мекинг партиясида оқларнинг 20-юришидан кейин вужудга келган эди (6-д и а г р а м м а).

Қора доналарни сурган Мекинг кўзда тутган мақсадига эришди: 20.. bc 21. С:c6 Лb8 22. Лd1 Фc8 23. Лab1 Фа6 24. Сb5 Фа8+25. d5 С:b2 26. Л:b2 e6 27. Сc6 Фа6 28. Лb5 ed 29. cd Лb6 30. Лb2 Ф:e2 31. Л:e2 Лd8 32. С:a4 Л:d5 33. Л:d5+ 34. Кpg1 Ла6 35. Cd1 Л:a2 36. Л:a2 С:a2 37. Кpf2 c4 38. Кpe2 Сb3 39. Кpd2 С:d1 40.

Кр:d1 Крf7 41. Крд2 Кре6 42. Крс3 Крд5 43. Крв4 Кре
4. оқлар таслим бўлди.

Ўйинни шарҳлаб ўтирмадик. Ўзингиз мустақил таҳлил қилсангиз, Меккингнинг нақадар нафис шахматчи эканига сўзсиз ишонасиз.

1978 йили волейбол бўйича аёллар ўртасида жаҳон биринчилиги СССРда ўтказилди. Унда бразилияликлар ҳам чакки ўйнамадилар. Ригадаги бир матчдан сўнг журналистлардан бири уларнинг тренера Силвага:

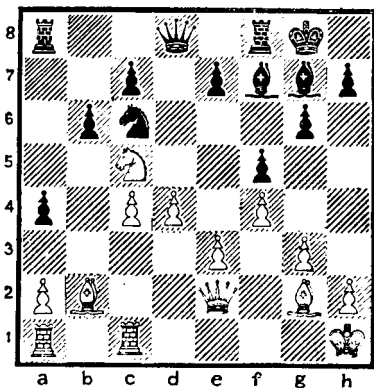
— Командангизда кимлар Пеле-ю, кимлар Меккинг?— деб савол бериб қолди. Тренер ҳам ўзини йўқотиб қўймай, зарбдор кучлару уларга шароит яратувчи ақл соҳибларини дарҳол ажратиб чиқди.

— Иккита Пелемиз бор: Сильвия билан Сильва, иккитаси Меккинг; Маттиоли билан Гарритано...

Ҳа, Меккингнинг номи Пеледек спортчи исми билан ёнма-ён тилга олиншининг ўзи катта гап.

ЎРИНБОСАРЛАРИМИЗ

Ўтмиш алломаларидан Абу Зайд Аҳмад ибн Саҳл ал Балхий дебдиларки: «...Мен шунинг учун ҳам ҳаммиша шахмат шайдосиманки, у ўйновчиларнинг ақл-идроки нималарга қодир эканини очиқ-ойдин кўрсатади, ҳамда сирли ва мавҳум нарсаларни яққол мисолга айлантириб, кузатса ва сезса бўладиган нарсаларни бир ипга тизиб беради. Бу эса тушунишни осонлаштиради. Асли-

(6-диаграмма)

да яққол кўрсатиш йўли билан англаш ва пайқаш мумкин бўлган нарсаларгина энг тўғри асос, энг аниқ исботдир».

«... Шахмат ҳам... мўъжизалар сирасига киради. Шунинг учун ҳам одамлар унга қизиқади. Шунинг учун ҳам у барча миллатлар орасида кенг тарқалгандир...»

Биз бу сатрларни яқинда топилган араб тилидаги қадимий шахмат рисоласидан келтирдик. Рисола муаллифи ар-Роғиб Исфаҳоний (вафоти 1108 йил) шахмат нима, деган муаммони қарийб минг йил бурун кенг ва улкан фалсафий масала тарзида қўйиб, унга жавоб беришга интилган машҳур олимдир. У шахмат жангу жадалгина эмас, хаёлнинг моддийлашган кўринишларидан бири эканини ўтқир далил ва мисоллар орқали исботлайди. Уша пайтларда шахмат кенг ривож топган ўлкалардан бири Ўрта Осиё эди. Ҳар жиҳатдан мафтункор бу ўйин ҳар қандай тўсиқларни енгиб, кишиларнинг йўлдошига айланди, аста-секин диёримизда шахматнинг чинакам усталари етишиб чиқа бошлади. Алломалар ўртасида илмий баҳс-мунозаралар бўлиб турганидек, турли мамлакат шатранж тождорларининг ўзаро куч синашиб кўришларига ҳам эҳтиёж туғилди. Минг йил муқаддам Хуросонда бўлиб ўтган шахматчилар жанги тарихдан маълум. Баъзи манбаларда ўша вақтларда озарбайжонлик Жалолиддин Нахичевонийнинг Ўрта Осиё шахматчилари билан баҳслашишга талабгор бўлиб келгани, маҳорати шу ерда камол топгани ҳикоя қилинади. Хўжа Али Табризийнинг шахматчилик шуҳрати Самарқанддалигида кенг ёйилади. Шатранжий деган тахаллус билан Амир Темур салтанатида ном қозонади. Хуросон ва Ўрта Осиёнинг авжи баланд, ҳатто тахтага қарамай ўйнайдиган шахматчилари, яъни ғойибона шатранжнинг усталари ҳақидаги қимматли маълумотлар Алишер Навоийнинг бебаҳо асарларида баён этилган.

...Тараққийпарвар қарашлари учун Қўқон хонлиги

Ҳакимхон тўрани Фарғонадан бадарға қилади. XIX аср бошларида у Россияга боради, ундан Шарқ мамлакатларига йўл олади. Ҳакимхон йўл хотираларини ўзининг «Тарихлар хулосаси» китобида акс эттирган. Фалакнинг гардиши билан у Миср подшосининг қизи уюштирган базмда қатнашади. Шатранж тахтасида куч синашиш бошланади. Ҳакимхон тўра устма-уст ғолиб чиққач, шу мазмунда байт айтади: «Кўриниши башангу савияси паст бир шахс малика ёнидан жой олди-ю, мендек тўғри сўз, жафокаш канораларга тикилди...»

Бу ҳикоялар ҳақиқатга жуда яқин. Шундай экан, Фарғонада маданият ва унинг бир кўриниши саналган шахмат ривожланмаганда Ҳакимхон билимдону моҳир шахматчи бўлиб етишмас, бу воқеани китобига киритишга ботина олмас эди.

Лекин қадимий шахмат Урта Осиёда, жумладан, Ўзбекистонда ўзининг ҳаққоний ривожини совет ҳокимияти йилларидагина топди. У сарой ва мадраса ҳужралари, бозор ва кулбаларда ўйналадиган ўйиндан омманинг севган машгулоти даражасига кўтарилди. Пўлатхон Саидхонов, Азмиддин Хўжаев сингари усталаримиз йигирманчи йиллардаёқ Иттифоқ миқёсида шуҳрат топдилар. Бизда маданият даражасининг мезонларидан бири, ақл-идрок ўйини — шахматдаги ўсиш бетўхтов давом этаётгани ҳаммага аён эди.

Уттизинчи йилларда З. Хўжаев, И. Скрипкин, С. Ҳожибеков каби ёшлар Москва, Ленинград, Одесса шахматчилари билан ҳам муваффақиятли беллашдилар. Ўзбекистон шахматчиларининг кейинги чорак асрда қўлга киритган ютуқлари айниқса салмоқлидир. Чунончи, 1959 йили Тошкентда ўтказилган Осиё мамлакатлари биринчи халқаро турнири республикамиз вакиллари-нинг ғалабаси билан яқунланди; жаҳон шахмат композициясида янги мавзу яратган тошкентлик Е. Рухлиснинг номи назарияда абадийлаштирилди, унга халқаро арбитр унвони ҳам берилди. З. Хўжаев ва Ф. Дюммел-

нинг тадқиқотлари жаҳон шахмат тарихини аввалгидан бошқача талқин этишга сабаб бўлди. Олтмишинчи йилларнинг иккинчи ярмида фарғоналик В. Манин СССР ўсмирлар терма командаси составида Скандинавия мамлакатлари кубоги учун бўлган матчда, халқаро мастер (эндиликда халқаро гроссмейстер) В. Борисенко ГДРда ўтган халқаро турнирда, СССР спорт мастери Г. Борисенко темир йўлчилар Европа биринчилигида муваффақиятли қатнашдилар; Алла Мкртичян 1974 йилги Тошкент халқаро турнирида биринчи совриндор бўлди. Кейинги йилларда, айниқса ёшларимиз ўзларини кўрсатмоқдалар. 1977-йилги СССР халқ маорифи шахматчилари биринчилигида ёш вакилларимизнинг иккинчи ўринга кўтарилганлиги, 1978 йили Тошкентда ўтказилган мактаб ўқувчилари XV Бутуниттифоқ спартакиадасида тўртинчи бўлганлиги айниқса эътиборга лойиқдир. Истеъдодли ёш шахматчилар етиштириш борасида республикаимиз кўрсатаётган фаолият «Правда», «Известия», «Комсомольская правда» газетларида ва бошқа матбуот органлари саҳифаларида таъкидлаб ўтилди, айрим вакилларимиз халқаро шахмат майдонларида куч синашаётганликлари уларни янада салмоқлироқ муваффақиятлар сари чорлаши турган гап. Ёш спорт мастерлари орасида ҳар йили мамлакат чемпионати ўтказиб турилади. Кейинги йилларда совет шахмат мактаби жуда кўп ёш истеъдод эгаларини вояга етказди. Маълумки, расмий чемпионатга уларнинг бир қисмигина таклиф этилади. Талаб эса юксак. СССР шахмат федерациясининг 1977 йили Олмаотада ўтган навбатдаги ўн биринчи чемпионатида қатнашиш учун Г. Аъзамовни таклиф этиш унинг маҳоратига берилган юксак баҳо бўлди. Гап ишончини оқлашда қолган эди. Г. Аъзамов мусобақани ўртача суръатда бошладди. Лекин баҳслар яримлаб қолганда, ўсмирлар ўртасида жаҳон ва Европа чемпионатларининг голиблари, кўпгина йирик мусобақаларнинг совриндорлари аста-секин Уз-

бекистон чемпиониға йўл бўшата бошладилар. Ғ. Аъзамов львовлик А. Михальчишиндан атиги ярим очко ортда қолиб, грузиялик Г. Зайчик билан иккинчи ва учинчи ўринларни ўзаро баҳам кўрди. Голибни мағлуб этган ягона шахматчи ҳам Г. Аъзамов бўлди. Мутахассислар бундай чемпионат иштирокчиларини бўлажак гроссмейстерлар деб атайдилар. Албатта, унинг совриндорларидан бири Г. Аъзамовни гроссмейстерлик йўлида дадил қадам ташлаётган ва совет шахмат мастерларининг илғорларидан дейишга журъат эта оламиз. Шахмат тахтаси узра ўйга толган Аъзамовни кўрганда унинг билими ва бардошига, нафис маҳорати-ю, тўқис ҳисоб-китобига маҳлиё бўласиз. Оғир вазиятга тушиб қолганда ҳам одатдаги қиёфасини бузмайди.

1976 йили Тошкент Давлат университетини битириб, мустақил ҳаёт ва меҳнат фаолиятига йўлланма олган Г. Аъзамовнинг шахмат борасидаги муносиб ўринбосарлари ҳам пайдо бўлиб қолгани яна бир қувончли воқеадир.

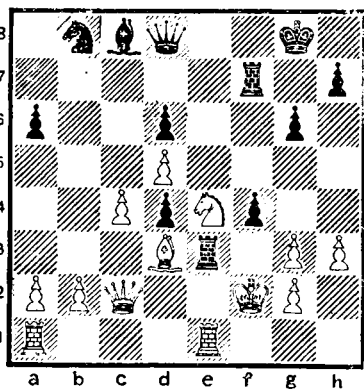
Мамлакатимиз маданий ҳаётида муҳим воқеа саналган СССР халқлари спартакиадалари ҳар тўрт йилда бир марта ўтказилади.

Совет халқининг Улуғ Ватан урушида қозонган галабасининг 30 йиллигига бағишланган VI спартакиадада ҳам оммавийлик, ҳам спорт маҳоратининг юксаклиги жиҳатидан республикамиз вакиллари олдингиларидан анча ўзиб кетди. Шахмат мусобақалари эса спартакиаданинг якунловчи турларидан бири эди. Бинобарин, унга диққат-эътибор зўр бўлди. Шахматчиларнинг ҳатто ярим очкоси VI спартакиада жадвалида иттифоқдош республикалар ўрнини ўзгартириб юбориши ҳам ҳеч гап эмас, эди.

Агар кучлар нисбатини ҳисобга олиб, имкониятлар таққослаб кўрилса, вакилларимиз тўққизинчи-ўнинчи ўринларни олишлари мумкин эди. Ниятимиз, биринчи саккизликка кириш эди. Бунинг учун заррача имконият-

ни ҳам бой бермаслик, дадиллик кўрсатиш талаб этилганда эса меёрни бузмаслик талаб қилинарди.

Шахматчиларимиз биринчи учрашувда Белоруссия командаси билан беллашдилар. Бу матч ҳар жиҳатдан муҳим бўлиб, иккала коллектив ҳам ўз группасида ақалли учинчи ва тўртинчи ўринларга талабгор эди. Учрашув бошлангач, тўрт соатлар чамаси ўтгандан кейин вакилларимизнинг устунлиги сезилиб қолди. Умумий ҳисоб бизнинг фойдамизга 6:3 бўлди. Кейин бу «олтин» очколар финал ўйинлар жадвалига кўчирилди. Шу уч очкодан иборат тафовутни спартакнадада охиригача сақлаган командамиз умуман етакчилар даврасида, иттифоқдош республикалар ўртасида эса бешинчи ўринни эгаллаб, ваъдани адо этдилар. Бунда, айниқса, Г. Аъзамовнинг улуши катта бўлди.

(7-диаграмма)

Г. Аъзамов — С. Юферев (Белоруссия) учрашувида эски ҳиндча ҳимоя усулининг актуал вариантларидан бири қўлланиб, қораларнинг 20 юришидан сўнг тахтада шундай вазият вужудга келди: (7-д и а г р а м м а).

Аъзамовнинг бир пиёдаси ортиқ, аммо ҳушёр бўлиб турмаса ҳужумда қолиши ҳам ҳеч гап эмас. 21. Kpg1 f3 22. Л:e3 de- 23. gf Л:f3 24. Фc1 Лf8 25. Ф:e3 С:h3 26. Ле1 Фе7 27. Kg5 Ф:e3+ 28. Л:e3

Cd7 29. Ле7 h6 30. Ке6 Лf3 31. Се4 Л:g3+ 32. Kpf2 Лg4 33. Kpf3 h5 34. Лg7 Kph8 35. Л:g6 (35. Лf7! масалани тезроқ ҳал қиларди. Буни ўзингиз кўриб чиқинг) 35... Л:g6 36. С:g6 h4 37. Kpg4 Kpg8 38. b4 Сс8 39. Кр:h4

Kd7 40. c5 a5 41. cd ab 42. Ce8 Kf6 43. Ce6 Kpf7 44. Kc5 Cf5 45. d7 K:d7 (45... Кре7 бўлса, 46. d6+ Kpd8 47. Kb7x) 46. C:d7 Cb1 47. h6 C:a2 48. Cc6 Ce6 49. d7 C:d7 50. C:d7 Кре7 51. Ca4. Яна бир неча юришдан сўнг қоралар мот бўлди. Учинчи тахтада Г. Аъзамов ғолиб чиқди: олти ўйинни ютди, биттасини дуранг қилиб, халқаро гроссмейстерлар М. Тайманов билан В. Цешковскийдан енгилди, холос. У тўққиз имкониятдан 6,5 очко олди. Мутахассислар унинг маҳоратига юксак баҳо бериб, гроссмейстерлик даражасига етса, ажаб эмас, дедилар. Бунинг учун у шахмат сардорлари ижодий йўлини янада пухтароқ ўрганиши, назарий билимини муттасил ошириб бориши, мусобақаларда кўпроқ иштирок этиши кераклиги таъкидланди.

Устоз Азмиддин Хўжаев хотирасига бағишланган анъанавий Бутуниттифоқ турнирлари республикамизнинг етакчи шахматчилари учун ҳам, қолаверса, бошқа шаҳарлардан таклиф этилаётган меҳмонларимиз — гроссмейстер ва мастерлар учун ҳам ўзига хос маҳорат мактаби вазифасини ўтаётгани кўриниб турибди. Чунки, ака-ука Вячеслав ва Георгий Аъзамовлар, Д. Қаюмов, С. Пинчук каби шахматчиларимиз биринчи марта худди шу хотира турниларида спорт мастери талабларини адо этдилар, улардан катта сабоқ олган терма командамиз аъзолари СССР халқлари VI спартакиада-сида улкан ғалаба қозондилар.

Хотира турнирларининг бешинчисида иштирокчиларнинг ярмисини Москва, Ленинград, Киев, Харьков ва Калининград шаҳарларидан келган шахматчилар ташкил этди. Уларнинг иккитаси гроссмейстер, қолганлари таниқли спорт мастерлари эди. Қизиқ, иккала гроссмейстер ҳам биринчи ўринга илина олмади. Мусобақани бир текисда ўтказган калининградлик тажрибали спорт мастери О. Дементьев билан 1976 йилги республика чемпиони Г. Аъзамов ғолиб чиқдилар. Қуйида

келтириляётган партия мусобақанинг охириги куни ўйналган эди.

Ю. Николаевский (Украина) — А. Аъзамов (Ўзбекистон) 1. Kf3 Kf6 2. g3 c5 3. Cg2 d5 4. c4 d4 5. 0—0 Kc6 6. e3 e5 7. ed ed 8. b4?! (оқлар бир пиёда эвазига дебютдаёқ ташаббусга эришмоқчи) 8... K:b4! 9. Ke5 Cd6 10. Фа4+ Kd7! 11. K:d7 C:d7 12. Le!+ Ce7 13. Фb3 d3 14. Ka3 (бўлмаса қора от икки рухдан бирига тушмоқчи эди).

14... 0—0 15. Cb2 Cc6.

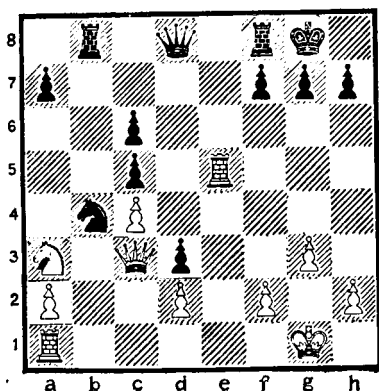
Иккинчи катта диагонални эгаллаб турган оқ филни йўқотиш керак.

16. C:c6 bc!

Пиёдаларни қават қилишнинг хосиятларидан бири «в» линиясини очиш бўлса, иккинчиси — а3 даги оқ отнинг ҳаракатини чеклашдир.

17. Le4 Lb8 18. Ce5 Cd6 19. Фc3 C:e5 20. Л:e5.

Ф:e5 бўлса, 20. Kc2! ва ҳоказо. (8-диаграмма).

(8-диаграмма)

20... Фd4 21. Kpg2 Lfe8 22. Ф:d4 cd 23. Ла5 Kc2 24. Лb1 Ke1+ 25. Kph3 Л:b1 26. K:b1 Лb8 27. Л:a7 g6 28. Ka3 Kf3 29. Лd7 c5 (энди Ka3 — b5 дан оқларга наф йўқ) 30. Le7 Kpf8 31. Ла7 K:d2 32. Kpg2 Kb1 33. Kpf3 d2. Оқлар таслим бўлди.

Г. Аъзамовнинг бир неча бор Украина чемпиони бўлган Ю. Николаевский устидан эришган бу галабаси мамлакатимиз истеъдодли ёш шахматчилари сафидаги

мавқеини мустаҳкамлади. Бунӣ кўрганлар: «...Энди гроссмейстерлик йўллари очилганга ўхшайди»,— деб қўйишди.

Энг истеъдодли ёш спорт мастерларининг 1977 йилги СССР чемпионати Олмаотада ўтказилиб, унда ўсмирлар ҳамда студентлар ўртасида жаҳон, Европа ва олимпиада чемпионлари-ю, экс-чемпионлари қатори тошкентлик Г. Аъзамов ҳам қатнашиб, учинчи совриндор бўлган эди. Ана шу мусобақада Аъзамовдан енгилган ўсмирлар ўртасида жаҳон экс-чемпиони москвалик В. Чехов 1978 йили Литвада ўтказилган навбатдаги мамлакат чемпионатида бор кучини сарфлаб, қаттиқ ҳужумга ўтди ва «ўч»ини олмоқчи бўлди. Аввал бир пиёдасини берди, кейин рухини отга олماштирди. Бироқ фарзинлар алмаштирилгач, Чеховнинг ҳужумидан асар ҳам қолмади. Беш соатлик курашдан сўнг ўйин қуйидаги вазиятда кечиктирилди. (9-д и а г р а м м а).

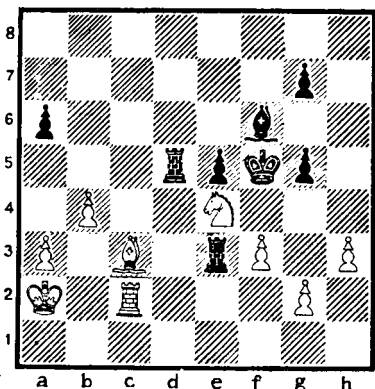
Кўриниб турибдики, марказда қаттиқ ўрнашиб олган отни бартараф қилмай туриб, қоралар бирор нш чиқариши маҳол.

41... Л:е4 42. fe Кр:е4
43. Крb3 Кре3 44. а4 е4.
Ҳамма гап шу пнедада.

45. С:t6 gf 46. Лс6 а5!
47. ва.

47. b5 ёки 47. Л:f6 дан кейин ҳам қоралар ютади. Бунӣ мустақил таҳлил қилиб кўринг.

47... Л:а5 48. Л:f6 Ле5
49. Крс4 Кре2 50. Крд4 Ле8 51. Лf5 е3 52. Л:g5 Крf2
53. Лb5 е2 54. Лb2 Крg3! 55. Л:e2 Л:e2 56. Крс5 Ла2

(9-диаграмма)

57. Kpb5 KpI4 58. a5 Kpe5 59. ab Kpd6 60. g4 Лb2+
61. Kpc4 Лb6.

Оқлар таслим бўлди, чунки қоралар «а» пиёдасини уриб олгач, бу томондаги пиёдаларнинг йўлини тўсишга улгуради. Бу мисол ўйин охирларини қандай талқин қилиш борасида яхшигина сабоқдир.

Мамлакат 44-чемпионатининг олий лига турнири нақадар қизиқарли курашлар билан ўтгани ҳануз шарҳланмоқда. Сабаби аён: жаҳон чемпиони Анатолий Карпов қанчалик шиддат билан маррага биринчи бўлиб етиб келганлиги, О. Романишин, И. Дорфман сингари ёшларнинг машҳур гроссмейстерлардан ҳам тап тортмай, тубсиз комбинациялар денгизига шўнғиганликлари шарҳчилару мухлислар эътиборини тортмоқда. Ҳар бир малакали шахматчи ана шундай мусобақада қатнашишни орзу қилади. Бироқ олтин медаль учун курашнинг яқунловчи қисми — олий лига турнирида қатнашиш мамлакатимизнинг 18 шахматчисигагина nasib этади. Бунинг учун дастлаб республика чемпионатида ёки кўнгилли спорт жамиятлари марказий совети биринчилигида голиб чиқиш керак. Бу — кучли спорт мастерлари ва мастерликка номзод унвонини олган қобилиятли ёшларгагина nasib бўлган ишдир. Тошкентлик спорт мастери Д. Қаюмовни ана шундай шахматчиларимиздан деб биламиз.

СССР спорт мастери Қаюмов қаршисида турган дастлабки тўсиқни шижоат билан енгди. Лекин бунга осонликча эришмади, албатта. «Меҳнат» кўнгилли спорт жамияти Марказий советининг биринчилигида Қаюмов билан фарғоналик спорт мастери В. Манин барча рақибларини енгиб, охирги куни ўзаро куч синашдилар. Бу учрашув СССР 45-чемпионатининг саралаш мусобақаларида курашни ким давом эттиришини аниқлаб бериши керак эди. Бунда фақат маҳорат эмас, балки асабий тангликка бардош бера олиш қудрати ҳам муҳим ўрин тутганлиги равшан. Қаюмов устун кел-

ди. У 14 имкониятдан 14 ютуққа эга бўлди. Мана энди у мамлакат чемпионати саралаш мусобақасида қатнаша оладиган 64 шахматчининг бири!

Қаюмовнинг шахматчилик таржимаи ҳолидан бир шингил эшитиб қўйиш мухлисларга, айниқса, тўгарак ва секцияларда шуғулланаётган, махсус шахмат мактабларида маҳоратини ошираётган ёшларимиз учун чакки бўлмайди.

Ун беш йилча аввал «Совет Ўзбекистони» газетаси саҳифаларида мана бу сатрларни ўқиган эдим:

«...Қизиқ. Қарийб йигирма йилдан буён ўзи каравотдан тушолмаса, юриб кўчага чиқолмаса-ю, шахмат сеансидан, футбол матчидан қуруқ қолмаса! Уни бу ерларга онаси — Сожида хола опичиб, авайлаб олиб келармикан? Ундай десанг, бунга онаизорининг мажоли етмайди. Бўлмаса, Раҳматжонга қўш қанот бўлаётган, уни ўн йиллардан буён ўкситмай, мажруҳлигини билдирмай опичиб келаётган кишилар кимлар экан?»

Булар одамлар, меҳрибон, камтар, меҳнатсевар ҳамдард одамлар! Шу одамлар Раҳматжонни ўқитишди, китобхон қилишди. Булар Тошкентнинг Богдан Хмельницкий кўчасидаги 40-уйда истиқомат қиладилар. Уларнинг ҳар бирига:

— Раҳмат сизга!— дегинг келади...»

Бу воқеа анчагача хаёлимни банд қилиб юрди. Бир куни Раҳматжоннинг ҳаётига қизиқиб қолган мухбир дўстим билан уларнинг уйига бордик. Йўқлаб борганимиздан боши осмонга етди. Қасалидан сўз очиб, юрагини бўшатармикан, деган хаёлларимиз пучга чиқди. Асли қўқонлик эмасми, аскияга ҳам буррогина экан. Эндигина бир радиоприёмникни тузатиб бўлганини қўшни бола айтиб қолди. Китоб мутолаа қилавериб кўзи пишиб қолган Раҳматжон шогирдлар етиштира бошлабди.

Қайси соҳадан гап очманг, у бемалол суҳбатни давом эттириб кетаверарди... Бир маҳал тахтага доналар

саф тортди, Раҳматжон шиддат билан жангга киришди. Сал эътиборсизлик қилсам, аҳволим чатоқ бўлишига кўзим етиб мен ҳам астойдил ўйнадим. У тахминан иккинчи спорт разрядига лойиқ шахматчи эди. Биз унга расмий равишда разряд гувоҳномасини топширдик.

Дарвоқе, Раҳматжон юришни айтиб турар, унинг учун доналарни шогирди ўн тўрт-ўн беш ёшлардаги бир бола сурар эди.

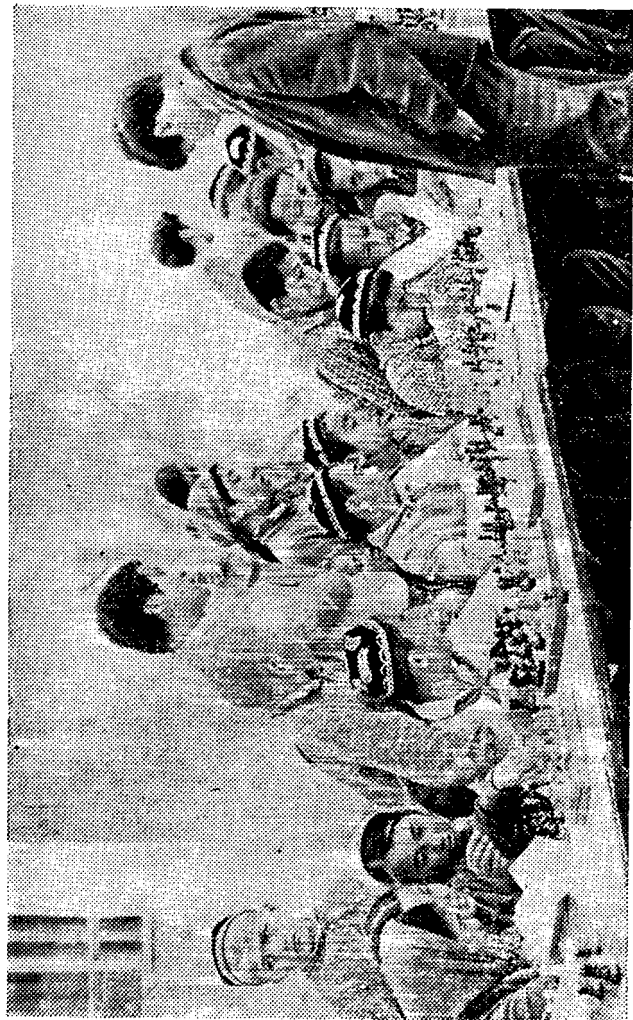
— Шу йигитчанинг ойсис,— деди Раҳматжон,— жонкуярларимдан. Ажойиб аёл. Дима жигаримдай бўлиб қолган. Уни шахматга ўргатдим. Диди чакки эмас. Шогирдликка олсангиз, шахмат сирларини воқиф этсангиз, фамилияси — Қаюмов...

Кўп ўтмай Дима тўғарагимизнинг фаол аъзосига айланди. Бир ярим йилда биринчи разрядли шахматчи бўлди. Яна шунча вақтдан кейин спорт мастерлигига номзодликка кўтарилди. Навбат билан Тошкент, Республика биринчиликларида ўйнаб, баъзан ҳатто кўпни кўрган мастерларни ҳам доғда қолдира бошлади. 1966 ва 1968 йилларда қишлоқ шахматчиларининг мамлакат биринчилигида «Пахтакор» кўнгилли спорт жамияти терма командасида ўйнади. Чакки бўлмади. Ҳарбий хизматдан қайтгач, севган машғулоти кучайтиришга аҳд қилди. Тошкент биринчилигидаги ўйинларидан кўнгли тўлмади шекилли, улардан бирини менга кўрсатаркан:

— Мана бу вазиятда ёш бола ҳам ютарди,— деди куюниб.

— Машғулоти такрорлашга киришганингга икки ойча ҳам бўлгани йўқ... «Мусобақа — шайлик», деган гап бор, ахир!— дея далда бердим унга.

Шогирдимнинг ўйинларини биргалашиб атрофлича таҳлилдан ўтказар эканман, дебютлар бобида унчалик қоқилмаганлиги сезилиб турарди. Ўйиннинг бошланғич қисмида хиёл хато қилиб қўйган рақибни Қаюмов беомон қақшатарди. Ўйин ўрталаридаги маневр — комби-

Мастерликка номзод Акрам Тошхўжаев Каттакўрғонлик ёш шахматчилар билан бир йўла кўп тахтада ўйин сеанси ўтказмоқда.

нациялари ҳам чакки эмас. Аммо ҳимояланишга келганда ҳали нуқсони кўп. Айниқса, ўйин охирлаб, имкониятлар чегараси торайганда ҳаддан ташқари безовталанади. Билимини бойитиш зарур.

Математиклар хулосасига кўра, шахмат тахтасида қилинган ўн юришдан сўнг шунчалик кўп вариантлар вужудга келадики, уларни бир чеккадан ҳисоблаб чиқиш учун секундига мингларча операция бажарувчи ҳозирги замон электрон машиналари йиллар узлуксиз ишлаб туриши керак бўлади. Бу ҳазилакам гапми? Лекин, инсон мияси — ақл заковати минглаб имкониятлар орасидан зарурини дарҳол ажратиб олиш, уни мулоҳазадан ўтказиш хусусиятига эгадир.

Республика шахматчиларининг 37-чемпионатига ҳозирлик кўриларди. Машқлар зое кетмади. Қаюмов кучлилар орасида бешинчи бўлди. Айниқса, гроссмейстерларга тенг келиб юрган тажрибали Георгий Борисенко ни осонгина ютгани мухлисларда катта қизиқиш уйғотди, улкан шахматчиларнинг таҳсинига сазовор бўлди. 38-республика чемпионатида ҳам у ўша натижани такрорлади. Ниҳоят, устоз Азмиддин Хўжаев хотирасига бағишланган II анъанавий турнирда Қаюмов ниятига етди: СССР спорт мастери талабларини ўринлатди. У ютуқларининг кўпини номдор меҳмонлардан — гроссмейстеру мастерлардан олди. Шунда ҳам СССР шахмат Федерациясининг Олий ихтисос комиссияси мастерлик унвонини унга расман беришни маълум муддатга кечиктирди. Бунинг ҳиссасини Қаюмов совет спортчиларининг энг эътиборли анжумани — СССР халқлари VI Спартакиадасида чиқарди.

— Ўзбекистон терма командаси аъзоси Дмитрий Қаюмовга СССР спорт мастери унвони берилди, — мусобақага яқун ясалган кунни бош арбитр гроссмейстер И. Бондаревскийнинг бу сўзлари бизга нақадар қувонч бағишлаганини ифодалаб бериш қийин. Ҳа, бундай эътиборли ҳамда шарафли мусобақада номзодлар ора-

Усмирлар ўртасидаги республика биринчилигида тошкентлик Б. Нурмухамедов билан ангреник Р. Гайнутдиновалар беллашуви.

сида спорт мастери даражасига кўтарилган Қаюмовнинг ўзи бўлди, холос.

Энди гроссмейстерлик томон интилаётган шахматчиларимизнинг бири ҳам шу навқирон Қаюмовдир.

Қуйида устоз Азмиддин Хўжаев хотирасига бағишлаб Тошкентда ўтказилган 5-анаъанавий турнирда ўйналган партиялардан бири билан танишасиз.

Д. ҚАЮМОВ — А. ДОНЧЕНКО

1. e4 c5 2. Kf3 e6 3. d4 cd 4. K:d4 Kf6 5. Kc3 d6.

Агар 5.. Сb4?! бўлса, 6. e5 Ke4 Фg4 дан кейин тахтада жуда кескин вазият вужудга келади.

6. Ce2 a6 7. 0—0 Kbd7 8. a4 b6 9. f4 Cb7 10. Cf3 Фc7
11. Kph1 h5 12. Фе2 g6 13. e5 dc 14. fe Kg4 15. C:b7 Ф:b7
16. Kf3 Cg7 17. Cf4 Фc7 18. Lad1! 0—0.

Оқлар марказдаги пиёдали қўриқлашга мажбур эмас. Ҳамма гап шунда! е5 даги пиёдали олиб бўлмайди. Буни ўзингиз кўриб чиқинг.

19. h3 Айни пайтида сурилди.

19... Kg: e5.

19... Kh6 бўлса, 20. Фd2! дан сўнг отларнинг бири кетарди.

20. Л:d7 Ф:d7 21. К:e5 Фd4 22. Kd3 Лас8 23. Ce5
Мақсад — қора шоҳ мавқеини бўшаштириб, унга ҳужум бошлашдир.

23... C:e5 24. К:e5.

Бундай ҳолатларда фарздинларни алмаштириш билан донликдан бўлмайди.

24... Лс5? 25. Kg6! Лd8.

25... fg бўлса, 26. Ф:c6 Kpg7 27. Фе7+ ва ҳоказо.

26. Ке7 Kpg7.

26... Kpf8 бўлса ҳам, 27. Фf3 Kp:e7 28. Ф:f7 Kpd6 29. Лd1.

27. Фf3 Лf8.

27... f6 бўлса, 28. Кс6!

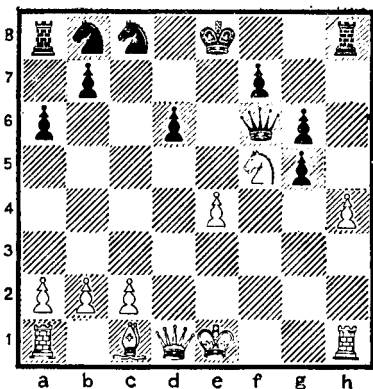
28. Фg3 Kph6 29. Kg8 Kph7 30. Kf6 Kph6 31. Ксе4
Ла3 32. Kg8 Kph7.

Борди-ю, 32... Л:g8 бўлса, 33. Ф:g8 Ф:e4 34. Лf6+
33. Кеf6 Kph8 34. Kh6. Москвалик спорт мастери қаршилиқни тўхтатди. Чунки, К:f7 ва Фg8X хавфидан қутилиб кета олмайди.

Профессор Эло формуласига кўра ҳисобга олинган коэффициентлар системаси 1977 йилдан бошлаб бизда, СССРда ҳам қабул қилинган Узбекистон чемпионати иштирокчиларини ҳам фаолликка ундади. Ўз рейтинг — даражасини пасайтирмаслик учун ҳар бир шахматчи фақат юқори натижаларни кўзлаши керак. Бу, айниқса, тажрибали ва таниқли спорт мастерлари

И. Иванов ва Г. Борисенкога зарур эди. Лекин Рашид Зиёвуддинов, Сергей Галахов, Нуржон Айдаровга ўхшаган ёшлар кураш пайтида комбинацияларга берилиб, расмий даражаларини унутиб қўйдилар. Ёшлар учун шундай бўлгани маъқул: ижодий уфқларига путур етказмайди.

1977 йилги республика чемпионати олий лига турнирининг дастлабки ўйналган Р. Зиёвуддинов — Н. Айдаров учрашувида қораларнинг 16-юришидан кейин ана шу вазият юзага келди. Иккала томоннинг ҳам шоҳлари рокировка қилинмагани кескинлик белгисидир. Ҳозир юриш оқлардан Р. Зиёвуддинов олдиндан белгиланган режасини ажиб услубда амалга оширади: (10-диаграмма).

(10-диаграмма)

17. С:g5! Фе5.

Агар 17... Ф:b2! бўлса, 18. К:d6 К:d6 19. Ф:d6 Ф:a1 + 20. Крe2 ёки 17... Ф:g5? бўлса, 18. Фd4! ва ҳоказо.

18. Кc3 f6 19. Фg4 Кc7 20. Cf4 Ф:c4 21. 0—0—0 Крf7 22. Lhe1 Кbc6 23. Л:d6 Фb4 24. Фе6. Қоралар таслим бўлди.

Чемпионат якунига уч кўп қолганда ўйналган Р. Зиёвуддинов — Е. Мухин партиясида дастлабки саккиз юришдан сўнг қўйидаги ҳолат вужудга келди. (11-диаграмма).

Бунга ўхшаш вазиятлар амалда кўп учрайди, аммо ҳар бири ўзига хос нозик томонлари билан ўйновчиларни ҳар гал ўзгача йўллардан боришга чорлайди.

Зиёвуддинов бу ерда ҳам энг тўғри тактикавий во-
ситалярни ишга солиш йўлини танлайди.

9. Kd5! ed 10. ed Cd6.

Қоралар сипоҳни осон-
ликча «ҳазм қилиб» кет-
моқчи.

11. C:a6!

Мана шу юриш бўл-
маганда-ку. Мухии қутп-
либ кетарди-я, бироқ
униги ёш рақиби анча
нарироқнинг режасини
чўтлаб қўйган экан-да!

11... Kрf8 12. Kb5!
K:a6.

Қоралар сипоҳни қай-
тариб бергач, оғир аҳвол-
да қолганини кўриб, фар-
берди.

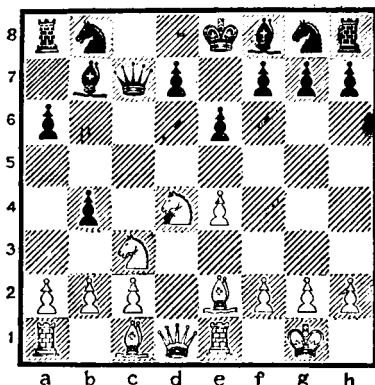
зинини қурбон қилишга қарор

13. K:c7 Қ:c7 14. с4 Kf6.

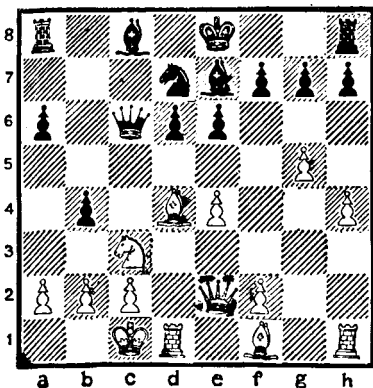
Борди-ю, 14... bc 15. bc
K:d5? бўлса, 16. с4 ва сипоҳ
кетади.

15. Фf3 Ka6 16. Cf4
Cc5 17. Ле2 h5 18. Леa1
h4 19. Cg5 Kg8 20. Фf5
g6 21. Ф:d7 Ла7 22. Фd8
Kpg7 23. Ле8 Ла8 24.
Л:g8 — Қоралар қарши-
ликни тўхтатди. Сипоҳ-
лар кўп бўлгани билан,
ўйнолмаса бекор-да!

18 ёшли студент, спорт
мастерлигига номзод Зиё-
вуддинов ана шундай на-
фис маҳорати туфайли

(11-диаграмма)

(12-диаграмма)

республика чемпионатининг иккинчи совриндори бўлди.

Бу вазият СССР 44-чемпионатида шов-шув кўтарган А. Карпов — И. Дорфман учрашувида юз берган эди, Ўзбекистон 42-чемпионати олий лига турнирида ҳам такрорланди. Оқ доналарни сурган бухоролик мактаб ўқувчиси Сергей Галахов жаҳон чемпиони изидан борса-да, жанг бошқача тус олди. (12-ди а г р а м м а).

14. Kd5 ed 15. C:g7 Lg8 16. ed Фc7 17. Cf6 Ke5 18. C:e5 de 19. f4 Cf5.

19... ef? бўлса, 20. d6!

20. Ch3 Фd7.

Дорфман 20... C:h3 ўйнаган эди. Еш мастерликка номзод Нуржон Айдаров ўз таҳлилларига суянаётган кўринади.

21. d6 C:h3 22. de Фf5 23. Фf3.

Ҳозир 23. Фd2 яхшироқ эди. Бунн ўзингиз яхшилаб анализ қилиб кўринг, азиз мухлислар.

23... Lc8! 24. Ld2 Cg4 25. Фb7 Lg6 26. Kpв1 Ф:f4? 27. Lhd1 Фd2.

Қоралар ноиложликдан фарзинни берди. Борди-ю, 27... C:d1 бўлса, 28. Фd7 X. Бўлмаса 28. Ld8+ хавфидан қутулиб бўлмайди.

28. L:d2 h6 29. Ф:v4 Ce6 30. в3 Cf5 31. Ld8+.

Қоралар таслим бўлди, чунки 31... L:d8 32. edФ Kp:d8 33. Фf8+ дан сўнг қоралар яна бир сипоҳидан ажрайди.

Доимо чигалликка, тактикавий ўтқир вазиятга иштирилгани учун Н. Айдаровнинг ўйинлари деярли ҳамма вақт қизиқарли ўтади. Унинг қўқонлик А. Хан (оқлар) билан бўлган учрашувини қаранг (13-ди а г р а м м а).

Н. Айдаров фарзинни бериб, тез орада ютади:

20... de 21. C:c4+K:c4 22. L:d8 L:d8 23. вc L:c2 24. Ld1 Cd4 25. Фv3 Le2 26. Le1 Lv2 27. Фа4 Cв7! 28. Lg1.

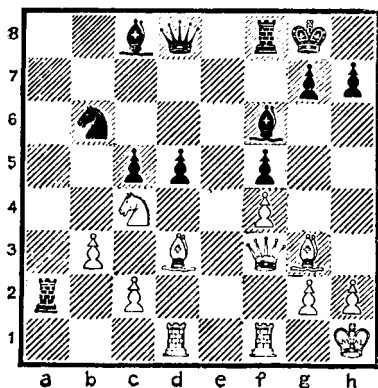
28. Le8+ бўлса, 28... Kp17.

28... C:g2+. Қоралар маглубиятини тан олди.

— Ёшларимиз орасида чинакам умид боғласа арзийдиган шахматчилар борми?

Бу анъанавий саволни бошқалардан кўра федерация раиси сифатида мен кўпроқ эшитаман... Баъзан тўғридан-тўғри:

— Улардан гроссмейстер чиқадими, йўқми?— деб ҳам қўйишади.

(13-диаграмма)

Мухлисларимиз Ўзбекистон вакилини йирик мусобақаларда, халқаро турнирларда кўришни истайдилар. Биз ҳам кўпинча шу хаёлда юрамиз, бунақа саволларга йўл-йўлакай жавоб ҳам берамиз, бу соҳани яхши йўлга қўйиш чораларини қидириб, баъзи режаларни амалга оширишга ҳаракат қиламиз...

Шу ерда бир нарсани эслатиб ўтиш ўринлидир. Совет Иттифоқида уюшган, яъни мусобақа, тўғаракларга қатнашиб турадиган шахматчиларнинг сони беш миллионча. Гроссмейстерлар-чи? Элликдан сал ошқроқ!.. Хуллас, бизга йўл берк экан демоқчи эмасмиз. Фақат бу йўлнинг охирига етиб бориш осон эмаслигини кўзда тутмоқчимиз. Республикамиз ёш шахматчилари ҳозирнинг ўзида нималарга қодир эканлигини сўз билан эмас, улар ижодидан намуналар кўрсатиш орқали тушунтириш жоиздир.

1972 йили Киев шаҳрида ўтказилган мактаб ўқувчилари XII Бутуниттифоқ спартакнадасида барча республикаларнинг энг қобилиятли вакиллари ўз маҳоратларини намойиш қилдилар. Кўп соатлаб давом этган

қаттиқ курашга шай турдилар, ғалаба нашъасини сурдилар. Ана шундай ёш шахматчиларимиздан бири эндигина ўн беш баҳорни кўрган бухоролик Шарифа Бердиева эди. У уч-тўрт йил орасидаёқ анчагина тажриба орттирди. Чунончи ўша йили май ойида ўтказилган республика аёллар чемпионатида тўртинчи ўринни эгаллади. Унинг спартакиадада молдавиялик ёш истеъодлардан Н. Дрель билан бўлган ўйини кўпчилик диққатини тортди.

Н. Дрель — Ш. Бердиева: 1. e4 e5 2. Кf3 Кс6 3. d4 ed 4. К:d4 Фf6 5. Кb5 Сс5.

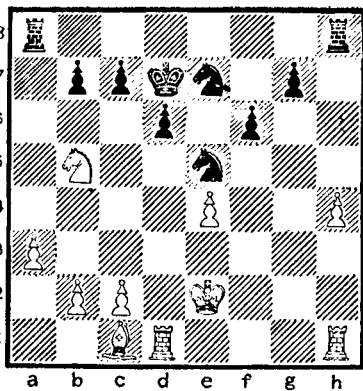
Бу ўйинни шотландча деб аташади. Томонлар унинг кескин вариантларидан бирини танладилар. Дарвоқе, қизлар ҳам дадилликни афзал кўрадиган шахматчиларга айланмоқдалар.

6. Фе2 Кpd8 7. Кс3 Кge7 8. h4 h6 9. g4 a6 10. g5 Ф:f2+! 11. Ф:f2 С:f2+ 12. Кb:f2 ab 13. К:b5 hg 14. С:g5 d6 15. Лd1 f6 16. Сс1 Ке5 17. d3 Сg4 18. Сс2 С:e2 19. Кр:e2 Кpd7. (14-диаграмма).

Ҳозир тахтада вужудга келган вазиятда қораларнинг ўйини яхшироқ доналари қулайроқ жойлашган. Шарифа буни кескин курашда тасдиқдан ўтказди.

20. Кd4 Лh7 21. Лh2 Лah8 22. Лdh1 Лh5 23. Cf4 К7g6 24. С:e5 К:e5 25. Лg2 g5 26. Кf5 Кg6 27. Кpf2 К:h4 28. К:h4 Л:h4 29. Л:h4 gh.

30. Лh2 h3! Яна бир неча юришдан сўнг молдавиялик шахматчи қаршилиқни тўхтатди.

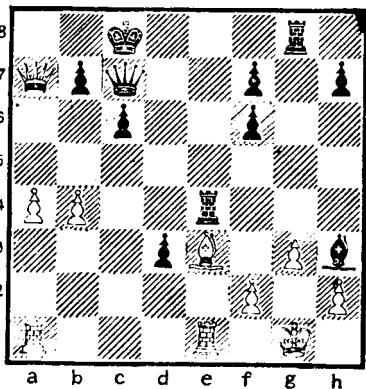
(14-диаграмма)

1974 йили Олмаотада ўтказилган мактаб ўқувчилари Бутуниттифоқ XIII спартакиадасида вакилларимизнинг бешинчи ўрнига чиққанлиги ўқув-методика ишларимиз самарадорлигидандир. Бунда Бердиевнинг ҳам ҳиссаси бор. Мана бу тарихий учрашувни ҳам китобхонлар эътиборига тақдим этамиз.

Ш. Бердиева — М. Чибурданидзе: 1. e4 c6 2. d4 d5. 3. Kd2 de 4. K:e4 Kf6 5. K:f6+gf. Томонлар Каро — Канн ҳимоясининг кескин вариантыни ишга солмоқдалар. Таажжубланидиган жойи йўқ. Ёшлар-да!

6. Ce2 Cf5. 7. Kf3 Фc7 8. 0—0 e6 9. c4 Kd7 10. d5 Lg8. Иккала томон ҳам фаоллик кўрсатиш пайида. 11. Le1 Ch3 12. g3 Cc5 13. Kd4 0—0—0 14. Ce3 Ke5 15. Фа4 ed 16. в4! C:d4 17. C:d4 dc 18. Ф:a7 Lde8 19. а4 Kd3. Қизлар ажойиб ўйнамоқдалар: далиллигу изчилликни қаранг!

20. C:d3 cd 21. Ce3 Le4. (15-диаграмма).
22. Фа8+ Фb8 23. Ф:b8
Kp:b8 24. Ca7+ Kp:a7
25. Lfe4 Ld8 26. Ld1 Ld5
27. Ld2 Cf4 28. Lc4 Le5
29. f3 Le1 + 30. Kpf2 La1
31. а5 Lh1 32. Kpg2
Le1 33. g4 Cg6 34. f4 f5
35. g5 Lc4 36. Л:e4 fe 37.
Kpf2 Кра6 38. Кре7 Kpb5
39. Ld1 Kp:b4 40. Lb1+
Kp:a5 41. Л:b7 Кра6 42.
Le7 Kpb5 43. Le5+Kpc4
44. f5 Ch5 45. Л:e4 Kpc3
46. Ld4 Ce2.

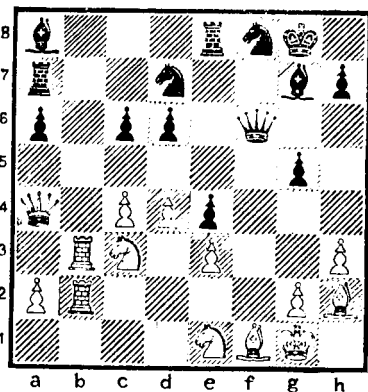
(15-диаграмма)

Ўйин шу вазиятда кечиктирилиб, кейин оқларнинг ғалабаси билан тугади. Шарифа жаҳондаги энг ёш халқаро мастер — 13 яшар Майя Чибурданидзе устидан ана шундай голиб чиққан эди. Бердиева яна тўрт йилдан сўнг ёш рақибба-

сининг жаҳон чемпиони бўлишини ҳаёлига ҳам келтирмаган бўлса керак. Ана шунинг учун ҳам бу галаба кутилмаган бир воқеа бўлиб, озмунча қизиқиш уйғотмади! Бу агар мўъжиза бўлса, у бирдан юз бергани йўқ. Шарифа саккиз ёшидан Бухоро шахмат мактабига ҳам қатнай бошлади. Орадан кўп ўтмай мактаб ўқувчиларни терма командасига аъзо қилиб олинди. 14 ёшида катталар ўртасидаги республика чемпионатида тўртинчи ўринни эгаллаб, бу ютуғини икки марта такрорлади.

18 ёшгача бўлган ўсмир ва қизларнинг Литвада ўтказилган 1978 йилги Бутуниттифоқ биринчиликларида энг истеъдодли 60 нафар шахматчи қатнашди. Республикамиз спорт шарафини мастерликка номзодлар тошкентлик А. Ненашев, чирчиқлик В. Қосокин ва самарқандлик 14 ёшли М. Ҳамроқулова ҳимоя қилдилар. Бундай мусобақаларда яна бир неча йил қатнаша оладиган вакилларимизнинг ижодий ютуқлари марказий матбуот саҳифаларида кўрсатиб ўтилди.

Бу вазият С. Кузнецов (Москва) — В. Қосокин учрашувида оқларнинг 25-юришидан кейин юз берди. Қаранг, шунча юриш мобайнида, атиги иккитадан пиёда алмаштирилибди, холос. Вазият жуда мураккаб: биринчи қарашда оқларнинг қўли баланддек кўринади, нега деганда, ҳамма сипоҳлари жой-жойида тургандек. Аммо ўша оқ сипоҳларнинг кўпчилиги бир чеккада тўпланиб қолгани қоралар учун комбинация бошлаш имконини яратди. Буни топиш учун Қосокиндек маҳо-

(16-диаграмма)

раг эгаси бўлиш керак, албатта. (16-диаграмма).
25... Кс5!

Бундай тактик зарба оқлар учун томдан тараша тушгандек бўлгани муқаррар.

26. dc Лf7 27. Cf4.

Борди-ю, 27. Се2 бўлса, 27... Фf2+ 28. Kph! Ф:e1+ 29. Сg1 С:c3 ва қоралар сипоҳи ортиб қолади. Лекин оқларнинг ихтиёрида курашни мураккаблаштирувчи 27. Кf3 юриши бор эди. Энди 27... еf бўлса, 28. Лf2! Л:e3? 29. Кd5! ва ҳоказо.

27... gf 28. Лf2 Фh4 мана шу қийин вазиятда оқлар вақтдан бой бериб қўйди, яъни белгиланган юришларни амалга оширишга улгура олмагани учун Кузнецов мағлуб, деб топилди. Уйинни ўзингиз давом эттириб кўринг-чи, оқлар учун бирор дурустроқ йўл топиларми-кан.

Республика миқёсидаги мусобақаларнинг энг қизиғи ва энг бообрўси Ўзбекистон чемпионатларидир. 1978 йилги эркаклар ва аёллар чемпионатлари бир кунда, бир жойда очилди. Эркаклар мусобақаси қатнашчиларининг ярмини спорт мастерлари ташкил этган бўлса, аёллар турнирида республикамиздан биринчи бўлиб халқаро гроссмейстер деган юксак унвонни олган Валентина Борисенко ҳам ўйнади. Энг қувончлиси шуки, 14—16 ёшли ўсмир ва қизлар яна бир маҳорат мактабини ўтадилар, айрим учрашувларда донгдор шахматчиларни доғда қолдирдилар. Қуйида чемпионатдан икки партия келтирамиз:

А. Хан — Д. Латипов: 1. e4 e5 2. Кf3 Кс6 3. Сb5 а6 4. Са4 Кf6 5. 0—0 Се7 6. Ле1 в5 7. Св3 d6 8. e3 0—0 9. h3 Ле8.

Томонлар испанча ўйиннинг асосий вариантларидан бирини ишга солмоқдалар. Қоралар 9... Ле8 ўрнига 9... Ка5 ўйнаса ҳам бўлади. Бунда 10. Сс2 с5 11. d4 Фс7 дан кейин, рус шахмат мактабининг асосчиси М. Чиго-

рин номи билан аталувчи классик вариант вужудга келади.

10. d4 h6 11. Kbd2 Cf8 12. a3 Cb7 13. Cc2 Kb8 14. b4 Kbd7.

Оддий ҳаваскор учун ғалатиноқ туюлувчи 13... Kb8 дан кўзда тутилган мақсад аста аён бўла бошлайди.

15. Cb2 Kb6.

Томонлар марказий хоналарни назорат остига олмақдалар.

16. de de 17. c4 K:c4 18. Kc4 bc 19. K:e5.

Биринчи қарашда оқлар сезиларли позициявий афзалликка эришгандай туюлади. Бироқ бу вазиятни олдиндан пайқаган ёш шахматчи навбатдаги юриш билан вазиятни бошқачароқ талқин этиш зарурлигини исботлайди.

19... c5! 20. bc C:c5 21. Фe2 Фc7 22. K:c4 K:e4.

Иккала томоннинг филлари жуда фаол жойлашган. Аммо қораларнинг фарзини-ю, оти рақибиникидан зўроқ турибди. Оқлар мудофаага ўтишга мажбур.

23. C:e4 L:e4 24. Ke3 Лae8 25. Лac1 Фb6 26. Фd2 Лd8.

Қоралар бир пиёда ютиб ҳар хил филларга эга бўлишлари билан бирга тазйиқни кучайтирмоқда. Мана шунинг ўзи ҳам ёш шахматчининг маҳоратидан далолатдир. 27. Фc3 Cd4 28. Фc7 Ф:c7 29. L:c7 C:b2 30. L:b7 C:a3.

Буниси бошқа гап: йўли очик пиёда борлигида филнинг отдан кучлироқ эканлиги маълум нарса.

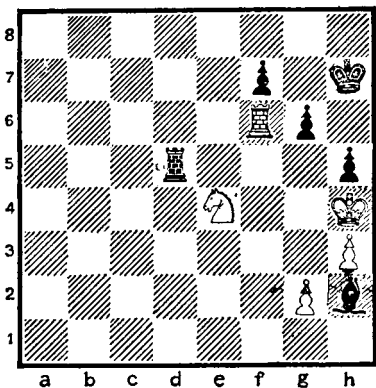
31. Ла1 Лd3 32. Ла7 Ле6 33. Кc4 Cc5 34. Ла8+ Kph7 35. Л8:a6 L:a6 36. L:a6 Лd1 37. Kph2 C:f2 38. Kd6?

Кучли мастерлар, ҳатто гроссмейстерлар билан бўлган учрашувларда муваффақиятлар қозонган Аркадий Хан бу вазиятда ҳисобдан янглишмоқда. Ҳозир 38. Ке5 ёки 38. Ла3 ўйналганда қораларнинг ютиши осон бўлмасди. Лекин шунда ҳам оқлар анчагина қийналарди.

38... Cg1+! 39. Kpg3 Лd3 40. Kpg4.

40. Kpf4? бўлса, 40... Ch2+.

40... Ch2! 41. Ke4 g6 42. Лf6 h5+ 43. Kpg5 Лd5 44.
 Kph4. (17-диаграмма).
 44... Лd4 45. g4.
 45. Л:f7 бўлса, 45... Kph6 46. Ле7 g5X.
 45... Л:e4 46. Л:f7+ Kph6.

(17-диаграмма)

Яна икки юришдан сўнг қоралар ғалаба қозонди. 16 ёшли мастерликка номзод Дамир Латипов республиканинг таниқли шахматчиси А. Грушевский қўлида таҳсил кўраётганлардан. Дамир ўша йили Ригада ўтказилган Бутуниттифоқ қишлоқ спортчилари ўйинларида қатнашиб, «Пахтакор» шахматчиларининг тўртинчи ўринга чиқишларида, кейин Тошкентда бўлиб ўтган мактаб ўқувчилари XV Бу-

туниттифоқ спартакиадасида ўйнаб, республикамиз ёш шахматчиларининг муваффақиятига катта улуш қўшди.

Республика аёллар чемпионатининг энг ёш қатнашчилари ўртасидаги кураш бундай давом этди:

А. Расулова — Ф. Ҳасанова; 1. e4 c5 2. Kf3 Kc6 3. d4 cd 4. K:d4 Фc7.

Тахтада ҳозирги замон мусобақаларида кенг қўлланилаётган сицилианча ҳимоянинг кескин вариантларидан бири намоён бўлмоқда. Хиёл янглишган томоннинг аҳволига вой.

5. Kc3 e6 6. Ce3 a6 7. a4 Kf6 8. f4 d6 9. Ce2 Ce7 10. 0—0 0—0 11. Kph1 K:d4 12. C:d4 e5 13. Ce3 b6 14. Фел Cb7 15. Cf3 Лab8 16. g4.

Агар шундай ўйин кўзда тутилса, оқлар шоҳини h1

Биринчи разрядли шахматчи, Тошкентдаги 137-мактаб ўқувчиси
Азиза Расулованинг фикру хаёли янги комбинацияда.

га юрмагани маъқул эди. Ҳозир юриш яна оқларда бўлганда бошқа гап эди; g4—g5 юриб ташаббусга эришарди.

16... d5! 17. cd e4!

Ҳамма гап шу юришда. 17... ef бўлса, оқлар d5 даги пиёдаси борлиги туфайли ўзини ўнглаб оларди. Қоралар охириги юриши билан рақибини чигалликка йўл қўйишга мажбур этмоқда.

18. Cg2 K:d5 19. K:d5 C:d5 20. F:c2.

Ҳозирча 20. c2—c3 ўйнаб туриш маъқул бўлса-да, оқлар узундан-узоқ вариантга боришни афзал кўрди. Бу уларга наф келтирмаганда ҳам ёш шахматчи учун

бундай қийин ва кескин йўлни танлаш кейинчалик ўз самарасини бериши муқаррар. Ҳасанова ҳам анча-мунча хавфдан чўчийдиган шахматчилардан эмас.

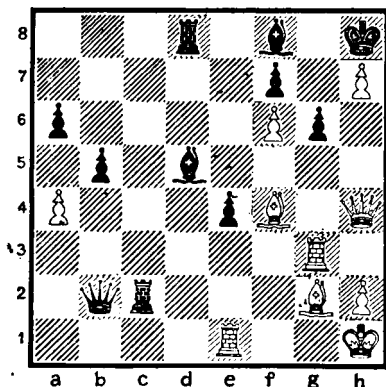
21. Cd4 Cd6 22. Фh4 Лfd8? 23. f6?.

Иккала томон ҳам навбати билан янглишмоқда. Қоралар 22... Лfd8 нинг ўрнига 22... f6 ўйнаши керак эди. Оқлар эса 23. f6 эмас, балки 23. Фg5 юрса, қораларнинг аҳволи танг бўлиб қоларди. Ўзингиз кўриб чиқинг.

23... g6 24. g5 Фc4 25. Ce3 Cf8 26. Лfс1 Фе2 27. Лc3 b5 28. Cf4 Лbc8 29. Лh3 Фh5 30. Фg3 Фе2 31. Ле1 Ф:b2 32. Фh4 h5 33. gh Лc2.

Қоралар рақибининг навбатдаги юришидан асло чўчимай фаол ҳаракат қилмоқда.

34. h7 Кph8 35. Лg3. (18-диаграмма).

(18-диаграмма)

35... Л:g2 36. Л:g2 e3 37. Фg3 Сb4.

Мана бу юриш Ҳасанованинг нечоғлиқ ботартиблиги-ю, маҳоратидан яна бир далолатдир.

38. Лeg1.

38. Л:e3? бўлса 38... Фb1+ ва яна бири кетади.

38... C:g2+ 39. Л:g2 Лd1+ 40. Лg1 e2.

Оқларга таслим бўлишдан ўзга илож қолмади. Мабодо рақибларнинг номларини айтмай, бу ўйин кўрсатилса, унинг

аёллар турнирида юз бергани, айниқса, доналарни энди-гина 14 ёшга кирган қизлар суришганига шубҳа туғилиши турган гап. Азиза Расулова ютқизган бўлса-да, ўйин

Ўрталарида топган ажойиб режалари мақтовга арзигуликдир.

Ўзбекистон 43-чемпионати олий лига турнирида қатнашган шахматчининг ярми тажрибали спорт мастерлари, республика чемпионлари, катта-катта мусобақаларнинг совриндорлари, қолганларининг кўп қисмини эса истеъдодли ёшлар ташкил этар эди. Тасаввур қилинг, шахмат тахтасининг бир томонидан қирқ йилдан бери дона суриб келаётган, сочлари оппоқ, аммо кўзлари ҳали ҳам тийрак киши ўтирибди. Шу узоқ йиллар мобайнида у мамлакат чемпионатларида саккиз марта қатнашиш, донгдор гроссмейстеру мастерларни доғда қолдириш, халқаро мусобақаларда совриндор бўлиш ва шахмат назариясига ўз янгиликларини қўшиш шарафига эришган машҳур шахматчининг ижодий йўлидан қанчадан-қанча ёшлар, ҳатто таниқли шахматчилар баҳраманд бўлган... Унинг қаршисида эса ҳали 16 ёшга ҳам тўлмаган, ғайрат-шижоати қайнаб турган бир ўспирин йигитча яккама-якка баҳсга шай. Бири билиму тажрибаси, иккинчиси ёшлик ғурури билан устун келмоқда. Ижодий зиддият ана шу фазилату нуқсонлар асосида вужудга келиши муқаррар. Бу борада улар ўзаро оғзаки фикр билдириш билан эмас, балки олтмиш тўрт катакли тахта узра узилмас занжир ҳалқалари каби юришлар қила билиш йўли билан баҳс юритадилар. Тажрибалироқ томон вужудга келувчи турли-туман вазиятларни аниқроқ чамалайди, аммо чигал ҳолатларни тезроқ пайқашда эса ёшлик иш беради. Қелинг, ўша баҳсни бирга кўриб чиқа қолайлик.

А. Ненашев — Г. Борисенко.

1. c4 f5 2. g3 e5 3. Kf3 e4 4. Kd4 Фf6.

Томонлар ўйин бошидаёқ мураккабликка интилмоқдалар.

5. Kb5 Ka6 6. d3 Cb4+ 7. Cd2! C:d2.

Қоралар нега 7... Ф:b2? ўйнаб пиёда ютмаганига

ҳайрон бўлманг. Бу ҳолда 8. Кс3! дан кейин фарзин «асир» тушарди — 9. Лb1 хавфидан қутулиб кетишининг иложи йўқ.

8. Ф:d2 с6 9. К5с3 ed 10. ed Кh6.

Отларнинг чекка хоналарга чиққани қоралар позициясининг нуқсонларидандир.

11. Сg2 0—0 12. Ке2 d6 Квс3 Се6 14. 0—0 Кg4 15. в4 Кс7.

15... К:в4 бўлса, 16. Лав1 а5 17. а3 Ка6 18. Л:в7 — оқлар яққол афзалликка эришади.

16. Кf4 g5 17. Кh3 h6 18. Кph1 d5 19. cd К:d5 20. К:d5 С:d5 21. С:d5+ cd 22. f3 Ке5 23. f4 gf 24. К:f4!

Ҳамма гап мана шунда! Оқ сипоҳлар, айниқса, от мустаҳкам жойлашиб олди. Қора шоҳ вазиятига путур етганини кўриб турибсиз. Тахтада фарзину рухлар борлигида бу ҳол катта нуқсондир. Аммо бундан фойдаланиш катта маҳорат талаб қилади.

24... d4 25. Фg2 Lf7 26. Лаe1 Ld8 27. Ле2 Фd6 28. h3 Ldd7 29. Lfe1 Lfe7 30. а3 а6.

Мана энди иккала томон кучлари ҳам зарур хоналарни банд қилиб турибди. Позиция жиҳатидан афзалликка эга бўлган оқлар рақиб қароргоҳига кириб бориш йўллари ахтариши керак.

31. Лс1 Кс6 32. Лс5 Л:e2 33. Ф:e2 Ке7 34. Ле5.

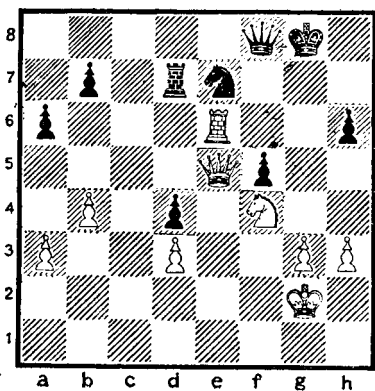
Қораларнинг боши узра «қора булут» тўпланаётганига эътибор беринг.

34... Фf6 35. Ле6 Фf8 36. Кpg2 Лс7 37. Фе5 Ld7.

«Булутларни» тарқатиб юборишга қурби етмаётган қоралар айна вақтда цугцувангда ҳам қолди: ўйлаш учун вақт танг. (19-д и а г р а м м а).

38. Кh5! Бу ёғини келтирмасак ҳам ҳамма нарса равшан. Ўзингиз давом эттириб қўя қолинг.

Тошкентдаги 17-мактабнинг тўққизинчи синф ўқувчиси Саша Ненашевни ёш бўлса ҳамки, тажрибали шахматчилар сафига қўшардилар. Етти-саккиз йилдирки, унинг номи Иттифоқ миқёсида ҳам маълум эди.

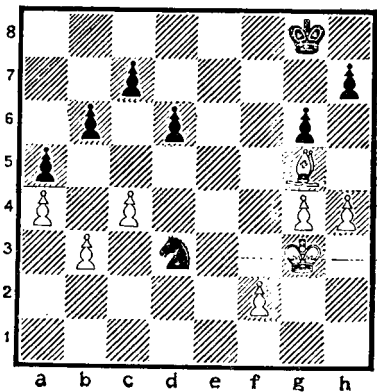

(19-диаграмма)

кетин Е. Мухин, Г. Борисенко, Д. Қаюмов сингари кучли спорт мастерларини мағлуб этди. Дастлабки тўққиз учрашувдан саккизтасини ютиб, атиги битта дуранг билан бошқалардан анча ўзиб кетган республика чемпиони Игорь Ивановичи биринчи бўлиб ютиб чиққан ҳам Ненашев бўлди. Иванов — Ненашев ўйини тактик зарбалар билан давом этиб, оқларнинг 38-юриши—Ch6—g5 дан кейин тахтада шундай вазият юзага келди. (20-диаграмма).

Одатда бундай вазиятда яъни иккала қанотда ҳаракатчан пиёдалар сақланган эндшпилларда фил отдан кўра кучлироқ саналади. Аммо истисно

Айниқса кейинги уч-тўрт йил мобайнида ўсмирлар орасида жуда танилиб қолди. Унинг жаҳон экс-чемпиони, профессор, М. Ботвинник раҳбарлик қилаётган Бутуниттифоқ шахмат мактабига қабул қилинганининг боиси ҳам шунда. Катталар ўртасидаги республика чемпионатида 17 имкониятдан 9,5 очко тўплаб, олтинчи ўринга кўтарилгани унинг маҳорати ошганидан далолат беради. У бирин-

(20-диаграмма)

ҳолатлар ҳам бўлиб туради. Бу ерда хиёл афзаллик қоралар томонида эканини ёш шахматчи нафис ўйинлари билан исботлаб берди. Ана шунинг учун яна йигирматадан ортиқроқ юриш қилишга тўғри келди. Ивановдек шахматчи ёш рақибининг маҳоратидан қониққанини эътироф этди... Ўзингиз кучингиз етганча таҳлил қилиб чиқсангиз чакки бўлмайди.

А. Ненашев 1978 йилда яна бир улкан ғалабани қўлга киритди: Днепропетровск шаҳрида бўлиб ўтган ВЦСПС ўсмирлар биринчилигида 15 имкониятдан 13 очко олиб чемпион бўлди. Бу мамлакат миқёсида эришилган катта муваффақиятларнинг дебочаси эди.

ДАДИЛ ҚАДАМ

Ун етти команданинг ҳар биридаги тўққиз шахматчидан еттитаси эркак ва иккитаси аёл эди. Командамизда саккизта спорт мастери ва биттагина мастерликка номзод бор эди. Ана шу чирчиқлик 15 ёшли мастерликка номзод Флюра Ҳасанова шахматчиларимиз орасида энг яхши ўйнаганлардан бири бўлди: тўққиз имкониятдан 5,5 очко олди. Ўзбекистон командаси иттифоқдош республикалар орасида еттинчи ўринни эгаллади.

Махсус столларга қўйилган шахмат тахталаридаги турли қўшин турларини акс эттирувчи жанговар кучлар бўлажак «олишув»га шай, саф тортган. Уша столлардан бирининг бир томонида жаҳон миқёсида донг таратган юксак унвонли шахматчи аёл ўтирибди. Унинг рўпарасида эса шахмат оламига эндигина қадам қўяётган, аммо унинг сир-асрорига тушуна бошлаган бир киз...

Вақт бўлгач, мусобақа ҳаками махсус соат тугмачасини босди. Бу — кураш бошланганидан дарак. Тахтадаги доналар ўз «лашкарбоши»ларининг буйруғини

Қани кел, бир эзиб ташлай...

Осонликча таслим бўлмайсан
шекилли...

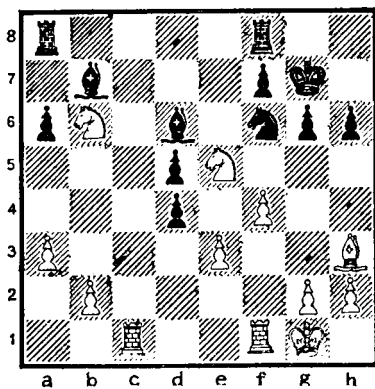

Эх, аттанг...

...

бажо келтириб, аста тўқнашувга сафарбар мавқеларини эгаллай бошладилар. Икки соат мобайнида тажрибали рақиб билан баравар дона суриб турган қизча 22-юришда хатога йўл қўйиб мана бундай аҳволда қолди (21-диаграмма).

(21-диаграмма)

Қора доналарни сураётган ёш шахматчи ҳозир нима қилсин: d4 даги пиёдани бериб, руҳини олиб қочсинми ёки аксиними? Тўғри йўлни танлади: 24... de! (бу пиёда оқларни кўп безовта қилади). 25. К:a8 С:a8 26. Кd3 Ле8 27. Лс8 e2! Ле1 Ле3!) Қоралар ажойиб зарбалар бермоқда). 29. Л:a8 Л:d3 30. Лс8 (Қизиги шундаки, оқлар пиёдани ура олмайди. Масалан: 30. Л:e2? Лd1 31. Кpf2 Сс5+ 32. Кpg3 Ке4+ ва қоралар ютади. Қолган юришларни ўзингиз қилиб кўринг). 30... Ке4 31. g3 (пиёдани урса — Лd1 X) 31... Лd1 32. Лс1 Сс1 33. Кpg2 Л:c1 34. Л:c1 Cf2 35. Сс8 a5 36. Сb7 e1Ф 37. Л:e1 С:e1 38. Cd5 f5 39. С:e4 fe 40. Кpf1 Cd2 41. Кре2 e3 42. b4 ab? (қизча ҳозир пиёдани урмай сурса, осонгина ютарди) 42... a4! 43. b5 Сс1 44. b6 С:a3 45. b7 Cd6 46. Кр:e3 a3 ва пиёда фарзинга чиқади. Лекин бир фил ортиқ ҳолда қўққис дуранг бўладиган вазият рўй берганини қаёқдан билсин у! Тажрибали спорт мастерлари ҳам бундай вазиятда олдиндан чамалаб иш кўриши анча қийин. Бу ўйин охири дуранг бўлди. Ушбу эпизод Тошкентда бўлиб ўтган республика хотин-қиз шахматчиларининг 35-чемпионатида рўй берган эди. Оқ доналарни жа-

ҳонга таниқли машҳур халқаро мастер Валентина Борисенко, қораларни эса чирчиқлик ўн уч ёшли, 6-синф ўқувчиси Венера Баҳодирова сурган эдилар. Биз келтирган ўйинни бирон бир тажрибали шахматчи ёки шахмат ихлосмандлари таҳлил қилиб кўрсалар, Венеранинг маҳоратига тан беришлари мумкин. Бугун шу позицияда ютолмаган бўлса, эртага албатта ғалаба қозонади. Венеранинг отаси ҳам, онаси ҳам ишчи, 16 ёшли эгизак опалари — Эльвирани билан Эльмира ва 11 ёшли синглиси Гулноралар ҳам шахмат ўйнашади. Венера иккинчи синфда ўқиётганда болалар шахмат клубига қатнай бошлади. 3-синфга ўтганда шахматдан учинчи разряд, 5-синфдалигида эса биринчи разряд талабларини бажарди. Бутуниттифоқ қизлар мусобақасида ҳатто катталарнинг Ўзбекистон чемпионатида қатнашишга улгурди у. Ҳозир Венера Чирчиқ шаҳар маориф бўлимининг болалар спорт мактабида шахмат қонун-қоидаларини ўзлаштирмоқда.

Республика чемпионати иштирокчилари орасида Венерага ўхшаган қобилиятли қизлардан яна бир қанчаси бор эди. Самарқандлик Мавжуда Ҳамроқулова, чирчиқлик Флюра Ҳасанова, тошкентлик Азиза Расулова ва бошқалар шулар жумласидандир. Буларнинг ҳам ёши ўн учда. Мавжуда акаси, спорт мастерлигига номзод Шаҳоб Ҳамроқулов тренерлик қилаётган Самарқанд болалар шахмат мактабида, Флюра Чирчиқдаги спорт мактабида, Азиза бўлса Тошкентдаги Республика ўсмирлар спорт мактабининг шахмат бўлимида спорт мастери А. Грушевскийдан сабоқ олмоқдалар. Уларнинг ўйин услублари турлича бўлса-да, ҳаммаси ҳам биринчи разрядли, қобилиятли шахматчилардир. Мавжуда «Спартак» кўнгилли спорт жамияти хотин-қизлар республика биринчилигининг иккинчи совриндори сифатида Бутуниттифоқ турнирида қатнашди. Флюра «Меҳнат» жамияти Марказий совети қизлари орасида биринчиликни олди. Азиза бўлса СССР Мао-

риф министрлиги мусобақасида Ўзбекистон мактаб ўқувчилари терма командаси составида ўйнади. Бу галги республика катталар чемпионатида улар тажрибали шахматчилар — Ирода Жумаева, Ирина Рубинчик, Анна Бабушкиналардан орқароқда қолган бўлсалар-да, келгуси турнирларда ўзиб кетишса ажаб эмас. Дадил қадамли бундай талантларнинг етишиб чиқишида Тошкент, Бухоро, Самарқанд, Чирчиқ, Наманган шаҳарларида очилган ёшлар шахмат мактаблари катта роль ўйнамоқда.

КОМБИНАЦИЯЛАР ШОҲИНИ ХОТИРЛАБ

Александр Алёхин камолот чўққиси сари илдам одимлади. 1914 йили Петербургда ўтказилган улкан турнирда 22 ёшли рус гроссмейстери жаҳон чемпиони Эм. Ласкер ва бўлажак шахмат тождори Х. Р. Капабланкадан кейинги учинчи ўринни эгаллаб, дастлабки поғоналарни босиб ўтди.

Алёхиндаги зўр истеъдод, чидам, характер, шайла-ниш усуллари бир-бири билан уйғунлашиб борди. Тажриба орттириш туфайли у комбинациялар сирини очди; кейин ўйин техникасини такомиллаштиришга киришди.

1921 йилнинг кузида Алёхин учта катта халқаро турнирда ғолиб чиққач, уни «Европа чемпиони», деб атай бошладилар. Бир томонлама шуҳратпарастлик — шахсий жаҳон биринчилигига интилиш Алёхинни қалтис қарорга олиб келди. У ватанига қайтиб келмай, Фарбда шахмат профессионали бўлиб қолди. Лекин кейинчалик кўп афсус еди. 1921—27-йилларда эришган улкан ғалабалари туфайли у Капабланкани ўзи билан матч ўйнашга кўндирди. Шахмат тарихида ўчмас из қолдирган Капабланка — Алёхин матчининг очилиш

маросими гроссмейстер А. Котовнинг «Оқлар ва қоралар» китобида мана бундай тасвирланади:

«... 1927 йилнинг 15 сентябрь кунини Аргентина жамиятининг казо-казолари матчи очилишига тўпландилар: жаҳон чемпиони ва ундан шахмат тожини олишга аҳд қилган жасур талабгор диққатни бир жойга тўплаб, юзма-юз ўтиришди. Уларнинг юзида асаб торларининг бениҳоят таранг тортилганини аранг яшириб турувчи зўрма-зўраки табассум. Фотографларнинг чироқлари охири марта ёниб, кино аппаратларининг ғир-ғир тўхтади. Арбитр соатни юргизиб юборди.

Капабланка оқ шоҳ олдидаги пиёдасини аста икки хона олға сурди. Шахмат паҳлавонларининг жангу-жадали бошланди. Эҳ-э, бу биринчи учрашув Капабланканинг кўнглини нечоғлиқ алағда қилмади, у қанчалаб оғир дақиқаларни бошдан кечиришга мажбур бўлмади!»

Алёхин ўша пайтгача Капабланкани бирор марта ҳам юта олмаган эди. Лекин бу матчининг биринчи куниде ажайиб ғалабани қўлга киритди. Кейинчалик устунлик гоҳ у, гоҳ бу томонга ўтиб турди. Рақиблар ўзаро 33 марта эртаю кеч бир-бирларига «салом» бердилар ва натижада Капабланка уч, Алёхин эса беш ўйинни ютди. 25 учрашувда дуранг доирасидан чиқиб кета олмадилар. Шартга кўра, матчи давомида қим олдин олти марта ғолиб чиқса, ўша чемпион бўларди. Икки ой жанг қилиб, асаблари ишдан чиққан, тинкалари қуриган шахмат титанлари, ниҳоят ўттиз тўртинчи марта бир-бирларига рўпара бўлдилар. Беш соатли курашдан сўнг ўйин Капабланканинг қўли паст келиб турган ҳолда кечиктирилди. Эртасига ўйинни давом эттириш пайтида Капабланка кўринмасди... Белгиланган вақтдан бир соатча ўтди, лекин Капабланкадан ҳамон дарак йўқ... Шу пайт залга хат ташувчи югуриб кирди, қўлида Капабланканинг Алёхинга йўллаган мактуби бор эди:

«Мен таслимман ва жаҳон чемпионлиги унвонини қўлга киритганингиз билан табриклаб, Сизга бахт-саодат тилайман...»

Шундай қилиб, энг юксак унвон биринчи марта рус шахматчисига ўтди.

Ниҳоят, ўтган аср охирларида жаҳон чемпионлиги учун ўйналган В. Стейниц — М. Чигорин матчи пайтида Лев Толстойнинг : «Мен ўзимда бўлган шахмат ватанпарварлигини енга олмайман ва жаҳоннинг энг кучли шахматчиси рус кишиси бўлиши керак, деганимдан воз кеча олмайман», деган орзуси рўёбга чиқди.

1935 йилга келиб, Алёхиннинг зўрлигига шак келтирадиган бирорта ҳам шахматчи қолмади. Энди уни фақат бир нарса — ўз ватанидан жудо бўлгани қийнар эди. Қани энди ватанида бўлса-ю, муваффақиятларини дўстлари билан баҳам кўрса. Алёхин ватанига қайтиб келиш учун уч-тўрт бор шайланди. Лекин ҳар сафар бирор нарса йўлини тўсарди. 1946 йил 24 мартда Алёхин 54 ёшида Португалияда шахмат тахтаси устида қўққисдан вафот этди. Мағлубият билмай оламдан кўз юмган бу гениал чемпионнинг ажойиб ўйинлари, чуқур назарий таҳлиллари, яратган китоблари жаҳон шахмат маданияти олтин хазинасига кирган дурдоналардир.

Шахматчи хотираси кучли шахматчилар мусобақаларини ўтказиш билан муносиб нишонланади. 1956 йилнинг кузида Москвада Алёхин хотирасига бағишлаб, дастлабки улкан турнир ўтказилди. Чайковский номидаги Концерт залида ўтган бу мусобақада жаҳоннинг Алёхиндан кейинги чемпиони москвалик М. Ботвинник билан шу унвонга талабгор В. Смилов ғолиб чиққан эдилар. (Мен ҳам ўша турнирни кўришга, унга таклиф этилган чемпионнинг ўғли А. Алёхиндан дастхат олишга ва кейинроқ Парижда бўлганимда биринчи рус шахмат тождорининг қабрини зиёрат қилишга муяссар бўлганимни ҳамиша эслаб юраман.)

Ана шундай иккинчи хотиравий турнир 1971 йилда

Ўтказилиб, унда истеъдодли совет гроссмейстери Леонид Штейн билан 20 ёшли истеъдод эгаси Анатолий Карпов ғолиб чиққан эдилар.

1975 йилнинг кузида ана шундай мусобақаларнинг учинчиси бўлиб ўтди. Буниси ҳам Москвада ўтказилгани бежиз эмас, албатта. Алёхин шу муқаддас тупроқда туғилиб вояга етган эди.

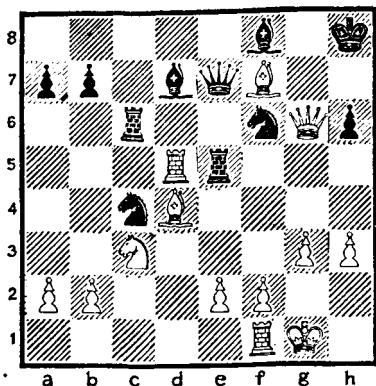
Учинчи турнирда 8 мамлакатдан 16 шахматчи иштирок этди. Шундан 14 таси халқаро гроссмейстерлар эди. Улар орасида уч собиқ жаҳон чемпиони билан бирга В. Қорчной, Е. Геллер сингари энг юқори даражали гроссмейстерлар борлиги Алёхиндек зотга арзигулик ижод намуналари яратишга замин бўлди.

Мусобақанинг бошидан то охиригача пешқадамлик қилган москвалик Е. Геллер 15 имкониятдан 10,5 очко олиб, биринчи ўринни эгаллади. Бирорта учрашувни ҳам бой бермади. Фақат ғолибдан энгилган собиқ жаҳон чемпиони Б. Спасский 10 очко билан иккинчи совринни олди. Кейинги уч ўринни 9,5 тадан очко жамғарган гроссмейстерлар В. Қорчной, Р. Ваганян ва Р. Холмов, 6—7 ўринларни собиқ жаҳон чемпиони Т. Петросян билан чехословакиялик В. Горт, 8—9 ўринларни эса 8,5 тадан очко олган собиқ жаҳон чемпиони М. Таль билан СССР Чемпиони А. Белявский ўзаро баҳам кўрдилар. Қолган етти ўрин чет эллик гроссмейстер ва мастерларга тегди. Совет шахмат мактабининг афзаллиги бу баҳсда ҳам ўз ифодасини топди.

Қуйида ана шу турнирдаги ўринлардан иккитасида юз берган воқеалар тафсилоти билан қисқача танишасиз.

Мусобақанинг биринчи ярмига яқун ясаган саккинчинчи тур учрашувлари орасида М. Таль билан англиялик ёш халқаро мастер М. Стин баҳси, айниқса, қизғин ўтди. Қораларнинг 22-юришидан кейин шундай вазият вужудга келди. (22-д и а г р а м м а).

23. f2 — f4 (18-юришда бир отини қурбон берган

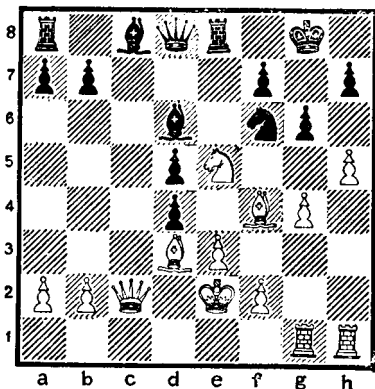

(22-диаграмма)

f4:e5 Фf8—c5 29. Кpg1—h2 Cd7—e8 30. e5—e6 Лс6--d6 31. Фd3—e4. Қоралар таслим бўлди. Англиялик миллионер Слейтер ўз мамлакатидан етишиб чиққан биринчи гроссмейстерга 5 минг доллар мукофот ажратганига анчагина бўлиб қолди. Инглизлар, бу инъом Стинга тегса керак, деб юрардилар. Бироқ бундай улкан турнирда у гроссмейстерлик талабларининг ярмини ҳам адо эта олмади. 4 очко билан кифояланди.

Ҳаммада зўр қизиқиш уйғотганлардан бири ереванлик ёш гроссмейстер Р. Ваганян бўлди. Охириги учрашувда орқиқча қалтис ҳаракатлар қилмаганда, у Геллерга етиб

собик жаҳон чемпиони ҳужумни давом эттирмақда. Энди Стин аввал мўлжалланганидек 23... Cf5 ўйнаса, оқлар 24. Л:e5 К:e5 25. Ф:f5 Ф:f7 26. Кd5 йўли билан осонгина ютарди). 23... Cf8—g7 24. Cd4: e5 Кс4: e5 (24... Ке3 ҳам оқларга унчалик қийинчилик туғдира олмаслигини ўзингиз кўриб чиқинг). 25. Лd5—e5 Фе7—f8 26. Cf7—b3 Кf6—g4 27. Фg6—d3 Кg4—e5 28.

(23-диаграмма)

олиши ҳам мумкин эди. Унинг венгриялик гроссмейстер Д. Флоринтош (қоралар) билан ўйинини «жар ёқасидаги олишув», деса бўлади. Ваганян жон-жаҳди билан қора шоҳ қароргоҳига ташланди. 16-юришдан сўнг шундай ҳолат содир бўлди. (23-д и а г р а м м а).

17. h5: g6 Cd6: e5 (қораларнинг 17... hg ёки fg юришидан кейин нима бўлишини мустақил таҳлил қилиб чиқинг. Жуда ажойиб вариантларга дуч келасиз).
18. g4—g5! (Бунисига нима дейсиз?) 18. Cc8—g4
19. Lg1: g4 Ла8 — c8 20. g6; h7+ Kpg8 — h8 21. Cf4: e5! Ле8: e5 22. g5: f6 (Оқлар иккинчи марта фарзинини бериб кетмоқда). 22... Лс8: c2+ 23. Cd3: c2. d4 — d3+ 24. Cc2: d3 Ле5 — e8 25. Lh1 — g1. Қоралар қаршилиқни тўхтатди. Комбинациялар шоҳи деб ном қозонган Алёхиннинг хотирасига муносиб туҳфа! Бу партия мусобақада ўйналган 120 ўйиннинг энг чиройлиси деб топилиб, махсус совринга сазовор бўлди.

НАФИСЛИК РАМЗИ

Шахмат доналарининг кучи бир-бирига нисбатан белгиланади. Масалан, энг кучли сипоҳ — фарзин икки рухга тенг; рух эса фил ёки отдан анча кучли... Лекин унча-мунча тажриба орттирган шахматчи бундай нисбий баҳо билан чекланиб қолмайди: ноқулай жойлашган сипоҳдан баъзан бир пиёда устунлик қилишини билади. Бинобарин, айрим ҳаваскорларнинг: «Қайси сипоҳ яхши ўйнайди!» қабилидаги саволлари ўринли эмас. Яхши шахматчи қўлидаги сипоҳларнинг ҳаммаси яхши ўйнайди ва Лев Толстойнинг ибораси билан айтганда: «Тахтада доналар қандай жойлашган бўлмасин, ёмон шахматчига бир хил бўлиб кўринаверади».

Шахматда мушоҳада уфқи кенг, иродали кишигина ғолиб чиқа олади. Ўйинчи ўз рақибининг мақсадини сезиши биланоқ зарба берувчи комбинацияларнинг

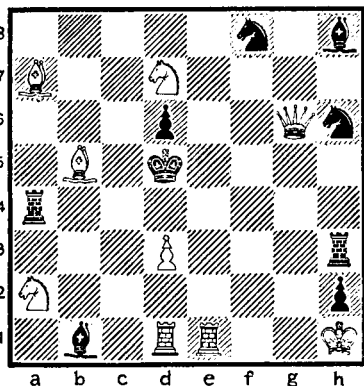
олдини олиш учун барча чораларни кўради. Комбинациялар устаси Александр Алёхин баъзан афсусланиб, кошки эди имкони бўлса, бир ўзим (рақибнинг қаршиликсиз!) беҳисоб комбинациялар ўйлаб чиқара олсам, дер экан. Борди-ю, шундай бўлса шахмат кураши ҳам, мусобақалар ҳам йўлга қўйилмас, фақат санъатнинг янги тури — шахмат композицияларинигина қўлга киритар эдик. Масала ва этюдлардан иборат композицияни баъзан шахмат поэзияси деб атайдилар, улар фантазия ва гўзалликка, айниқса, бойдир. Шахмат композициясига VIII—IX асрлардаёқ асос солинган бўлиб, ал-Маҳдий ва унинг ўғли Ҳорунар Рашид халифалик қилган вақтлардаёқ мансуба — масалалар тўпламлари тузила бошлаган.

Хўш, амалий ўйин билан композиция ўртасида қандай ўхшашлик ва тафовут бор? Масала шахмат ўйини учун характерли спорт кураши элементларидан мустаснодир. Бунинг устига, ўйин бошида томонларнинг кучи тенг бўлган шахмат партиясидан фарқли ўлароқ, композицияда доналарнинг ҳаракатига қараб баҳс оқибати аллақачон ҳал қилинган бўлади. Бошқача қилиб айтганда, масала сунъий мавқе, деган сўз. Унда ўйинни бошловчи томон (доимо оқлар) маълум миқдорда юришлар кўмагида рақибини албатта мот қилади. Масаланинг тузилиши, комбинацияни амалга оширишда тахтадаги барча доналарнинг қатнашуви имконини беради: ортиқча нарса бўлмайди. Шунинг ўзи шахмат композициясининг асосий бадий принциpidир.

Масала шахмат партиясида учрайдиган рақиб доналарини ҳимоядан чалғитиш, линияларни тўсиш, блокировка қилиш, сипоҳларни очмасдан чиқариш ёки очмаслигидан фойдаланиш ва шунга ўхшаш тактик ғояларни ўз ичига олади. Шахмат композициячилари ўз асарларида бу ғояларни мукамал бадий шаклда тақдим этишга интиладилар.

Этюд-чи? Бу — бирдан-бир кучли юришлар кўмаги-

да ютадиган ёки дуранг қиладиган вазиятга эришишни кўзда тутувчи сунъий тузилган, лекин амалий ўйинга яқин мавқедр. Аммо шунинг учун ҳам нафис юришларни кўпинча: «этюднамо юришлар», дейишади. Ҳали айтганимиздек, сипоҳларнинг барчаси яхши ўйнаши зарурлиги масалалар ва этюдларда яққол ифодасини топади. Қуйида битта масала ва этюдни кўриб чиқамиз: гап равшанлашади-қўяди. (24-диаграмма).

(24-диаграмма)

Икки юришли бу масаланинг автори — тошкентлик темир йўл инженери, шахмат композицияси бўйича халқаро судья ва СССР спорт мастери Е. Рухлисдир. Свердловск Физкультура ва спорт комитетининг 1946 йилги кўригида биринчи соврин билан тақдирланган бу масала шахмат композицияси ривожда янги давр очиб берди ва авторни бутун шахмат оламига танитди. Бошланғич (диаграммадаги) вазиятда қораларнинг

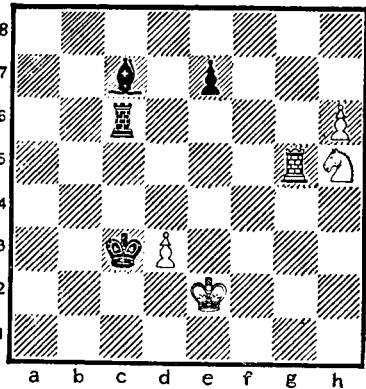
рухи ва филининг бир-бирини тўсиб қўйишга асосланган мотлар кўришиб турибди: 1. Cd4 Л:d4 2. Кс3Х (қораларнинг рухи h8 даги филини тўсди) ва 1... С:d4 2. Фе4Х (энди қора фил а4 даги рухнинг кўзини тўсди). Бундай композицияларни, хусусан, Гримшоу асослаб берган. Лекин 1 Cd4 дан кейин қоралар 1... Лh4 ўйнаб, 2. Фе4Хнинг олдини олади. Борди-ю, 1. Cf 2? (2. Кв6Х хавфини солиб) бўлса, 1... Ле3 ва иккинчи юришда мот йўқ.

Масаланинг тўғри ечими 1. d41 бўлиб. 2. Кв6Х хавфини солади ва тайёрланган режаларни бузади: 1. d41

К: d7 2. Фе6Х; 1. d4! Ла6 2. Кв4Х. Гап шундаки, 1. d4 дан сўнг Гримшоу комбинацияси энди d3 хонасида амалга ошади: 1... Сd3 бўлса, 2. Кс3Х (фил h3 даги рухнинг йўлини тўсди); ёки 1... Лd3 бўлса, 2. Фе4 (рух филнинг йўлини тўсди).

Шундай қилиб, 1. d4 дан кейин, бир-бирини тўсиш хонаси d4 дан d3 га кўчди-ю, лекин оқларнинг мот қилувчи юришлари ўшандайлигича қолди. Мана шундай мураккаб ўзгариш мавзуи жаҳон шахмат композициясида «Рухлис мавзуи» номини олди.

Масалада осонгина ўзгарадиган ўйин ҳам бор. d4 даги оқ пьёдани уриб олиш ҳам 2. Кв6Х хавфидан қутултиради, лекин бу ҳолда, оқлар қора сипоҳларнинг очмасда қолишидан фойдаланади: 1. d4 Л: d4 2. Кв4Х; 1. d4 С: d4 2. Кf6Х. Бундай кам ишланган конструктив усул композициячилар ижодида ҳаддан зиёд қизиқ ва жуда ноёб имкониятлар борлигини исботлади. 40-йилларнинг охири ва 50-йилларнинг бошларида СССР, айниқса, чет элларда икки юришлик масалалар ривожини Рухлис тузган худди ана шу масалада кашф қилинган йўналишда борган. Масаладаги 9 оқ ва 9 қора донанинг барчаси иштирок этганига эътибор берган бўлсангиз керак.

(25-диаграмма)

Масаланинг ечими кишдан бошланмайди, балки у кўзга чалинмайдиган, «шарпа»сиз ва мақсад сари элтадиган нафис юриш бўлади.

25-диаграммага қаранг,

Оқлар ютадиган бу этюдни амалий ўйин бўйича СССР спорт мастери, композиция бўйича эса халқаро гроссмейстер Г. Қаспарян (Ереван) тузган бўлиб, у 1945—1946 йилларда ўтказилган йирик хотиравий кўрикда биринчи соврин билан тақдирланган.

Оқларнинг олди очиқ пиёдаси ғалабани таъминлаши лозимдек туюлса-да, бироқ мана бу йўл хато: 1. h7? Ле6+! (оқ шоҳни d3 даги пиёдадан узоқлаштириб) 2. Крf3 Лh6 ва ўйин дуранг бўлади. Қизиги шундаки, оқлар ютиш учун ўша пиёдасини бериши керак!

1. Кг7! Л:h6. (Пиёдани олмаса бўлмайди, чунки энди 2. h7 Лh6 3. Лh5 Л:h5 4. К:h5 Се5 5. Кре3 ва кейин 6. Кf4 билан 7. Кг6 дан сўнг оқлар ютади).

2. Лс5+ Крд4 3. Лс4+! (3. Л:c7? Лh2+ ва d3 даги ягона пиёда кетгач, дуранг бўлади). 3... Кре5 4. Л:c7 Крf6! (Отни қувиш бошланмоқда). 5. Ке8+ Крf7 6. Лс8 (Оқлар отини қўриқлагандек кўринади. Лекин вазиятнинг нафислиги фақат кейинчалик билинади). 6... Ле6+ (6... Лh8? бўлса, 7. Кd7+ Крд1!! (Бу — муҳим суръат ютувчи ва ягона усулда ғалабага элтувчи жуда нафис юришдир. 7. Крд2? бўлса, кейинчалик оқларга суръат етмай қоларди). 7... Лг6 (8... Лг8 хавфини туғдириб) 8. Кс7! (8. Ла8? бўлса, 8... Лс6! 9. Кре2 Лс2+! 10. Кре3 Лс1 11. Кре4 Лс2 12. Крд5 Лс1 13. d4 Лс2 14. Кd6+ ed 15. Кр:d6 Лd2 16. d5 Лd1 дан сўнг назария дуранг деб топган вазият вужудга келади. Масалан; 17. Крс6 Кре7! 18. Ла7+ Крд8 19. Лh7 Лd2 20. Лh1 Крд2 ва ҳоказо). 8. Лс6! (Оқ сипоҳлар ҳаракатини чекловчи бу юришдан сўнг қоралар дуранг қиладигандек кўринади. Ҳақиқатда ҳам, агар оқлар еттинчи юришда эҳтиётсизлик билан 7. Крд2? ўйнаб қўйганда, ҳозир цугвангда қоларди. Масалан 9. Кре3 Лс2 10. Крд4 Лс1 ёки 9. d4 Лс4 10. d5 Крг6 — дуранг?). 9. Крд2! (энди қоралар — цугцвангда). 9... Лс5 (9... е6 бўлса, 10. Кв5 ёки 9... Крг6 бўлса, 10. Кd5 — ютуқ). 10. Лf8+! Кр:f8 11. Ке6+ ва оқлар ютади.

Кўриб турибсизки, барча доналар фаол иштирок этувчи қаттиқ кураш гоҳ, у гоҳ бу томон цугцвангда қоладиган ажойиб вазиятда ниҳоясига етади. Қоралардаги ҳимоя чораларининг кўплиги ва уларнинг оқлар зарбаларига кетма-кет учраб туришлари ниҳоятда завқли.

Шахмат ўйинининг нақадар жозибали эканлигини, фавқулодда ҳолатларга бойлигини кўрсатувчи мисоллар жуда кўп, шу жиҳатдан таниқли адабиётшунос, Беруний номли ЎзССР Давлат мукофотининг лауреати, биринчи разрядли шахматчи Озод Шарафиддиновнинг машҳур фантаст ёзувчи ва шахмат композитори А. Қазанцов тузган бир этюдни моҳирона тасвирлаб бергани мароқлидир. «Фан ва турмуш» журналида босилган ана шу мақоланинг баёини шахмат шинавандалари эътиборига ҳавола қиламиз.

ХАЁЛОТДА БОРДЕК ҲАЛОВАТ

«Ўйинлар ичида инсон даҳосини ўзида энг мукамал мужассамлантиргани шахмат бўлса, ажаб эмас. Олимларнинг тахминича, шахмат икки минг йилдан бери мавжуд экан. Бу икки минг йил ичида дунё бошидан нималарни кечирмади, оламни ларзага солган не-не воқеалар содир бўлмади, не-не ижтимоий тузумлар туғилиб ривожланиб, нураб янгиланмади. Лекин шахмат қариб, инқирозга юз тутгани йўқ, аксинча борган сари яшариб миллион-миллион одамларнинг кўнглини ром этиб борапти. Шахматга мангу умр бахш этган, уни миллионларнинг сеvimли ўйинига айлантирган сеҳру жозибачинг кучи нимада? Бу саволга бир жумла билан жавоб бериш мушкул. Зеро, бу мавзуда том-том китоблар ёзилган. Шундай бўлса-да, мен ҳам бу тўғрида жиндай мулоҳаза юритишга журъат қилиб, шахсан ўзимнинг шахматга мубталолигим сабабларини, шахмат менинг қалбимда уйғотадиган ҳис-туйғулар-

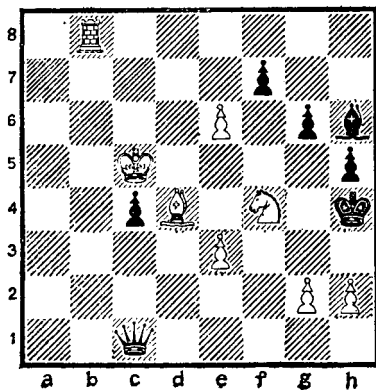
ни баён қилишга жазм этдим. Жилғалар йигилиб дарё бўлганидай, эҳтимол, менинг мулоҳазаларим ҳам шахматнинг битмас-туганмас сеҳру жозибасини кўрсатишда уммонга қатра бўлиб қўшилар.

Шахматга мубталолигимнинг асосий сабаби шундаки, у чекланмаган тарзда фикрлаш имконини беради. Ҳаётда фикрлаганингизда, бирор жиддий муаммо ҳақида, муҳим жумбоқ тўғрисида бош қотирганингизда истайсизми-йўқми, бари бир, аллақандай иккиламчи нарсаларни инобатга олиб ўйлайсиз. Шахматда эса фикрингизга тамом эрк бериб қўйишингиз, ҳатто биринчи қарашда ақл бовар қилмайдиган, ғайритабиий, ғайри мантиқий, фантастик режалар ҳам кўришингиз ва уларни рўёбга чиқаришингиз мумкин.

Шахмат кўп жиҳатдан ҳаётга ўхшайди. У ҳам ҳаёт каби чексиз, битмас-туганмас, такрорланмас. Ахир, шу пайтгача бир инсон ҳаёти бошқа одамда айнан такрорланган эмас, шахматда ҳам шундай. Шахматда ҳам ҳар гал ҳаётдаги каби янги-янги мураккаб жумбоқларни ечасиз, мушкул муаммоларни ҳал қиласиз. Олтмиш тўрт катак ичида шундай бўронлар жўш уради, тўфонлар кўтарилади, қуюнлар қайнайдики, уларни кўриб лол қоламиз. Бир ўйин давомида шахмат тахтаси устида тубсиз фожиалар, изтиробли драмалар содир бўлади. Шахмат жангида пиёдалар матонати, отлиқлар ҳамласи, оғир артиллериянинг узлуксиз зарбалари рўй беради. Шахматда ҳам жангдаги каби қурбонлар берилади, кимдир фидойилик қилади, кўксини ўққа тутиб беради, кимдир асир олинади, кимдир энгилади, кимдир ғалаба қилади, баъзан эса қирғин-барот жангу жадал оқибатида лашкардан ажраб, тинкаси қуриган шоҳлар сулҳ тузишга мажбур бўлиб қоладилар.

Назаримда ҳар бир ўйинда бир ибратли воқеа рўй беради, ҳар бир ўйинда тахтада доналар сурилмайди, балки фикрлайдиган, ҳис қиладиган, шодланишга, қайғуришга, изтироб чекишга қодир, жонли характерларга

эга бўлган одамлар ҳаракат қилади. Бу фикрни битта мисол аниқроқ баён этади. 26-диаграммага қаранг- (оқлар: Крс5, Лб8, Cd4, Кf4, пп. е3, е6, g2, h2. Қоралар: Крh4, Фс1, Сh6, п. п. с4, f7, g6, h5). Бу этюдда оқлар бошлаб, ғалаба қозонади. Этюдни «Ёнар орол»га ўхшаш ўнлаб ажойиб фантастик романлар яратган машҳур ёзувчи А. П. Қазанцев тузган. Бу этюд ФИДЕ-нинг шахмат олимпиадасида олтин медаль билан тақдирланган. Этюднинг ҳақиқатан ҳам бундай юксак мукофотга муносиб эканига ечимини кўриб ўзингиз тан берасиз. Ҳар ҳолда бу этюд мен билганларим орасида энг ажойибларидан ва шахмат жозибасини жуда яққол намоён этувчи нодир намуналардан бири бўла олади. Этюд ўн юришда ҳал бўлади. Шу ўн юриш давомида тахтада шиддатли жанг содир бўлади. Ҳўш, бу

(26-диаграмма)

жанг жараёнида оқлар ва қоралар нималарни хаёлдан кечирдийкин, қандай изтироблар чекдийкин, нималарни ҳис қилдийкин! Мен ушбу ўйин давомида хаёлан шу суҳбатларни тингладим... (26-д и а г р а м м а).

Қора шоҳ мамнуният билан ўйлайди: «Худога шукур, аҳволим дуруст. Кучим душманниқидан ортиқ. Қаторда фарзиним бор. Унинг бир ўзи душман сувориларининг ҳаммасига бас келади. Қолаверса, филлим ҳам иш кўрсатиши мумкин. Орқамдан саф тортиб пиёдаларим келяпти. Тўғри, ўзим бир оз илгарилаб кетдим, қаршимда душман пиёдалари кўриняпти. Лекин улардан қўрқармидим! Мабодо, улар ҳужум қилиб қолса,

бир амаллаб, чап бериб кетаман. Ҳар ҳолда, ғалаба яқин! Ҳадемай, ғалаба шарафига улуғ бир базм қураман».

Оқ шоҳ ҳам ўйга толган: «Аҳволим ночорроқ. Фарзин ҳалок бўлди. Биргина руҳим билан, иккита энгил сипоҳим қолди. Бунинг устига душман фарзини ҳамлага тайёрланиб турипти. Нима қилиш керак?»

Шу чоқ еб даги пиёда шоҳга мурожаат қилади:

— Шоҳим! Ижозат беринг, мен сафарга чиқай. Манзил яқин — ҳадемай фарзин бўламан. Ана унда ёнингизда туриб, душманни тутдай тўкишимни кўрасиз! (Ҳар бир солдат генерал бўлишни орзу қилганидек, фарзин бўлишни орзу қилмаган пиёда ҳам йўқ).

Шоҳ:— Нималар деяпсан, эй содиқ жангчим?.. Бекорга нобуд бўлиб кетишинг мумкин.

Пиёда:— Нобуд бўлсам ҳам майли. Ғалаба йўлида жон фидо қилишга тайёрман. Лекин, мен ҳам саклар чўпони Широқ, Эрон шоҳи Доро лашкарини чўлда адаштирганидай, душман фарзинини чалғитиб мушкул аҳволга солиб, ўзим ҳалок бўламан.

Оқ пиёданинг бу гапи рухга ҳам, фил ва отга ҳам маъқул тушади. Улар шоҳга мурожаат қилиб, пиёданнинг маслаҳатига қулоқ осишга ундайди. Оқ шоҳ, узоқ ўйга толди. Унга ҳам пиёданнинг садоқати ва фидокорлиги маълум бўлган эди. Оқ шоҳ бундан фойдаланиб, душманга кескин зарба бериш режасини тузади. Тўғри, куч оз, лекин жангда ҳаммавақт ҳам куч билан ғалаба қозониб бўлмайди. Топқирлик, тадбиркорлик ҳам керак. Ақлни ишлатиш лозим. Ниҳоят, узоқ ўйланишдан сўнг оқ шоҳ пиёдага фотиҳа беради. Пиёда юради: 1. еб — е7...

Оқлар қароргоҳидаги ҳаракатни кўриб, қора шоҳ бир оз хавотирланади ва маслаҳат сўрагандай фарзинга қарайди. Фарзин унга ғурур билан жавоб беради:

— Шоҳим, хотиржам бўлаверинг. Заррача ташвиш қилманг. Мен бор эканман, сизни ҳар қандай кулфат-

дан омон сақлайман. Нима бўпти — пиёда юриптими? У киши фарзин бўлмоқчиларми? «Нотавон кўнглига кўтир жомошов». «Эчкининг ўлгиси келса, қассоб билан ўйнашар экан». Бир тепсам, учиб кетади-ю, яна фарзинлик даъвосига ўлайми!

Фарзин шундай деб ҳаракатга тушди — у оқ шоҳнинг тинчини бузишга аҳд қилди: «1..... Фс1 — а3+.

Фарзин ҳамласидан тинчсизланган оқ шоҳ бир зум тараддудланади — у қочса, е7 даги пиёдаси ҳалок бўлиши муқаррар. Яхшиси, руҳини ёрдамга чақириш керак. Бир зумда рух шоҳини ҳамладан ҳимоя этгани ўзини қалқон қилади: 2. Лб8 — б4... Лекин бу, пиёда бечорани ҳалокатдан сақлаб қололмайди. Фарзин оқ шоҳга яна бир ҳамла қилади: 2... Фа3 — а7+. Бу гал энди оқ шоҳ чекинишга мажбур. У садоқатли ва фидокор пиёдага бир назар ташлаб, видолашди-ю, «жонгажон» қабалида иш тутиб, қораларнинг с4 даги пиёдасини маҳв этади: 3. Крс5: с4... Фарзин эса ҳеч бир қийналмай оқ пиёдани маҳв этади — 3. ... Фа7: е7 ва атрофга ғолибона назар ташлаб, ўз шоҳига мурожаат қилади.

— Шоҳим! Ваъда бажарилди, икки ҳамла билан шаккоқ пиёдани маҳв этдим. Буюринг, янги фармойишларингизга мунтазирман.

Фарзиннинг бу гапларини эшитган қора шоҳ унга миннатдорлик билан жилмаяди ва навбатдаги ҳамлаларга тайёрланишга буюрарди. Бу орада оқ шоҳ сўнгги ва қатъий ҳужумга ўтиш тадбирини кўрмоқда эди. У энгил сипоҳларига мурожаат қилади:

— Суворийларим! Ғалаба учун қатъий жанг фурсати етиб келди. Душман қўлида ҳорликда умр кечиргандан кўра, жангда мардона ҳалок бўлган яхши. Пиёданинг жасоратини кўрдингиз, у сизга ўрнак бўлсин. Қани олға!

Жангга биринчи бўлиб, сўлиғини ғажиб, ёпинчоқларини қилпиратиб, от ташланади. Кутилмаганда у

душман пиёдаларининг сафини ёриб киради. У ҳам пиёда каби ҳалок бўлишидан қўрқмайди: 4. Кf4: g6+ ...Отнинг бу ҳужумига қора шоҳ пинагини ҳам бузмайди, чунки унинг ҳам ишонган таянчи — содиқ пиёдалари бор: 4. ...f7: g6. Аспнинг ҳалокатидан кейин навбатдаги зарбани фил беради: 5. Cd4 — f6 ...Қора шоҳ бу зарбага ҳам парво қилмайди. Фақат у оқ шоҳнинг «фаросатсиз»лигидан кулиб қўя қолади. «Нега у бундай қияпти? Бечора умидсизликдан ақлини йўқотиб қўйганга ўхшайди. Оти ҳалок бўлди, энди фили! Майли! Билганини қилсин! Бутун лашкаридан ажралиб, сўққа боши билан қошимга келиб таслим бўлмоқчи, шекилли!» деган фикр хаёлидан ўтиб, завқланади. Яқин қолган ғалаба нашидасидан маст ҳолда душман филини йўқотиш ҳақида фарзинга буйруқ беради. Фарзин буйруқни зудлик билан адо этади: 5. ... Фе7: f6. Фарзин билан филни йўқотади-ю, унинг қалби ҳам кибр-ҳавога тўлиб тошади. У ҳам саросимага тушган душман лашкари устидан қаҳ-қаҳ уриб кулади. Унинг қувончини кўрган қора фил ҳасаддан ёрилай дейди. У шоҳга мурожаат қилади:

— Шоҳим! Ижозат беринг, мен ҳам жангга кирай. Сизга садоқатимни намоён этай.

Унинг гапларига қора шоҳ жилмайиб жавоб беради.

— Сен шошма, ҳали. Пистирмада туравер. Душман сенинг борлигиндан хабарсизга ўхшайди. Фурсати келса сен ҳам ўзингни кўрсатасан.

Бу орада оқ шоҳ ўз режасини изчил амалга ошираверади. Қизиқ, у бутун лашкаридан ажрай деган бўлса ҳамки, ҳаракатларида саросимадан асар ҳам йўқ. У ўзи тўсиб турган рухни олисдан жангга ташлайди: 6. Krc4—d5 ...Душманнинг бу ҳамласини кўриб қора шоҳ ғазабланади, оқ шоҳнинг бош эгиб келмаётганига, чиранчиқлигига ҳайрон бўлади. Лекин, на илож! «Бузоқнинг югургани сомонхонагача». Ҳадемай душман ҳамлалари тугайди. Ана ўшанда кўрамиз, оқ

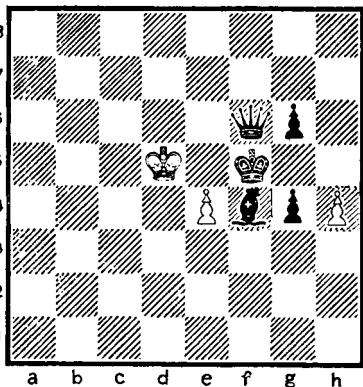
шоҳнинг аҳволини. Ҳозирча эса ҳар эҳтимолга қарши чекинган маъқул. 6... Крh4 — g5. Қора шоҳ чекинар экан, ўзини анча ўнғайсиз ҳис қилди, ҳар қалай анча тор жойга киряпти, нафаси сиқилияпти. Бунинг устига пистирмадаги ўз фили, «мени тўсиб қўйдингиз-ку, шоҳим!» деб фиғон кўтаряпти. Асли, филни шу жойга пистирмага қўйиб чакки қилган экан-да! Фил бошқа жойда бўлса, ҳозир унинг ўрнига ўзи ўтиб оларди-ю, жангни панада туриб бошқарарди, бир зумда ғалабага эришарди. Майли, тишни тишга қўйиш керак. «Сабр қилсанг...» деган гаплар бор.

Қора шоҳнинг чекинганидан руҳланган оқлар ҳайқириқ билан ҳужумни давом эттиради: 7. h2 — h4 ...Қора шоҳ яна хатарсиз жойга чекинишга мажбур. У фарзинга ёрдам сўрагандай илтижо билан қарайди. Фарзин эса «нима иложим бор?» дегандай елкасини қисиб, жангни кузатишда давом этади: 7. ...Крг5—f5. Эндиги навбат g2 даги пиёдага — у ҳам қуролдош дўстлари каби фидокорлик билан ҳужумга ташланади: 8. g2 — g4 ... Қора шоҳ бу пиёданинг ҳужумидан чўчимайди — у ҳужумни даф қилишни ўз пиёдасига буюради. Пиёда бир зумда фармонни бажаради: 8. ...h5: g4. Оқ пиёданинг ҳалокатини кўрган қора шоҳ енгил нафас олади, яқинидаги оқ шоҳга қараб, «Қалайсан, энди! Қўлингдан нима келди, шунча чираниб?» деб писанда қилади. Оқ шоҳ эса унинг киноя ва мазаҳларига парво қилмай, сўнгги сипоҳини — руҳини жангга ташлайди: 9. Лb4—f4+...

Қора шоҳ яна ҳайрон. Бу гал оқ шоҳнинг бутунлай ақлдан озганига узил-кесил ишонади. Бўлмаса, у сўнгги руҳини ҳам қурбон қилармиди. Нимаси қолди шоҳнинг? Атиги иккита пиёдаси! Уларнинг қўлидан нима келади. Бу фикр хаёлидан ўтар экан, у пистирмадаги филга имо қилади — ана, кўрсат ҳунарингни! Сенинг ҳам навбатинг келди! Фил қуюндек рух устига ташланади ва уни маҳв этади. 9. ...Ch6: f4. Тамом! Жанг ту-

гади деса бўлади энди. Қора шоҳнинг лашкари жангдан соғ-омон чиқди, оқлар эса жуда катта талафот кўрди. Баттар бўлсин! Вақтида таслим бўлиш керак эди. Қани, ғалаба шодиёнаси чалинсин! Лекин, қора шоҳ фармон бериб улгурмай, оқларнинг чалажон пиёдаси ҳамла қилади: 10. е3—е4Х! Буни сира кутмаган қора шоҳ ҳайрат билан доворак пиёдага тикилади, кўзи аланг-жалаңг бўлиб, қочишга жой излайди, бироқ жой тополмай, аламли фиғон билан «Оҳ, единг!» дейди-ю, гурсиллаб қулайди... (27-диagramma).

Назаримда ўн юриш давомида тахтада ана шундай ҳаёт-мамонт жанги бўлиб ўтгандай туюлади. Атиги ўн юриш. У ўзига оламча маъно сиғдирган. Унда қора

(27-диagramma)

шоҳнинг калтафаҳмлиги, фарзиннинг кибру ҳавоси, оқ доналарнинг мардлиги, фидокорлиги бор. Энг муҳими эса ўн юриш давомида дағал ва қўпол жисмоний куч қаршисида тадбиркорлик, топқирликнинг, ақл ва заковатнинг устунлигига яна бир қарра амин бўламиз. Шу ўн юришлик этюд, ҳаётда ҳамма нарсанинг ўз ўрни борлигидан, ҳамма нарсани қадрлаш лозимлигидан, кураш йўлларида пиёдалар ҳам катта иш-

лар қилиши мумкинлигидан далолат бериб тургандай».

Бундай сеҳрга, фантастикага тўла вазиятлар шахматда жуда кўп учрайди. Шунинг учун ҳам шахматни севишдан ўзга илож йўқ. Айниқса, ўйинда ўзингиз ана шундай чуқур комбинациялар топсангиз қалбингиз ҳузурга тўлади.

МУНДАРИЖА

3	ЗАКОВАТ САМАРАСИ
10	«ШОҲ»
27	«МАЛИКА»
40	ИЗИ ЙЎҚОЛМАЙДИГАН ГРОССМЕЙСТЕР
45	«ШАХМАТ ПЕЛЕСИ»
49	ЎРИНБОСАРЛАРИМИЗ
81	ДАДИЛ ҚАДАМ
84	КОМБИНАЦИЯЛАР ШОҲИНИ ХОТИРЛАВ
89	НАФИСЛИК РАМЗИ
94	ХАЕЛОТДА БОРДЕК ҲАЛОВАТ

М 96

Муҳитдинов Мамажон.

Мароқли ҳикоялар, Т., «Ёш гвардия»,
1980. 104 б.

Муҳитдинов М. Невыдуманные рассказы.

ББК 84Уз

СССР спорт мастери, тарих фанлари кандидати Мамажон Мухитдинов бу китобида шахмат ўйинининг тарихи, ривожи ва унинг инсон ақли гидрокини тарбиялашдаги роли, турли замонларда шухрат қозонган буюк шахматчиларнинг ўсмирлик даврларида қўлга киритган зафарлари, мамлакатимизда болалар ўртасида шахматни кенг ёйиш бобида олиб борилаётган ишлар ҳақида мароқли ҳикоя қилади.

На узбекском языке

М. МУХИТДИНОВ

НЕВЫДУМАННЫЕ РАССКАЗЫ

Издательство «Еш гвардия» Ташкент — 1980

Редактор М. Яҳёев

Рассом Т. Колесникова

Расмлар редактори Э. Валиев

Техн. редактор Г. Аҳмаджонова

Корректор Ш. Шоумарова

ИБ № 656

Тақризчи — Шахмат бўйича СССР спорт мастерлигига номзод,
Ўзбекистон ССР халқ маорифи аълочиси Улугбек Элбеков

Восмахонага берилди 11.03.80 й. Босишга рухсат этилди 31.07.1980 й.
Р—14878. Формати $70 \times 108 \frac{1}{32}$. 1-босма қоғозга «Литературная»
гарнитура юқори босма усулида босилди. Босма листи 3,25. Шартли
босма листи 4,55. Нашр листи 4,79. Тиражи 30000. Вуюртма № 2943.
Шартнома № 169—79. Ваҳоси 30 т.
Ўзбекистон ЛҚСМ Марказий Комитети «Еш Гвардия» нашриёти. 700129,
Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил
Байроқ ордени босмахонаси. Тошкент «Правда Востока» кўчаси, 26.